

GÖTEBORGS
UNIVERSITET

Att anpassa sig till en ny världsordning

Den svenska socialdemokratin och beslutet
om att ta emot Marshallhjälp 1947–1948

Staffan Gustafsson Myrbäck

Masteruppsats i historia

HI 2021, VT 2025

Handledare: Martin Linde

Innehåll

Kapitel 1: Inledning

1.1. Inledning.....	6
1.2. Bakgrund.....	7
1.2.1. De första efterkrigsåren.....	7
1.2.2. Västblockets tillblivelse genom Marshallplanen.....	8
1.2.3. Socialdemokraternas relation till kommunismen.....	10
1.2.4. Tanken om ett Europas förenta stater.....	11
1.3. Forskningsläge.....	13
1.3.1. Internationellt forskningsläge.....	15
1.4. Teori och begrepp.....	17
1.4.1. Kalla krigets inledning som en formativ fas.....	17
1.4.2. En nyansering av neutralitetsbegreppet.....	18
1.4.3. Hegemoni och världsordning.....	19
1.5. Syfte och frågeställningar.....	21
1.6. Metod, källmaterial och disposition.....	22

Kapitel 2: Undersökning

2.1 Första fasen: Marshallplanen introduceras.....	25
2.1.1. Förhoppningar om globalt samarbete och demokratisering i Sovjetunionen.....	25
2.1.2. Marshallplanen delar Europa – Sverige kräver roll för FN:s Europakommission.....	30
2.1.3. Östen Undéns tal i Strömstad och Georg Brantings kritik mot Marshallplanen.....	35
2.1.4. Sverige accepterar en västeuropeisk organisation för Marshallsamarbetet.....	37
2.1.5. Kominform och det kommunistiska motståndet mot Marshallplanen.....	39
2.1.6. Borgerlig ideologisk offensiv mot delar av den socialdemokratiska partiledningen...41	
2.1.7 Delsammanfattning.....	44
2.2 Andra fasen: Västblocket konsolideras.....	46
2.2.1. Marshallplanens politiska dimension blir allt tydligare.....	46

2.2.2. Utrikesdebatten i riksdagen den 4 februari 1948.....	48
2.2.3. Marshallfrågan diskuteras i Nordiska arbetarrörelsens samarbetskommitté.....	50
2.2.4. Pragkuppen blir en katalysator för Marshallprocessen.....	52
2.2.5. Delsammanfattning.....	56
2.3 Tredje fasen: Planen sätts i verket.....	57
2.3.1. Socialdemokraternas första maj-manifest domineras av frågan om Marshallplanen..	57
2.3.2. SAP:s partikongress i maj 1948.....	59
2.3.3. Bilateral avtal med USA – villkoren väcker starka reaktioner.....	62
2.3.4. Sveriges anslutning till OEEC klubbas i riksdagen den 29 juni 1948.....	65
2.3.5. Riksdagsdebatten om det bilaterala avtalet den 20 juli 1948.....	69
2.3.6. Delsammanfattning.....	72
 Kapitel 3: Avslutning	
3.1. Avslutande diskussion.....	75
3.1.1 Sverige tar steget in i kalla kriget.....	75
3.1.2 Storbritanniens betydelse för SAP:s hållning.....	76
3.1.3 Den amerikanska hegemonin och den svenska anpassningen.....	76
3.1.4 Det interna motståndet mot Marshallplanen.....	77
3.1.5 Vänsterflankens marginalisering och centristisk konsensus.....	78
3.1.6 Sammanfattande slutsatser.....	79
3.2. Vidare forskning.....	81
3.2.1. Marshallplanen som brytpunkt för socialdemokratins idéutveckling.....	81
3.2.2. Betydelsen av Marshallplanen och OEEC för den svenska inrikespolitiken.....	81
3.3. Käll- och litteraturförteckning.....	83
 Bilaga	
Överenskommelse angående ekonomiskt samarbete mellan Sverige och Amerikas Förenta Stater (ur proposition 297/1948).....	89

Abstract

This thesis shows how Sweden took its first steps into the emerging cold war order during the years 1947-1948. The study focuses the Swedish Social Democratic party, which had to wrestle with different views on the conflict between east and west, capitalism and communism. The acute matter that had to be handled was whether Sweden was going to participate in the first organization of the western bloc – The Marshall plan and OEEC. This was a tough question, not only ideologically but in relation to Swedish official policy on neutrality. Drawing on Gramscian theory, the study shows how the Social Democrats adjusted themselves to the new hegemonic world order, during the process in which this order was shaped. This was a formative phase in many respects, and shaped Swedish domestic policy for years to come.

The thesis shows how the new world order partly was imposed on Sweden by coercion from the United States, but also how the cold war conflict resonated with already existing dynamics in Swedish politics. The formation of the new hegemony reignited the conflict between Social Democrats and communists in Sweden, and marginalized the leftist flank within the social democratic party. This was in part a return to the relations of Swedish politics in the 1930s. The debate about Sweden joining the Marshall Plan resulted in a foreign policy consensus between The Social Democrats and the liberal and right wing parties. This consensus was based on a western-friendly neutrality and animosity towards communism, both within Sweden and abroad. This was formative for Swedish politics for the decades to come, with the Social Democrats moving in a centrist direction and searching cooperation with the right, marginalizing the Swedish communist party.

Keywords: Political history, social democracy, trade, Cold War, European integration, neutrality, hegemony, Marshall plan

Kapitel 1

Inledning

1.1 Inledning

Den här uppsatsen kommer att ägnas åt ett betydelsefullt men idag bortglömt beslut som togs av den svenska regeringen under åren 1947–1948. Det handlar om deltagandet i det av USA initierade Marshallprogrammet, som syftade till att återuppbygga Västeuropa efter andra världskriget, men som också fyllde en viktig funktion i det kalla krigets blockbildningsfas. Marshallprogrammet knöt samman Västeuropa med USA, och blev en startpunkt för de samarbeten som senare kom att resultera i organisationer som EU och Nato. En process som Sverige var delaktigt i från dag ett.

Hur de transatlantiska samarbetsformerna och det kalla krigets nya världsordning skulle utveckla sig visste man inte den 5 juni 1947, när den amerikanske utrikesministern George C. Marshall i vaga ordalag presenterade idén om en amerikanskt ledd återuppbyggnad av Europa. Att situationen präglades av ovisshet kan vara värt att hålla i minnet när man betraktar de ställningstaganden som gjordes. Uppsatsen syftar till att läsa historien framlänges – att analysera hur den svenska socialdemokratin förhöll sig till framväxten av denna nya världsordning under själva dess formeringsfas.

Marshallplanen var förutom ett ekonomiskt hjälpprogram även ett politiskt projekt för att förhindra att Sovjetkommunismen spred sig västerut i Europa. Det är denna ideologiska aspekt som kom att bli en utmaning för den svenska socialdemokratin att hantera. Deltagandet i Marshallprogrammet innebar ett ställningstagande mellan väst och öst och mellan kapitalism och kommunism. Det var ett ställningstagande som de svenska socialdemokraterna inledningsvis värjde sig emot, eftersom det skar sig såväl med den utstakade neutralitetspolitiken som med socialdemokratins ideologiska tredje väg. Likväl måste frågan hanteras.

Denna studie kommer att visa hur tongivande aktörer inom den svenska socialdemokratin positionerade sig under perioden från Marshalls tal i juni 1947 fram till dess att beslutet om Sveriges deltagande i Marshallplanen klubbades i riksdagen ett år senare. Undersökningen kommer att placera den svenska inrikespolitiken i ett internationellt perspektiv. Att frågan om Marshallplanen delade socialdemokratin var långt ifrån unikt för Sverige. I hela Västeuropa var arbetarrörelsen splittrad i frågan.

1.2. Bakgrund

1.2.1 De första efterkrigsåren

Under åren 1947–1948 delades världen upp i två block, ett västligt och ett östligt.

Motsättningarna mellan stormakterna kom inte som någon blixtn från en klar himmel, utan var resultatet av en gradvis process som hade pågått åtminstone sedan året innan. Men vid krigsslutet 1945 hade det inte varit givet att segrarmakterna skulle hamna i ett inbördes fiendskap. Efterkrigstidens institutioner byggdes inledningsvis upp med ambitionen att de skulle vara universella, som Förenta Nationerna och Bretton Woods.¹

Men det dröjde inte länge innan motsättningarna mellan USA och Sovjetunionen började ge sig till känna. Sovjetunionen lämnade Bretton Woods-förhandlingarna under våren 1946, vilket av vissa bedömare anses ha varit starten för det kalla kriget.² Ett annat uttryck för de tilltagande motsättningarna var inbördeskriget i Grekland som utbröt samma år, och som i någon mån kan betraktas som ett proxykrig mellan öst och väst.³ Utvecklingen i Grekland (och spänningar i grannlandet Turkiet) ledde i mars 1947 till att Trumandoktrinen deklarerades, enligt vilken USA skulle komma till militär undsättning för de stater som utsattes för det alltmer påträngande kommunistiska hotet.⁴

Sverige befann sig vid andra världskrigets slut på något av ett utrikespolitiskt gungfly. Neutralitetspolitiken under kriget och de nära relationerna till det besegrade Tyskland innebar att relationerna till segrarmakterna var komplicerade. Den svenska ambitionen blev inledningsvis att försöka upprätta goda relationer i både västlig och östlig riktning. 1945 tillträdde en rent socialdemokratisk regering efter att andra världskrigets samlingsregering hade avvecklats, och den tillträdande utrikesministern Östen Undén satte stort hopp till det nybildade Förenta Nationerna (även om han hade invändningar gällande den särställning som stormakterna intog gentemot småstaterna genom vetorätten i säkerhetsrådet). I sin utrikespolitiska deklaration i oktober 1945 stakade Undén ut en hållning som byggde på

¹ Malmberg (1994), sid 63f.

² Ahlström & Carlson (2006), sid 225.

³ Noreen (1994), sid 48.

⁴ Bjereld, Johansson & Molin (2008), sid 84f.

medlemskap i FN och neutralitet vid eventuella konflikter som kunde uppstå mellan staterna i säkerhetsrådet.⁵

Regeringens tanke var att Sverige genom goda kontakter med båda stormakterna skulle kunna agera ”brobyggare” dem emellan. Men regeringens politik gentemot Sovjetunionen fick ibland kritik för att vara alltför undfallande och välvillig. Under 1946 gällde det bland annat den välkända baltutlämningen⁶, men också ett större handelsavtal som slöts med Sovjetunionen (den så kallade ”rysskrediten”). Detta handelsavtal hade sin bakgrund bland annat i det faktum att Tyskland låg i ruiner. Därför kunde det finnas ett behov av att utveckla handeln österut. Handelsavtalet fick frän kritik i framför allt den borgerliga pressen, men passerade riksdagen utan större problem. Avtalet föranledde också ett diplomatiskt påpekande från amerikanskt håll.⁷

Det fanns alltså uppseglade östvästliga motsättningar redan under 1946, men dessa höll sig än så länge på en hanterbar nivå. För de svenska socialdemokraterna verkade det vara en framkomlig väg att etablera goda relationer både i väst och öst, något som också var konsekvent med partiets ideologiska tredje väg mellan kapitalism och kommunism.⁸

1.2.2 Västblockets tillblivelse genom Marshallplanen

Under 1947 och 1948 kom emellertid de tilltagande motsättningarna mellan öst och väst att tvinga fram ett ställningstagande från Sveriges sida. Avsikten är inte att i denna studie reda ut vem som bar skulden för det kalla krigets framväxt. Fokus kommer att ligga på hur västblocket formerades, vilket i ett första skede var genom organiserandet av Marshallplanen.

Vid ett tal på Harvarduniversitetet den 5 juni 1947 presenterade den amerikanske utrikesministern George C. Marshall idén om ett amerikanskt stöd för återuppbyggnaden av Europa. Stödet erbjöds formellt även Sovjetunionen och öststaterna, men det stod snart klart att dessa skulle tacka nej. Vid den konferens om stödets utformning som hölls i Paris under

⁵ Sevón (1995), sid 44. Se även Möller (1990), sid 65 och Molin (1990), sid 76.

⁶ Bjereld & Ekengren (2024), sid 66 f.

⁷ Karlsson (1992), sid 47.

⁸ Noreen (1994), sid 221.

sensommaren deltog 16 västeuropeiska stater, däribland Sverige. Finland hade tackat nej efter påtryckningar från Sovjet, vilket även gällde övriga östeuropeiska stater. Francodiktaturens Spanien var inte inbjudet.⁹

Genom samarbetet mellan dessa 16 västeuropeiska stater och USA grundlades det som skulle komma att bli västblocket. Här syns embryot till europeiska och transatlantiska samarbetsformer som EU och Nato. Med Marshallplanen och dess samarbetsorganisation OEEC (senare OECD) börjar efterkrigstidens nya världsordning att institutionaliseras. Det står omedelbart klart att Sverige kommer att behöva ta ställning till ett eventuellt deltagande i detta framväxande samarbete. Men vägvalet är komplicerat, eftersom Sverige genom sin neutralitetspolitik har ambitionen att stå utanför blockbildningar i världspolitiken.¹⁰

Sveriges utrikespolitik byggde på starka förhoppningar om globalt samarbete genom FN. Det fanns också ett särskilt FN-organ för den europeiska återuppbyggnaden (ECE), och där var socialdemokraten och den tidigare handelsministern Gunnar Myrdal ordförande. Sveriges linje blev därför inledningsvis att kräva att Marshallhjälpen skulle administreras av detta FN-organ. Men det var ett krav som det snart stod klart att Sverige skulle få backa ifrån.¹¹

Vid sidan av de politiska aspekterna var det av ekonomiska skäl svårt för Sverige att tacka nej till Marshallhjälpen. Precis som i övriga Europa var dollarreserverna uttömda. Sverige hade vid andra världskrigets slut haft en relativt god ekonomisk ställning, men eftersom handelsunderskottet gentemot USA var stort så inträdde snart en brist på hårdvaluta. Detta innebar att Sverige under 1947 införde restriktioner på import från USA.¹² Det var ingen långsiktigt hållbar lösning, och därför behövde Sverige be om ett dollarlån. Men för att ge ett sådant lån krävde USA att Sverige deltog i Marshallplanen.¹³

Frågan var då hur man skulle kunna förena anslutningen till Marshallsamarbetet med neutralitetspolitiken. Regeringens linje blev att beskriva Marshallplanen som en renodlat ekonomisk affär, utan någon politisk innebörd. Detta var ett argument som med tiden framstod som alltmer ihålligt, och till slut kanske bara accepterades av den socialdemokratiska

⁹ Se t ex Bjereld, Johansson & Molin (2008), sid 84f.

¹⁰ Ibid, sid 85 ff.

¹¹ Se t ex Malmberg (1994), sid 73 ff.

¹² Se t ex Appelqvist (2000), sid 388ff.

¹³ Malmberg (1994), sid 100f.

ledningen själv. Men regeringen framhärade i detta budskap, och menade att Sverige även fortsatt var neutralt mellan blocken. I juni 1948 togs beslutet om Sveriges deltagande i OEEC i riksdagen. Strax därefter klubbade riksdagen det bilaterala avtalet med USA som var en förutsättning för deltagande i Marshallsamarbetet. Sveriges anslutning till Marshallplanen var därmed fullbordad.¹⁴

1.2.3. Socialdemokratins relation till kommunismen

Krig och ekonomiska kriser hade försämrat förtroendet för den oreglerade kapitalismen vid tiden för andra världskrigets slut. Statliga ingrepp i ekonomin hade blivit allt mer mainstream i enlighet med keynesiansk ekonomisk teori, och denna tendens hade accentuerats genom att världskriget hade krävt statligt planerade och reglerade ekonomier. I flera europeiska länder, bland annat Storbritannien, kom socialdemokratiska partier till makten vid andra världskrigets slut. Även de kommunistiska partierna hade stora valframgångar, framför allt i Frankrike och Italien.¹⁵ Den internationalistiska vänstern vädrade morgonluft, och många såg framför sig möjligheten till ett socialistiskt präglad efterkrigseuropa.

Även i Sverige skedde ett tillfälligt närmande mellan socialdemokrater och kommunister. 1944 antog Socialdemokraterna det ”Arbetarrörelsens efterkrigsprogram” som anses vara uttryck för en mer offensivt vänsterinriktad planering för efterkrigspolitiken.¹⁶ Och Sveriges kommunistiska parti, SKP, deklarerade att man anslöt sig till ambitionerna i detta program.¹⁷ Socialdemokraterna betraktade denna kommunistiska charmoffensiv med skepsis, men relationerna mellan partierna var ändå väsentligt förbättrade under de första efterkrigsåren.¹⁸ Det är mot bakgrund av denna tillfälliga avspänning mellan väst och öst, socialdemokrater och kommunister, som händelseutvecklingen under åren 1947 och 1948 ska betraktas.

I Sverige hade Socialdemokraterna etablerat sig som regeringsparti under mellankrigstiden, och inte minst 1933 års uppgörelse med Bondeförbundet – den så kallade kohandeln – innebar

¹⁴ Malmberg (1994), sid 102ff. För det bilaterala avtalet i sin helhet, se bilaga.

¹⁵ Karlsson (1992), sid 13. Se även Svanberg (2023), sid 132 ff och Schmidt (2002), sid 208 f.

¹⁶ Det går att ha olika åsikter om vilket mått av radikalism programmet egentligen innehöll. Se Appelqvist (2000), sid 102.

¹⁷ Schmidt (2002), sid 209.

¹⁸ Ibid, sid 216 ff.

att SAP hade ett stabilt grepp om makten.¹⁹ När andra världskrigets samlingsregering upplöstes i augusti 1945 tillträdde en renodlat socialdemokratisk regering. 1946 dog Per Albin Hansson och Tage Erlander valdes till ny partiledare. Kommunistpartiet, SKP, fick tio procent av rösterna i andrakammarvalet 1944 och även om Socialdemokraterna var ett i grunden antikommunistiskt parti, så kunde man skönja en omvändelse under galgen. Ett så stort kommunistiskt parti blev svårt att ignorera, och under en kort period efter andra världskriget såg det ut som att SKP skulle kunna bli inbjudet i den politiska värmen. Man kan notera att de socialdemokratiska partierna internationellt generellt hade en kluven inställning till kommunismen under åren kring krigsslutet: det fanns till exempel en mycket stark vänsterfalang inom brittiska Labour²⁰.

Frågan om Marshallplanen delade den europeiska vänstern i två läger. Kommunisterna tog mycket tydligt ställning emot Marshallsamarbetet, som betraktades som amerikansk imperialism med udden riktad mot Sovjetunionen. Även delar av socialdemokratin vänsterflygel var skeptisk till det framväxande västsamarbetet. Det stod snart klart att en förutsättning för att få Marshallhjälp var en icke-kommunistisk politik.²¹ Ställningstagandet till Marshallplanen återuppväckte på så sätt de motsättningar mellan socialdemokrater och kommunister som hade präglat mellankrigstiden.²²

1.2.4. Tanken om ett Europas förenta stater

Marshallplanens transatlantiska samarbete måste också förstås i relation till Västeuropas begynnande integrationsprocess. För att återuppbyggnadsarbetet skulle kunna genomföras på ett effektivt sätt krävde USA att de europeiska staterna samarbetade med varandra. Detta skulle ske genom den nybildade organisationen OEEC.

Tankar om ett Europas förenta stater hade redan förekommit tidigare, även om det var först genom Marshallplanen som ett mer omfattande samarbete genomfördes i praktiken. Idén om ett Europas förenta stater hade bland annat framförts fram av den konservative Winston

¹⁹ Se Schüllerqvist (2014).

²⁰ Se t ex Vickers (2003), kapitel 7 och 8.

²¹ t ex Winnerstig (2008), sid 91f.

²² Schmidt (2002), sid 261 ff.

Churchill, men då med Storbritannien som den dominerande stormakten. Churchill såg framför sig en kontinental union som samarbetade med ett fristående brittiskt imperium.²³

Men det fanns också federalistiska Europatankar till vänster. Dessa hämtade sin kraft ur det faktum att stora delar av Europa vid krigsslutet dominerades av socialdemokratiska regeringar. Ett sådant förenat Europa skulle kunna utgöra en tredje kraft mellan stormakterna USA och Ryssland, var ambitionen. I december 1946 bildades den politiskt brokiga federalistorganisationen Union Européenne des Fédéralistes (UEF), med socialisten Hendrik Brugmans som president. Organisationen avgav sedan en programförklaring i april 1947:

”Vi önskar inte ett borttynande Europa som lekball för motstridiga intressen, behärskat av endera en förment liberal kapitalism som underordnar människovärdet penningens makt, eller en statstotalitarism som inte skyr några medel för att genomdriva sina lagar på bekostnad av mänskliga rättigheter och det gemensamma bästa. Vi önskar ett Europa som ett öppet samhälle, d v s vänligt sinnat både mot öst och mot väst och berett att samarbeta med alla”.²⁴

Det är en händelse som ser ut som en tanke att denna programförklaring deklarerar under våren 1947, nästan samtidigt som Truman-doktrinen. Drömmen om ett fristående Europa dör alltså i princip i samma ögonblick som den föds. Någon självständig kraft kan det i praktiken inte bli tal om när USA nu på nytt intervenerar på kontinenten. Men själva idén om ett fristående socialistiskt Europa lever vidare.

Det fanns inom de svenska socialdemokraterna en mindre gruppering – i första hand bestående av riksdagsledamöterna Ulla Lindström, Ture Nerman och Vilhelm Lundstedt – som drev linjen om ett tätare samarbete mellan Europas stater. Denna falang har beskrivits relativt utförligt i tidigare forskning av bland andra Mikael af Malmberg och kommer att lämnas åt sidan i denna framställning.²⁵ Men man bör observera att tankarna om Europa som en ”tredje kraft” delvis sammanfaller med den linje som den svenska regeringen driver under efterkrigstidens inledande år. Sverige förespråkar visserligen inte någon europeisk union, tvärtom, men ambitionerna om att gå en tredje väg mellan öst och väst är likartade.

²³ Malmberg (1994), sid 39.

²⁴ Malmberg (1994), sid 41.

²⁵ Malmberg (1994), sid 43f och 107 ff.

1.3. Forskningsläge

Den svenska forskningen om kalla kriget har framför allt uppehållit sig vid de säkerhetspolitiska aspekterna och den militära alliansfriheten. Men det finns också viss forskning som berör frågan om Sveriges deltagande i Marshallplanen. Denna forskning har främst tillkommit efter Berlinmurens fall.²⁶

Ett genombrottsverk på området är ekonomihistorikern Birgit Karlssons avhandling från 1992: ”Handelspolitik eller politisk handling: Sveriges handel med öststaterna 1946-1952”²⁷. Karlsson visar hur det svenska deltagandet i Marshallplanen innebar att man förband sig att också så småningom delta i embargopolitiken mot östblocket.

Karlsson menar att den svenska neutraliteten omförhandlades genom deltagandet i Marshallsamarbetet. Hon jämför med relationen till Nazityskland under första delen av andra världskriget, då ett antal pragmatiska anpassningar av neutraliteten gjordes för att kunna stå utanför kriget: ”Sweden had to accomodate to the power structure in world politics: during the war this meant adaptation to the stronger part, which in the beginning was Germany. During the Cold War it meant exactly the same, but the strong part was the USA”.²⁸

En sådan omförhandling av neutraliteten observeras även av historikern Susanna Erlandsson i avhandlingen ”Window of opportunity: Dutch and Swedish security ideas and strategies 1942–1948”.²⁹ Erlandssons avhandling behandlar säkerhetspolitiska aspekter i första hand, men innehåller också en mer allmän problematisering av neutralitetsbegreppet. Erlandsson menar att detta begrepp behöver nyanseras, och inte kan betraktas i dikotomiska begreppspar som neutral/icke-neutral och allierad/alliansfri.

Erlandsson pekar på att det i nederländsk forskning genomgående betraktas som att det var genom deltagandet i Marshallplanen som landet övergav neutraliteten. ”Det finns goda skäl att hävda att båda länderna [Sverige och Nederländerna] i och med deltagandet i

²⁶ Av särskild betydelse för denna studie har varit bland andra Sevón (1995), Karlsson (1992), Malmberg (1994), Silva (1999) och Appelqvist (2000).

²⁷ Karlsson (1992).

²⁸ Karlsson (1995), sid 38.

²⁹ Erlandsson (2015a).

Marshallplanen åtminstone *de facto* förankrades i det USA-leda västblockets inflytelsesfär”, skriver Erlandsson.³⁰

Även historikern Mikael af Malmberg, som studerat Marshallplanens roll i den europeiska integrationsprocessen, argumenterar för en mer nyanserad diskussion kring neutralitetsbegreppet : ”By joining the Marshall Plan and by an active membership of the West European trade and payment systems of the Organisation for European Economic Co-operation (OEEC), Sweden became economically fully integrated with Western Europe from an early stage of the Cold War. This was no secret, although it was rarely highlighted in official political discourse”, skriver han.³¹

Den internationella arbetarrörelsens klyvning i samband med Marshallplanen har i ett svenskt och nordiskt perspektiv studerats av historikern Klaus Misgeld. Han har beskrivit hur den socialdemokratiska internationalen delades i en östlig och en västlig del i samband med det kalla krigets inledning. Misgeld konstaterar att den skandinaviska socialdemokratin i praktiken gjorde sitt ställningstagande mellan blocken redan hösten 1947 genom att delta i det inledande samarbetet kring Marshallplanen: ”By participating in the ERP, the Scandinavian countries placed themselves, explicitly or implicitly, on the side of ’the west’”.³²

Misgeld menar också att ”sovjetiseringen” av Östeuropa under våren 1948, då de östeuropeiska socialdemokratiska partierna bryskt underordnades de kommunistiska, underlättade för de svenska socialdemokraterna att gå vidare med ett renodlat västeuropeiskt samarbete. Eftersom någon östeuropeisk socialdemokrati i praktiken inte existerade efter sovjetiseringen, kunde Sverige delta i en sådan västeuropeisk socialdemokratisk international utan att tumma på sin neutralitetspolitik: ”In other words, the destruction of east European social democracy facilitated the Swedish party’s continuing orientation towards western Europe and even strengthened its need for firmer links to the west European labour movement”.³³

³⁰ Erlandsson (2015b), sid 13

³¹ Malmberg (2001), sid 151.

³² Misgeld (1988) sid 55.

³³ Ibid, sid 58.

På samma sätt som den socialdemokratiska internationalen delades i öst och väst delades även den europeiska fackföreningsrörelsen. Detta har ur svenskt perspektiv studerats av ekonomihistorikern Johan Svanberg i boken ”Europas kärna och utkanter. Facklig internationalism under kalla kriget och Europaintegrationen 1947–1972”.³⁴ Svanberg har undersökt det internationella fackliga samarbetsorganet för metall- och verkstadsindustrin (IMF). Studien visar hur de brittiska och svenska förbunden länge verkade för en internationell facklig organisering som även omfattade Östeuropa. Svanberg drar slutsatsen att det svenska Metall visade stor följsamhet gentemot den socialdemokratiska regeringens neutralitetslinje:

”Med insikten att Marshallplanen verkade handla lika mycket om kallakrigspolitik som om ekonomi var de svenska fackliga ledarna tveksamma inför att över huvud taget föra upp planen på IMF:s agenda. Därvidlag var dock svenska Metall i underläge, och när Marshallplanen stod på dagordningen i IMF var de svenska delegaterna till synes tysta. Förmodligen besvärades den svenska förbundsledningen av att IMF verkade bli en internationell kamporganisation i kalla kriget, samtidigt som förbundets nära allierade SAP på den nationella hemmaplanen försökte finna former för en neutral utrikespolitik”.³⁵

1.3.1 Internationellt forskningsläge

Föreliggande uppsats kommer att ta avstamp i två internationella studier som behandlar den anpassning som socialdemokratiska partier gjorde till det kalla krigets världsordning i samband med Marshallplanen: Den brittiska statsvetaren Rhiannon Vickers bok ”Manipulating hegemony. State power, Labour and the Marshall plan in Britain”³⁶ och de amerikanska sociologerna David McCourt och Stephanie Mudges artikel ”Anything but inevitable: How the Marshall plan became possible”³⁷

Vickers studerar både det brittiska fackförbundet TUC och partiet Labour, och kommer till slutsatsen att Marshallplanen visserligen exporterade vissa amerikanska ideologiska

³⁴ Svanberg (2023).

³⁵ Svanberg (2023), sid 334 f.

³⁶ Vickers (2000).

³⁷ McCourt & Mudge (2023).

värderingar till Storbritannien, men att det kalla krigets nya världsordning stämde överens med redan existerande motsättningar i den brittiska politiken. På så sätt kunde den mer centristiska delen av Labour använda det nya internationella politiska klimatet både för att kuva den vänsterinriktade oppositionen inom partiet, och för att ta kontroll över facket.³⁸

McCourt och Mudge analyserar hur nya positioneringar inom Demokraterna möjliggjorde att Marshallplanen kunde antas i den amerikanska kongressen. Avgörande i sammanhanget var – menar McCourt och Mudge – att en ny politisk position växte fram: ”den trovärdigt anti-kommunistiske New Deal-liberalen”. McCourt och Mudge menar att föreställningen om kommunismen som både ett inrikespolitiskt och utrikespolitiskt hot växte fram i USA under den aktuella perioden. Det innebar att olika politiska krafter kunde enas i sitt motstånd mot kommunismen, vilket fick både inrikes- och utrikespolitiska konsekvenser.

Föreliggande studie kommer att undersöka huruvida en motsvarande politisk utveckling även kan iakttas i Sverige under perioden 1947–1948. Det handlar alltså dels om att undersöka hur den internationella politiken påverkar den nationella nivån, och dels att undersöka vilka förändringar som sker inom socialdemokratien för att anpassa sig till de nya världspolitiska förutsättningarna. Uppsatsens ambition är att fördjupa och nyansera bilden av hur Marshallplanen togs emot av den svenska socialdemokratien under åren 1947–1948.

³⁸ Vickers (2000), 133f.

1.4. Teori och begrepp

1.4.1 Kalla krigets inledning som en formativ fas

Föreliggande studie kommer att argumentera för att åren 1947–1948 utgjorde en formativ fas, inte bara för den internationella politiken och det kalla krigets blockbildning, utan även för den svenska inrikespolitiken och socialdemokratin. Syftet är att beskriva dynamiken när den internationella politiska nivån samspelar med den nationella. Utgångspunkten är att de första efterkrigsåren kännetecknades av ett formbart politiskt tillstånd med instabila och förhandlingsbara maktrelationer. Detta kom sedan att övergå i en stabilare ny världsordning i samband med det kalla krigets formering.

Begreppet formativitet härleds i svenska sammanhang ofta till statsvetaren Bo Rothstein, och hans studie om hur den korporativa staten etablerades i Sverige genom 1933 års krisuppgörelse mellan SAP och Bondeförbundet. Rothstein menar att detta ”formativa moment” blev avgörande för hur det svenska samhället styrdes på längre sikt, och framför allt intresseorganisationernas starka ställning.³⁹ Det går att argumentera för att åren 1947–1948 i andra avseenden utgör ett sådant formativt tillstånd för svensk politik. I skriften ”Sverige inför en ny världsordning 1945–1950. Formativa år för svensk utrikespolitik?” från 1995 menar historikern Charles Silva att: ”mönster etablerades som har varit gällande till dagens pågående omformulering av den svenska utrikespolitiken.”⁴⁰

Det formativa moment som kommer att studeras i denna uppsats är Sveriges anslutning till Marshallplanen och det därigenom framväxande västblocket. Min tes är att detta långsiktigt påverkade de svenska inrikespolitiska relationerna, och dynamiken inom socialdemokratin. Att åren 1947–1948 är formativa på en internationell nivå genom framväxten av kalla krigets öst- och västblock behöver nog knappast diskuteras. Men vilka konsekvenser detta fick för hur SAP såg på sin politiska roll och sin relation till omvärlden är en underutforskad fråga.

³⁹ Rothstein (1992).

⁴⁰ Silva (2015), sid 26 f.

1.4.2 En nyansering av neutralitetsbegreppet

Studien kommer också in på frågan om den svenska neutralitetspolitiken. Avsikten är inte att behandla den militära alliansfriheten, vilken är omsorgsfullt genomtröskad i tidigare forskning, utan att fokusera på de ideologiska aspekterna av neutralitetsbegreppet och hur neutraliteten omtolkades under åren 1947–1948. Begreppet neutralitet syftar i juridisk mening på den folkrättsliga möjligheten att stå utanför en väpnad internationell konflikt. Men denna snävt avgränsade definition täcker knappast in allt det vi menar när vi i vardagligt tal pratar om neutralitetspolitik.⁴¹

I begreppets mer allmänna betydelse lägger vi även in att Sverige har haft ambitionen att stå oberoende mellan öst och väst i allmänpolitiskt avseende. Det är denna dimension av neutraliteten som kommer i spel när Sverige under åren 1947–1948 ska ta ställning till Marshallplanen. Marshallsamarbetet är ingen säkerhetspolitisk organisation, vilket innebär att Sverige kan fortsätta att hävda sin militära alliansfrihet. Men frågan om deltagande innebär ändå oundvikligen ett politiskt och ideologiskt ställningstagande.

Frågan om olika inställningar till neutralitetsbegreppet har utforskats av Tomas Forser och Per Arne Tjäder i deras bok om den så kallade tredje ståndpunkts-debatten. Forser och Tjäder diskuterar här tre skilda neutralitetsbegrepp som ursprungligen skisserats av statsvetaren Elis Håstad: ”ren neutralitet”, ”västorienterad alliansfrihet” och ”ideologisk neutralitet”.⁴²

- *Den rena neutraliteten* är en neutralitet som är fokuserad på säkerhetspolitik och försöker avstå från att blanda in ideologi i utrikespolitiken. Enligt detta synsätt är förhållandet mellan stater oberoende av staternas inrikespolitik.⁴³
- *Den västorienterade alliansfriheten* är en linje som under den tidiga efterkrigstiden drevs av bland andra folkpartiledaren Bertil Ohlin och som förespråkade ett tydligare ideologiskt ställningstagande för västmakterna i kombination med en militär alliansfrihet. Enligt detta synsätt var Sverige alltför försiktigt att ta ställning för demokrati mot diktatur.⁴⁴

⁴¹ Erlandsson (2015a), sid 23. Se även Bjereld, Johansson & Molin (2008), sid 121.

⁴² Se Forser & Tjäder (1972), särskilt sid 32ff, och Håstad (1955), sid 148ff.

⁴³ Se Neutralitetpolitikkommisionens rapport ”Om kriget kommit” (SOU 1994:11). Se även Molin (1990), sid 77.

⁴⁴ Se även Bjereld, Johansson & Molin (2008), sid 135f.

- *Den ideologiska neutraliteten* är den linje som förespråkade att Sverige även ideologiskt bör eftersträva en tredje väg mellan stormaktsblocken. Denna linje drevs under den tidiga efterkrigstiden främst av kommunisterna och den socialdemokratiska vänsterflygeln.

Jag kommer i föreliggande studie att argumentera för att SAP:s linje förflyttade sig i riktning från en ideologisk neutralitet mot en ren neutralitet under åren 1947–1948. Man kan till och med fråga sig om SAP-ledningen till slut landade i positionen västorienterad alliansfrihet. Men det fanns olika åsikter i frågan inom partiet och ståndpunkterna förändrades under undersökningsperiodens gång.

1.4.3 Hegemoni och världsordning

Tidigare forskning om relationen mellan det kalla krigets framväxt och europeisk inrikespolitik har ofta utgått från det gramscianska ramverket kring begreppet hegemoni. Det kan därför finnas anledning att anknyta till detta teoretiska ramverk även i denna studie.

Det som gör det gramscianska perspektivet användbart i sammanhanget är att det betonar det föränderliga och dubbelriktade i relationen mellan överordnad och underordnad.

Gramsci definierar två typer av mekanismer som tillsammans resulterar i det dominerande skiktets hegemoniska ställning: 1. Den spontana anpassningen och samtycket hos de underordnade, och 2. Den tvingande juridiska makten.

Gramsci menar att det är den spontana anpassningen och samtycket från de underordnade som är normaltillståndet, medan den tvingande juridiska makten bara behöver tillgripas vid konflikter och kriser.⁴⁵ Den överordnade och den underordnade befinner sig i en ständig förhandling och kamp om innehållet i maktrelationen. Översatt till framväxten av det kalla krigets nya världsordning innebär detta att man kommer bort från bilden av en maktrelation där USA ensidigt dikterar villkoren. Istället hamnar relationen mellan det amerikanska inflytandet och det nationella självbestämmandet i fokus.

⁴⁵ Gramsci (1971), sid 12.

En grundläggande frågeställning i detta avseende är i vilken omfattning det amerikanska inflytandet påverkade den inrikespolitiska utvecklingen i Västeuropa under de aktuella åren. Rhiannon Vickers kommer i sin studie om utvecklingen i Storbritannien fram till att tidigare forskning har haft en tendens att överbetona det amerikanska inflytandet. Vickers lyfter istället fram de redan existerande motsättningarna mellan olika delar inom arbetarrörelsen, grovt uttryckt den reformistiska och den revolutionära.⁴⁶

Även den svenska historikern Werner Schmidts bok ”Antikommunism och kommunism under det korta 1900-talet” lyfter fram att det fanns mycket djupa motsättningar mellan socialdemokrater och kommunister sedan mellankrigstiden. Denna relation kom sedan att omförhandlas i samband med Sovjetunionens framgångar i andra världskriget och sedan en gång till i samband med framväxten av det kalla kriget.⁴⁷

För att ytterligare accentuera samspelet mellan den nationella och den internationella politiska nivån kan den amerikanske statsvetaren Robert Putnams two-level game theory användas som ett kompletterande perspektiv.⁴⁸ Putnams teori behandlar internationella förhandlingar och de hänsyn som den förhandlande parten måste ta både till sin internationella motpart och till de nationella politiska förutsättningarna. Förhandlingsresultatet är beroende av hur dessa båda förutsättningar sammanfaller. Min studie kommer att synliggöra hur den svenska socialdemokratin navigerar mellan det tryck som utövas av den framväxande internationella maktordningen och de inrikespolitiska förutsättningarna. Situationen innehåller i själva verket kanske fler än två nivåer: SAP-ledningen behöver navigera såväl mellan de båda stormakterna som i den nationella inrikespolitiken och dessutom förhålla sig till de olika falangerna inom det egna partiet.

⁴⁶ Vickers 2000, sid 132 ff.

⁴⁷ Schmidt 2002.

⁴⁸ Putnam (1988).

1.5. Syfte och frågeställningar

Syftet med föreliggande uppsats är att utforska den svenska socialdemokratins ställningstagande till den framväxande nya världsordningen under åren 1947–1948. Mer specifikt kommer studien att fokusera på diskussionerna om Sveriges anslutning till Marshallplanen, som innebär ett första konkret ställningstagande mellan de framväxande världspolitiska blocken.

Detta syfte kan preciseras till fyra frågeställningar, vilka i sin tur är kopplade till de ovan redovisade teoretiska perspektiven:

- Vilka olika åsikter fanns om Marshallplanen inom det socialdemokratiska ledarskiktet under åren 1947–1948 och hur förändrades dessa över tid?
- Hur påverkades SAP:s relation till övriga partier i riksdagen av den framväxande nya världsordningen?
- Hur påverkades SAP:s syn på neutralitetsbegreppet av den framväxande nya världsordningen och ställningstagandet till Marshallplanen?
- I vilken grad kan man härleda förändringarna i SAP:s politik under åren 1947–1948 till amerikanskt inflytande, och i vilken mån rör det sig om redan existerande inrikespolitiska motsättningar som får förnyad aktualitet genom den nya världsordningen?

1.6. Metod, källmaterial och disposition

De källmaterial som använts i studien är huvudsakligen KB:s digitala pressarkiv, SAP:s interna protokoll (från partistyrelsen, verkställande utskottet och riksdagsgruppen), protokoll från Nordiska arbetarrörelses samarbetskommitté, protokoll från SAP:s partikongress 1948, riksdagsprotokoll samt utgivna dagböcker och memoarer.

Undersökningen har karaktären av en pilotstudie. Det finns fler tänkbara källmaterial som hade varit relevanta att undersöka, och studien hade kunnat såväl fördjupas med avseende på källstudier som breddas när det gäller undersökningsperiod och tematik. De avgränsningar som gjorts följer av de praktiska möjligheter som finns inom ramen för en masteruppsats.

Undersökningen av KB:s digitala pressarkiv har syftat till att skapa en övergripande bild av den offentliga debatten kring Marshallplanen under den aktuella tidsperioden.

Undersökningen har gått till så att en sökning har gjorts på ordet ”Marshallplanen” under perioden juni 1947–juli 1948, vilket har resulterat i omkring 4.000 träffar. Detta har gett en övergripande bild av den politiska debatten, vilken sedan i sin tur har kunnat kompletteras genom sekundärlitteratur och andra källor.

SAP:s partiprotokoll från undersökningsperioden har gått igenom för att hitta diskussioner om anslutningen till Marshallplanen. Sådana diskussioner förekommer endast sporadiskt, och utförligare protokoll är sällsynta. Dock ges fragmentariska inblickar i hur partiledningen resonerade i frågan. Riksdagsprotokoll har undersökts i den mån de har varit relevanta för frågan om Marshallplanen, och även här har sökmöjligheterna som de digitaliserade protokollen innebär varit användbara. Dagböcker och memoarer har betraktats med en särskilt källkritisk blick, men det är också här som de mest utförliga resonemangen kring frågeställningarna förekommer. Utsagorna får tolkas för vad de är – i första hand partsinlagor, ibland dessutom skrivna långt i efterhand. Men de ger en bild av upphovsmannens uppfattningar vid tiden då de nedtecknas, och innehåller ibland också relevanta sakupplysningar.

Metoden har varit renodlat kvalitativ och hermeneutisk. Källmaterialen har tolkats i relation till varandra och till sekundärlitteraturen. Perspektivet kan beskrivas som argumentationsanalytiskt, gränsande till diskursanalys. Avsikten har varit att komma åt vilka

skiljelinjer som fanns inom socialdemokratien i frågan om anslutningen till Marshallplanen, och hur dessa förändrades över tid. Undersökningen är begränsad till de tongivande rösterna inom socialdemokratien som kommer till uttryck i källmaterialet, och således har exempelvis inte opinionen bland partiets gräsrotter omfattats av undersökningen.

Uppsatsens resultatdel är huvudsakligen kronologiskt disponerad. Detta fyller flera funktioner. På detta sätt kan man följa den nya världsordningens framväxt, samtidigt som socialdemokratiens ställningstaganden beskrivs och analyseras. Resultatdelen innehåller ett inledande avsnitt om synen på Sovjetkommunismen vid andra världskrigets slut, detta för att ge en utgångspunkt till den förändring som sedan sker i samband med Marshallplanen och det kalla krigets formeringsfas.

Resultatredovisningen är uppdelad i tre ”faser”, där varje del avslutas med en delsummanfattning. Uppsatsen avslutas sedan med en avslutande diskussion och en utblick mot vidare forskning.

Kapitel 2

Undersökning

2.1. Första fasen: Marshallplanen introduceras

2.1.1 Förhoppningar om globalt samarbete och demokratisering i Sovjetunionen

För att studera förändringarna under åren 1947–1948 är det relevant att först teckna en bild av det politiska klimatet under de år som närmast föregick kalla kriget. Under denna korta period efter andra världskrigets slut rådde en betydande optimism i det socialdemokratiska lägret när det gällde utformningen av efterkrigstidens världsordning. Ett brev till justitieminister Herman Zetterberg som Tage Erlander återger i sina memoarer är illustrativt för de förhoppningar som fanns om en bestående fred mellan segrarmakterna, men också de farhågor som pekade i en annan riktning. Brevet skrevs den 5 december 1945:

”I de anglosaxiska länderna finnes det förvisso krafter, som förstå vad saken gäller och som anstränga sig till det yttersta för att få sina politiker att inse, att det icke finns något annat val, om vi vill leva vidare, än samarbete med Ryssland. Jag tror mig ha ganska säker kännedom om att de krafterna ha dominerande inflytande över den nuvarande engelska regeringen och att de icke äro betydelselösa i Amerika, även om det var en katastrof, att Roosevelt gick bort, innan han lyckades klargöra för den amerikanska opinionen hur det låg till”.⁴⁹

Brevet sätter fingret på de förhoppningar som de svenska socialdemokraterna hade knutit till den amerikanska New Deal-liberalismen och Franklin Roosevelts politik. Det var denna utveckling i riktning mot en amerikansk välfärdsstat och en fredlig samexistens med Sovjetunionen som lade grund för den socialdemokratiska föreställningen om ett universalistiskt samarbete genom FN, en ”one world”. Erlander nämner också den brittiska Labourregeringen, som hade tillträtt 1945 och bidrog starkt till de svenska förhoppningarna om ett socialdemokratiskt präglad Europa.

Vid efterkrigstidens inledning var Sovjetunionen inte stigmatiserat i den politiska debatten. Tvärtom hade Sovjet vunnit ett betydande anseende i hela västvärlden genom sin insats i

⁴⁹ Erlander (1973), sid 224f.

andra världskriget. Det fanns nu stora förhoppningar om att den sovjetiska diktaturen skulle utvecklas i en demokratisk riktning. Ett talande exempel på dessa stämningar finns i den dåvarande socialdemokratiska internationella sekreteraren Kaj Björks memoarer, där en pressresa till Sovjetunionen i början av 1947 återges:

”I regeringsorganet Morgon-Tidningen uttrycktes förhoppningar om att segrarmakterna skulle komma överens i de tvistefrågor som kriget lämnat efter sig. Tidningens redaktör, min förre chef Gösta Elfving, deltog tillsammans med andra pressmän i en resa till Sovjetunionen i början av 1947. Han fann det intressant att följa en utveckling, som efterhand kunde tänkas leda mot en västeuropeisk demokratisk-socialistisk uppfattning. Mycket tydde enligt Elfving på att ’den kloke gamle georgiern i Kreml’ gradvis ville uppfostra sin väldiga nation till demokrati”.⁵⁰

De svenska socialdemokraterna var i grunden ett antikommunistiskt parti och hårda strider hade utkämpats mot ytterkantvänstern under mellankrigstiden. Under de första efterkrigsåren mjuknade dock dessa motsättningar, precis som på många andra håll i västvärlden. Detta var i linje med en internationell kommunistisk enhetsstrategi, där de kommunistiska partierna närmade sig socialdemokratin för att göra gemensam front mot de ickesocialistiska partierna.⁵¹

Detta närmande från kommunistiskt håll möttes med misstänksamhet från de svenska socialdemokraterna, men inte med något fullständigt avvisande. Den dåvarande partisekreteraren Sven Andersson ger en sammanfattande beskrivning i sina memoarer. Bakgrunden är att Per Albin Hansson i maj 1946 hade gett uttryck för att ett regeringssamarbete med kommunisterna var möjligt. Andersson skriver:

”Det var före Pragkuppen, vid en tidpunkt då kommunisterna stod på höjden av sin styrka, efter Sovjetunionens och de västallierades seger över de tyska nazistarméerna. Kommunistpartierna deltog i flera västeuropeiska regeringar, accepterade för aktiv medverkan i motståndskampen mot de nazistiska

⁵⁰ Björk (1990), sid 88.

⁵¹ Schmidt (2002), sid 261.

inkräktarna. Komintern var upplöst och kommunisterna framträdde med program anpassade till situationen i de länder de verkade”.⁵²

För den svenska socialdemokratin hade den internationella politiken också ideologiska implikationer. Det var SAP:s ambition att driva en tredje vägens politik, som varken var kommunistisk eller kapitalistisk. Att undvika ett ställningstagande mellan väst och öst kunde på så sätt också ha inrikespolitiska funktioner. Det innebar att olika uppfattningar – från radikala till centristiska – kunde samsas inom socialdemokratin. En utrikespolitisk neutralitet gick så att säga hand i hand med en ideologisk neutralitet i inrikespolitiken.

Det är i ljuset av denna tidsanda som man kan betrakta det handelsavtal Sverige ingick med Ryssland 1946, den så kallade ”rysskredit”. Detta avtal hade sin upprinnelse bland annat i det faktum att den svenska utrikeshandeln hade hamnat i ett vakuum när den viktiga partnern Tyskland för tillfället var ur bilden. Det fanns därför skäl att anta att Sverige kunde vara i behov av en ny handelspartner under de kommande åren. Och eftersom Sovjetunionen i detta skede inte var politiskt stigmatiserat var det möjligt att genomföra en sådan handelspolitisk uppgörelse. Det var dock inte okontroversiellt. Avtalet föranledde både en diplomatisk markering från USA och tämligen intensiv kritik från borgerligt håll. När avtalet klubbades igenom i riksdagen röstade emellertid inget parti emot.⁵³

Det ryska handelsavtalet kom dock att bli ett återkommande politiskt slagträ mot socialdemokraterna under de kommande åren, när det kalla krigets motsättningar hårdnade. Då förnyades och intensifierades kritiken mot avtalet, såväl från amerikanskt som från borgerligt håll. Men vid sitt tecknande 1946 kan avtalet betraktas som i linje med den aktuella tidsandan, och de svenska ambitionerna att upprätthålla goda förbindelser både österut och västerut.⁵⁴

Den dåvarande finansministern Ernst Wigforss reflekterar i sina memoarer kring avtalet med Ryssland och vilka politiska dimensioner som rymdes i frågan. Wigforss resonerar kring varför socialdemokraterna såg annorlunda på ett avtal med Ryssland än de borgerliga

⁵² Andersson (1980), sid 271.

⁵³ Se t ex Kronvall & Petersson (2024), sid 28 f.

⁵⁴ Karlsson (2001)

partierna, och tycks mena att det delvis bottnar i synen på Sovjetunionen och den ryska revolutionen:

”Det är inte gärna möjligt att socialdemokraternas omdöme om de ekonomiska förbindelserna österut skulle så väsentligt ha avvikit från de borgerligas, om det inte funnits en viss olikhet i grundinställningen, som man i brist på bättre namn väl får kalla politisk. Den olikheten kan skönjas ända från tiden för den ryska revolutionen fram till skrivande stund. En gång i andra delen av dessa minnen har jag nämnt förslaget från Brantings regering 1922 om ett handelsavtal med Ryssland, som avslogs med alla röster i riksdagen mot socialdemokraternas. Om vi tar ett hopp fram till 1934, möter samma skådespel. Det må vara klart att rent inre politiska faktorer också spelade en roll. För dem som ville ha bort den socialdemokratiska regeringen eller i alla händelser tillfoga den en svår förlust i anseende, var det en frestelse att begagna den oro som en kredit till Ryssland väckte. Men själva det faktum ett en sådan oro fanns och att den hade en motsvarighet bland borgerliga politiker, får anses som tecken till den olikhet varom jag talat, mellan inställningen på borgerligt håll och bland socialdemokraterna”.⁵⁵

Wigforss ger också uttryck för uppfattningen att dessa åsiktsskillnader i utrikespolitiken har använts på ett överdrivet sätt i den inrikespolitiska debatten. Denna iakttagelse har fog för sig, inte minst med tanke på hur debatten skulle komma att utveckla sig under det kalla kriget. Detta är viktigt att ha i minnet när man källkritiskt betraktar den debatt som fördes – retoriken kunde ibland ge intryck av att åsiktsskillnaderna var större än vad de verkligen var.

Tveklöst var de borgerliga anklagelserna mot SAP för ryssvänlighet periodvis överdrivna. Men samtidigt var de inte helt grundlösa. Det fanns, som den dåvarande socialdemokratiske

⁵⁵ Wigforss (1954), sid 334 f. Även nästföljande stycke är intressant i sammanhanget: ”Ett inslag i denna olikhet har varit lätt att konstatera. Benägenheten att anse den ryska regimen som en övergående företeelse har varit ojämförligt större i borgerliga kretsar. Den kan ha varit tillräcklig för att låta kreditförslaget 1934 framstå som en äventyrlighet. Men det är inte sannolikt, att denna farhåga kunnat fälla avgörandet, om därtill inte kommit en kombination av den gamla historiskt betingade synen på det tsaristiska Ryssland som ett aldrig försvunnet hot mot vår yttre frihet med den nya avskyn och fruktan för bolsjevismen som det svåraste hotet mot friheten i det inre. Varför socialdemokrater i allmänhet trots all sin motvilja mot politisk diktatur och vad därmed sammanhänger, kommer att se på det nya Ryssland med inte alldeles samma ögon som de flesta borgerliga, är inte min mening att här ytterligare diskutera. [min kursivering]”

statssekreteraren Per Nyström skrev i ett brev till vännen Stellan Arvidsson långt senare, en viss ambivalens inom socialdemokratin i synen på Sovjet:

”Jag förstår att sammanbrottet i Öst – och då speciellt i DDR – gripit djupt hos dig. Jag har ju alltid varit litet mera kluven som du kanske minns. Men även Per Albin hade – som Boheman skriver – en viss klockarkärlek österut. Det är klart att de som upplevde tsarismens fall alltid måste stå i viss tacksamhetsskuld till bolsjevikerna. Ty det var ju ändå de som till sist klarade det. Hade inte Kerenskij fallit för Lenin så hade han fallit för de vita generalerna.”⁵⁶

Att de svenska kommunisterna trots allt betraktades som en politisk motståndare framgår av Tage Erlanders inledande anförande vid riksdagsgruppens möte den 10 januari 1947. Erlanders anförande ger uttryck för den misstänksamhet som SAP hyste inför den kommunistiska enhetsstrategin. Redan i detta skede aviserar Tage Erlander en motoffensiv mot kommunisterna och en återgång till mellankrigstidens konfliktklimat partierna emellan. Bakgrunden är kommunisternas nyliga valframgångar:

”Det finns ingen anledning att bagatellisera den betydande framryckning, som våra motståndare till vänster om oss – kommunisterna – gjorde. Det bör emellertid konstateras, att de vunnit sin seger genom att framställa sig som regeringspolitikens allra mest hängivna och trogna vapendragare. Många arbetarväljare har tydligen låtit duperas sig härav och trott, att det effektivaste svaret på borgarpressens angrepp på ryssavtalet och finansministerns skatteförslag var att lägga sin röst så långt till vänster som möjligt. Kommunisterna bygger upp sin ställning genom att framställa sig inför väljarna som socialdemokrater och som stödjare av den socialdemokratiska politiken. Den taktiken har fört partiet fram till dess nuvarande storlek, men hur går det för partiet om detsamma tvingas ta upp strid med det socialdemokratiska partiet såsom under 1930-talet?”⁵⁷

⁵⁶ Brev från Per Nyström till Stellan Arvidsson den 24 juli 1990. Landshövding Per Nyströms arkiv GLA/A0651.

⁵⁷ Partistyrelsens protokoll, 10 januari 1947. 1889/A/2/A/14.

2.1.2 Marshallplanen delar Europa – Sverige kräver roll för FN:s Europakommission

Vid ingången av 1947 fanns alltså – trots de motsättningar mellan stormakterna som börjat bli synliga redan under det föregående året – fortfarande förhoppningar om en sammanhållen ”one world” med globala samarbetsformer, som FN. Dessa förhoppningar försvinner inte genom en plötslig förändring över en natt, utan de tynar långsamt bort under det kommande året.

Någon färdig ”Marshallplan” existerade inte när den amerikanske utrikesministern George C. Marshall höll sitt tal vid Harvard-universitetet den 5 juni 1947. Det Marshall presenterade var en idé om att USA skulle bidra till att få de europeiska samhällena på fötter, och att utformningen av detta stöd skulle ske tillsammans med de europeiska staterna. Att hjälpa Europa skulle också återverka positivt på den amerikanska ekonomin:

”The truth of the matter is that Europe’s requirements for the next three or four years of foreign food and other essential products – principally from America – are so much greater than her present ability to pay that she must have substantial additional help or face economic, social, and political deterioration of a very grave character. [...] Aside from the demoralizing effect on the world at large and the possibilities of disturbances arising as a result of the desperation of the people concerned, the consequences to the economy of the United States should be apparent to all.”⁵⁸

Marshall's tal ska tolkas mot bakgrund av den tre månader tidigare aviserade Trumandoktrinen. Men Marshall säger att stödet inte ska ses som en politisk insats riktad mot någon specifik politisk motståndare: ”Our policy is directed not against any country or doctrine but against hunger, poverty, desperation and chaos. Its purpose should be the revival of a working economy in the world so as to permit the emergence of political and social conditions in which free institutions can exist.”⁵⁹

Marshallstödet erbjöds formellt sett även till Sovjetunionen och öststaterna, men det stod snart klart att dessa inte skulle komma att delta i samarbetet. Den 2 juli lämnade den sovjetiska

⁵⁸ George C. Marshall's tal vid Harvarduniversitetet den 5 juni 1947, här citerat från OECD:s hemsida oecd.org.

⁵⁹ Ibid.

delegationen förhandlingarna i Paris om stödets utformning. Senare historieforskning har bedömt att det erbjudande som riktades till Sovjetunionen medvetet var utformat för att inte kunna accepteras – för att delta i hjälpprogrammet krävdes att man öppnade upp för insyn i den inhemska ekonomin.⁶⁰

Konsekvensen av sammanbrottet vid Parisförhandlingarna var att Marshallsamarbetet blev en angelägenhet för Västeuropa och USA. Denna händelse tycks av samtiden bedömas som en viktig startpunkt för det kalla kriget. Den 3 juli dominerades de svenska dagstidningarna av nyheten om att Europa hade delats i två block. ”Ekonomisk och politisk konflikt råder mellan Förenta Staterna och Ryssland” lyder exempelvis den stora huvudrubriken i Göteborgs handels- och sjöfartstidning (lib). ”Nu kommer järnridån att gå ned på allvar”, heter det i Dagens Nyheter (lib).⁶¹

Reaktionerna från svenskt regeringshåll är inledningsvis mycket återhållsamma. I en TT-artikel den 4 juli rapporteras att: ”De skandinaviska länderna och Schweiz är enligt diplomatiska kretsar i Paris bestörta över de utsikter som öppnar sig genom Rysslands vägran att ansluta sig till Marshallplanen. Sverige, Norge och Schweiz sägs vara mycket obenägna att anta eventuella inbjudningar från Storbritannien och Frankrike om deltagande i planen, detta av fruktan för påtryckningar från ryska regeringen. Med tanke på eventuella militära konsekvenser – om ett, två eller fem år – av Pariskonferensens sammanbrott torde dessa länder enligt uppfattningen i Paris närmast vara benägna att ’inte göra någonting’”. Utrikesdepartementet avfärdar emellertid rapporteringen som lösa spekulationer, utan att ge några ytterligare kommentarer till TT.⁶²

Även om dessa rykten alltså dementerades av UD så framstår de i sammanhanget inte som direkt icke-plausibla. De östeuropeiska staterna fick i praktiken ingen möjlighet att välja själva om deltagandet i Marshallplanen, Moskva accepterade inte annat än ett nej. Även Finland utsattes för mycket starka påtryckningar och tackade nej till deltagande.⁶³ När man betraktar den svenska hållningen till Marshallplanen så måste detta tas med i beräkningen: man ville inte riskera att stöta sig med Sovjetunionen.

⁶⁰ Noreen (1994), sid 141.

⁶¹ GHT och Dagens Nyheter den 3 juli 1947.

⁶² TT-artikeln här refererad från Arbetaren (syndikalistisk), 4 juli 1947.

⁶³ Noreen (1994), sid 143.

Sveriges linje vid de fortsatta förhandlingarna i Paris blev att försöka inordna Marshallhjälpen under FN:s paraply. På så sätt skulle möjligen en splittring i två block kunna undvikas.

Dessutom var det svårt att förena Sveriges deltagande i en rent västeuropeisk Marshallorganisation med neutralitetspolitiken. Inom FN fanns redan en kommission för det europeiska återuppbyggnadsarbetet. Denna kommission hade bildats under våren 1947 och hade den svenske tidigare handelsministern och socialdemokraten Gunnar Myrdal som ordförande. Ett nytt samarbete genom Marshallplanen som begränsades till USA och Västeuropa innebar att detta FN-organ riskerades att sättas ur spel.

Gunnar Myrdal uttalade sig om Marshallplanen till nyhetsbyrån Reuters den 27 juni 1947:

”Professor Gunnar Myrdal yttrade på torsdagen i en kommentar till Marshallplanen att det ligger en väldig dynamisk kraft bakom planen. Man bör emellertid komma ihåg att den impuls den ger har möjlighet att splittra Europa likaväl som att ena det”, refererade DN.⁶⁴

Från svenskt håll hade man förutsett att Marshallförhandlingarna skulle braka samman, och att erbjudandet om att delta i samarbetet inte skulle kunna godtas av Sovjetunionen. Den 15 juni 1947 skrev Östen Undén i sin dagbok:

”Samtal med Myrdahl [sic] som är på genomresa. Av stort intresse höra hans uppfattning om amerikanske utrikesministerns appell ang. ekonomisk uppbyggnad i Europa gm överenskommelse mellan de europeiska länderna. Enl. M. ville amerikanska regeringen i grunden ha ett västeuropeiskt ekonomiskt block. Men då ett öppet undanskjutande av Sovjet och Öst-Europa skulle göra engelsk och fransk anslutning till planen omöjlig, hade Marshall i sitt andra tal uttryckligen förklarat att Sovjet ingalunda vore uteslutet från deltagande. Emellertid vore det fara att både Frankrike och England skulle nöja sig med denna gest såsom tillräcklig utåt, emedan man accepterade tanken på en plan, som inte fick rysk medverkan”.⁶⁵

Vidare skriver Undén att:

⁶⁴ DN den 27 juni 1947.

⁶⁵ Undén (2002), sid 201 f.

”Det enda riktiga vore enl. M. att Europa-kommissionen finge hand om planen. Detta den enda väg varigenom ryskt samarbete kunde vinnas. [...] M. förefaller ha alldeles rätt i sin principiella syn. Det vore orimligt att förbigå Europakommissionen i detta sammanhang.”⁶⁶

Undén och Myrdal var vid denna tidpunkt alltså helt eniga om att Marshallhjälpen borde organiseras genom FN. Men man kan fundera på hur realistisk denna förhoppning var. Om avsikten från USA redan från början var att utestänga Östeuropa kan man undra varför östblocket sedan skulle bjudas tillbaka in i hjälpprogrammet genom FN-kommissionen. Möjligen var det principiella ställningstagandet det viktigaste för Undén och Myrdal, mer än utsikterna att verkligen få igenom kravet. Å andra sidan rådde en viss osäkerhet kring Storbritanniens inställning i frågan, vilket kan ha bidragit till att stärka förhoppningarna.

Internt förefaller den socialdemokratiska partiledningen ha varit tämligen överens om att Sverige skulle tacka ja till att delta i förhandlingarna. Den 4 juli 1947 skriver Tage Erlander i sin dagbok: ”Parismötets sprängning och inbjudan till Europas stater för diskussioner om Marshall-planen dominerar helt intresset idag. Både Wigforss och Möller anser det helt uteslutet att vi kan vägra att diskutera. Herman Eriksson verkar nästan uppsluppen [...]”⁶⁷

Även den följande dagen, 5 juli, tycks ha varit intensiv för Erlander. Han skriver i sin dagbok att Dag Hammarskjöld har fått signaler om att England kan komma att stödja linjen att Marshallstödet ska administreras av Europakommissionen. Vidare skriver Erlander att han har tagit emot en not från Rysslands chargé d'affaires angående Marshall-planen, ”dock utan något försök till påtryckning beträffande vår handling”⁶⁸.

Undén och Myrdals övertygelse om att Marshallhjälpen måste administreras genom FN verkar inte ha delats av alla socialdemokrater. Vid mötet i utrikesnämnden den 8 juli fick Undén mothugg av bland andra Rickard Sandler, som höll med högerledaren Fritiof Domö om att kravet på Europakommissionens roll inte bör överbetonas. I detta fick Sandler också medhåll av socialdemokraterna Harald Åkerberg och Erik Fast. Undén fick vid mötet retirera

⁶⁶ Ibid.

⁶⁷ Erlander (2001), sid 193.

⁶⁸ Erlander (2001), sid 193 f.

från sin offensivare hållning: ”Vill korrigera. EK intet villkor. Vi fortsätta i alla fall. Ej fråga om att EK skall övertaga saken men att EK inkopplas i en eller annan form på något stadium”, heter det i memorialprotokollet.⁶⁹

Erlander antecknade i sin dagbok dagen efter mötet att han ansåg att Undén hade gått för hårt fram: ”Vi hade en som jag tror invändningsfri svensk linje som visserligen ger en reverens för Europakommissionen men som ger oss fria händer att få en ny organisation om tekniska skäl talar härför. Undén gav nog nämnden den föreställningen att vi skall komma att driva kravet på att Europa-kommissionen skall bli Europahjälpens organ så långt att vi riskerade sprängning vilket ju aldrig varit vår avsikt”, skriver Erlander.⁷⁰

Dagen därpå, den 10 juli, skriver Erlander i sin dagbok att han känner tveksamhet inför Gunnar Myrdals roll: ”Jag tror att det skulle vara mycket ödesdigert om frågan om Europakommissionen bleve så dominerande att Parismötet bleve ett ändlöst procedur-diskuterande. Jag tror inte att Myrdal håller att satsa på i den grad att vi kan låta Marshallplanens öde bli beroende på om hans kommission kopplas in eller ej”.⁷¹

Det fanns alltså en skiljelinje i synen på Marshallplanen mellan å ena sidan Erlander (som även tycks ha haft Rickard Sandler med flera på sin sida) och å andra sidan Undén och Myrdal.⁷² Undén och Myrdal var helt överens om att kräva att planen skulle administreras i FN:s regi, medan Erlander verkar mer benägen att acceptera att Marshallorganisationen begränsas till ett västblock.

Denna skiljelinje kan tänkas ha två orsaker: dels att Undén och Myrdal vid denna tidpunkt hade en mer optimistisk syn på FN:s möjligheter som organisation, dels att Undén och Myrdal befann sig längre till vänster på den ideologiska skalan, och även hade en mer positiv syn på Sovjetunionen. Myrdal och Undén tillhörde, tillsammans med också bland andra finansministern Ernst Wigforss, en äldre och mer radikal generation inom socialdemokratin, som också hade närmare till minnet av den ryska revolutionen. Erlander tillhörde en yngre generation och kom så småningom att framstå som allt mer USA-vänlig och ideologiskt

⁶⁹ Memorialprotokoll från utrikesnämndens sammanträde den 8 juli 1947.

⁷⁰ Erlander (2001), sid 195.

⁷¹ Ibid.

⁷² Se även Bjereld, Johansson & Molin (2008), sid 86.

centristisk. Denna skiljelinje inom socialdemokratin framträder i diskussionerna om Marshallplanen under sommaren 1947.

Utöver de ideologiska skillnaderna kan också personkemiska omständigheter ha spelat in. Gunnar Myrdal uppfattades som besvärlig av vissa, inte minst Erlander. Det kommer exempelvis till uttryck i en dagboksanteckning av Erlander den 6 november, efter en dragning som Myrdal hållit vid ett samnordiskt möte. Erlander skriver att: ”Själv är Myrdal precis lika flytande och diffus som någonsin tidigare, vilket gör att alla ansträngningar att lösa Europas problem förvärras i hög grad”.⁷³

2.1.3. Östen Undéns tal i Strömstad och Georg Brantings kritik mot Marshallplanen

Den 13 juli befinner sig Tage Erlander på ett nordiskt möte i Köpenhamn, och uttalar sig då i pressen om sin inställning till Marshallplanen. Erlander poängterar att det svenska deltagandet inte innebär något politiskt ställningstagande:

”Enligt svensk uppfattning är återuppbyggnadsarbetet av så stor vikt att det är otänkbart för oss att undandra oss något som helst allvarligt försök till planmässig återuppbyggnad, men här måste alla krafter medverka till en positiv insats. Varje tanke på att en sådan inställning till denna fråga skulle binda oss vid eventuella politiska konstellationer är oss fullständigt främmande”, säger Erlander till DN.⁷⁴

Det dröjer sedan till den 3 augusti innan det kommer ett mer utförligt offentligt utspel från regeringen om det nya världspolitiska läget. Detta sker i ett tal av Östen Undén i Strömstad. Talet ger en bild av hur Undén vid denna tidpunkt hoppades att den svenska socialdemokratin skulle kunna navigera mellan öst och väst, kapitalism och kommunism. Särskilt omdiskuterat blev följande stycke:

”Vad det socialdemokratiska partiet beträffar är redan det faktum att socialdemokratin ur allmänpolitiska synpunkter står främmande både för borgerlig storkapitalism och för kommunism tillräckligt skäl mot att låta

⁷³ Erlander (2001), sid 200.

⁷⁴ DN den 14 juli 1947.

utrikespolitiska förbindelser få sin karaktär av den ekonomiska och politiska regim som råder i andra länder”.⁷⁵

Meningsinnehållet går att dela upp i två delar. Dels ger Undén uttryck för en neutralistisk hållning i utrikespolitiken. Umgänget mellan stater ska i princip inte dikteras av ideologiska uppfattningar, utan stater ska kunna ha fredliga kontakter utan att vara överens ideologiskt. Detta är innebörden av formuleringen ”tillräckligt skäl mot att låta utrikespolitiska förbindelser få sin karaktär av den ekonomiska och politiska regim som råder i andra länder”.

Men styckets inledande del ger uttryck för en annan, ideologiskt färgad uppfattning. Här betonar Undén att ”socialdemokratin ur allmänpolitiska synpunkter står främmande både för borgerlig storkapitalism och för kommunism”. Detta är en markering av att den svenska socialdemokratin ideologiskt inte ansluter sig till något av blocken, det synsätt som ovan i teoriavsnittet betecknats ”ideologisk neutralitet”. Uttalandet visar att Undén i detta skede hoppades att SAP skulle slippa ta ställning i den uppseglande stormaktskonflikten, och att Undén även ansåg att en tredje väg mellan öst och väst var i linje med den socialdemokratiska ideologin.

Ett par dagar före Undéns tal i Strömstad hade deltagandet i Marshallplanen utsatts för hård kritik av den socialdemokratiske riksdagsledamoten Georg Branting. Branting tillhörde partiets yttersta vänsterflygel, och gick till attack i en artikel i socialdemokratiska Morgon-Tidningen. Branting menade att syftet med Marshallplanen var att dela Tyskland, i strid med Potsdamavtalet. Marshallsamarbetet var ett västblock i förklädning, menade Branting, och svårförenligt med den svenska neutralitetspolitiken. ”Nu undras emellertid, vart deltagandet i den s.k. pariskonferensen kommer att leda? Är den rent ekonomiska, opolitiska pariskonferensen i själva verket det nya västblocket i förklädning? Också här i landet har vi anledning till en viss oro”, skriver Georg Branting.⁷⁶

Georg Branting kommer att bli den mest uttalade socialdemokratiska motståndaren till Marshallplanen. Brantings argumentation mot Marshallplanen ligger ganska nära kommunisternas, och det är inte förvånande att hans attack mot Marshallpolitiken även trycktes i kommunistiska Arbetar-Tidningen. I Brantings ögon är Marshallplanen ett politiskt

⁷⁵ DN den 4 august 1947.

⁷⁶ Citaten kommer från publiceringen av samma artikel i Arbetar-Tidningen (kommunistisk) den 1 augusti 1947.

projekt, med långtgående konsekvenser för hela Europa, och ett led i bildandet av ett västblock med udden riktad mot Sovjetunionen. Undéns tal i Strömstad och Erlanders uttalande i Köpenhamn ger en fingervisning om hur SAP:s partiledning tänker parera sådan kritik: Marshallplanen betraktas som en rent humanitär eller ekonomisk angelägenhet utan ideologiska dimensioner, och förändrar inte Sveriges möjligheter att stå utanför blockbildningen.

2.1.4. Sverige accepterar en västeuropeisk organisation för Marshallsamarbetet

När förhandlingarna om Marshallsamarbetets former avslutas i mitten av september 1947 väljer Sverige att acceptera att en ny västeuropeisk organisation bildas för stödet. Man får nu acceptera att Marshallhjälpen inte kommer att administreras av FN, men den svenska förhoppningen är fortfarande att kommissionen i någon mån ska involveras i arbetet. Förhandlingsspelet vid konferensen i Paris har beskrivits utförligt av Cay Sevón.⁷⁷ Men det är svårt att uttolka hur resonemangen gick inom den socialdemokratiska partiledningen vid detta tillfälle. Några anteckningar finns varken i Undéns eller Erlanders dagbok. De officiella uttalandena lyser med sin frånvaro.

Mikael af Malmberg resonerar i sin avhandling kring bevekelsegrunderna för det svenska agerandet. Men även af Malmberg dras med ett magert källäge och förlitar sig i huvudsak på sekundärlitteratur och egna slutsatser: ”Norge och Sverige ställdes inför ett avgörande val: att hålla på universalitetsprincipen och därmed tacka nej till dollarhjälp eller att acceptera inordning i en rent västeuropeisk organisation och därmed få del av Marshallpengarna. När dessa båda neutrala länder valde det senare alternativet är det uppenbart att den förvärrade dollarbristen under sommaren 1947 spelade en viktig roll. Beslutet kan därför sägas vara ekonomiskt motiverat”.⁷⁸

Men, konstaterar af Malmberg: ”Det är å andra sidan uppenbart att den ringa dollarhjälp som kunde komma att bli aktuell för Sveriges del inte ensam kan förklara varför den svenska regeringen plötsligt accepterade en organisatorisk lösning som dittills avvisats. Inte bara de ekonomiska motiven utan också den starka politiska markering som det skulle inneburit att på

⁷⁷ Sevón (1995), sid 199 ff

⁷⁸ Malmberg (1994), sid 81.

detta stadium dra sig ur måste med i analysen, liksom värdet av att åtminstone på ett hörn vara med i ett ekonomiskt samarbete i Europa”.⁷⁹

Af Malmborgs analys är rimlig, ett svenskt nej i det här läget hade i praktiken kunnat tolkas som en anslutning till östblocket. Men det är påfallande hur lite detta betydelsefulla skeende diskuterades i offentligheten. Det begränsade mediala intresset vid denna tidpunkt kan illustreras av en kortfattad notis i Hudiksvallstidningen den 20 september med rubriken ”Sverige går med på Marshallplanen”:

”Ett TT-meddelande från New York igår gjorde gällande att den definitiva utformningen av de 16 nationernas slutrapport till USA uppskjutits på grund av svensk tveksamhet att godkänna det ekonomiska kontrollorgan för den amerikanska hjälpen som de övriga i konferensen deltagande staterna enats om. Dessa betänkligheter har nu bortfallit. Så torde man få tolka ett försiktigt uttalande från UD för Expressen, vari förklaras att ’Sverige – så vitt man nu kan se – biträder de kommitterades rapport såsom den nu föreligger i utkast’”⁸⁰

Detta långsiktigt mycket betydelsefulla beslut föregicks alltså knappt av någon offentlig politisk debatt alls. En mer ingående diskussion i offentligheten kom egentligen inte förrän långt senare, i samband med att samarbetet klubbades i riksdagen sommaren 1948. Då hade förhandlingarna pågått i ett år, och det mesta var i praktiken redan avgjort. Att Marshallplanen alls blev föremål för diskussion var huvudsakligen ett resultat av kritik från kommunisterna och den relativt perifere socialdemokraten Georg Branting.

Att Gunnar Myrdals FN-kommission skulle marginaliseras började nu bli allt mer uppenbart. I månadsskiftet september/oktober 1947 åkte Dagens Nyheters korrespondent Victor Vinde till Genève och lämnade en melankolisk rapport:

”Kommissionen, som omväxlande kallas Myrdalskommissionen och Europakommissionen, har haft ett besvärligt portföre, och ingenting tyder egentligen på att det blir lättare i fortsättningen. Ryssarnas veto mot Marshallplanen och öststaternas vägran att medverka var ett hårt slag för

⁷⁹ Ibid.

⁸⁰ Hudiksvallstidningen den 20 september 1947.

Genève. Man var och är fortfarande övertygad här på Europafilialen att det hade varit möjligt att få öststaterna med på samarbete i Marshallplanens anda om förhandlingarna hade förlagts till Genève. [...] Som det nu är hotar det ekonomiska samarbetet ur Genève's synvinkel att resultera huvudsakligen i en västeuropeisk upplåning i USA. Och därmed riskerar både Europakommissionen och ett mera allsidigt ekonomiskt samarbete att bli hängande i luften".⁸¹

2.1.5. Kominform och det kommunistiska motståndet mot Marshallplanen

I månadsskiftet september/oktober 1947 kommer nästa fördjupning av stormaktskonflikten, när östblocket presenterar bildandet av samarbetsorganisationen Kominform. Detta markerar slutet på den kommunistiska enhetsstrategi som inleddes när föregångaren Komintern lades ned 1943, och innebär en återgång till en konfrontativ linje mot socialdemokratin. Det blir också en kommunistisk strategi att aktivt motarbeta genomförandet av Marshallplanen, eftersom den anses vara ett uttryck för en amerikansk imperialistisk politik riktad mot Sovjetunionen.⁸²

Med bildandet av Kominform kan man nu definitivt konstatera att Europa är delat i två block, och det finns heller inte längre någon anledning för socialdemokrater och kommunister att på inrikespolitisk nivå visa hänsyn mot varandra. De motsättningar mellan reformistisk och revolutionär vänster som grasserat under mellankrigstiden kan nu blomma ut igen efter den tillfälliga avspänningsperioden. Två västeuropeiska kommunistiska partier deltar i Kominformsamarbetet: det franska och det italienska.

De fördjupade motsättningarna mellan blocken avspeglar sig i en intensifierad propaganda mot Marshallplanen även i den svenska kommunistiska pressen. Svenska kommunistiska partiet, SKP, deltar inte formellt i Kominform men är likväl en hårdnackad motståndare mot Sveriges deltagande i västsamarbetet.

I Arbetar-Tidningen den 14 oktober 1947 kommenteras bildandet av Kominform (genom den så kallade Warszawadeklarationen). Stycket illustrerar tydligt hur Marshallplanen från

⁸¹ DN den 30 september 1947.

⁸² Se t ex Noreen (1994), sid 144.

sovjetiskt och kommunistiskt håll betraktas som ett rent konfliktinstrument riktat mot östblocket:

”När det i Warswadeklarationen fastslås, att det proklamerats ett fälttåg mot Sovjetunionen och de nya demokratierna, att särskilt USA lägger i dagen aggressiv aktivitet och att Marshallplanen endast är en del av planerna på imperialistiskt världsherravälde – den del som avser Europas politiska och ekonomiska underkastelse – så är det ju endast ett fastspikande av vad alla och envar bevittnar med blotta ögat. Varför kom Marshallplanen till, om inte för att sätta FN och Myrdalkommissionen ur spelet, tvinga de europeiska nationerna in under USA:s direkta beroende?”⁸³

Man kan notera att Arbetar-Tidningen anknyter till FN-kommissionens roll i sin argumentation mot Marshallplanen. Det går att fundera på om detta beror på en genuin önskan om att Marshallplanen ska administreras genom FN, eller om det är en retorisk manöver för att vända de socialdemokratiska argumenten mot dem själva. Detsamma gäller omsorgen om de europeiska staternas suveränitet.

Propagandakriget mellan stormaktsblocken eskalerar under hösten och nu börjar man också ana allt starkare påtryckningar från amerikanskt håll för att Sverige ska ta ställning mellan blocken. Östen Undén antecknar i sin dagbok den 18 november att hans sekreterare Harald Edelstam har utsatts för påtryckningar från det amerikanska ambassadrådet Hugh S. Cumming jr:

”Edelstam meddelade att Cumming privat sagt honom att han under de tre månader han vistats här konstaterat att det råder ’ryss-skräck’ ända upp i regeringskretsarna o att sv. reg. bedriver en därav betingad eftergiftspolitik gentemot Sovjet. Vidare hade han sagt att de som inte klart står på USA:s sida i nuv. läge måste betraktas ss tillhörande östblocket (!). Detta vore State Dep:s ståndpunkt. Oförskämda påtryckningsmetoder!”⁸⁴

⁸³ Arbetar-Tidningen den 14 oktober 1947.

⁸⁴ Undén (2002), sid 209. Se även Möller (1986), sid 303.

Undén uppvaktas även från sovjetiskt håll. Den 24 november antecknar Undén att ambassadören klagat på tilltagande antirysk propaganda i svenska medier. Undén skriver:

”Han har nog rätt i att svensk press på senare tid innehållit mer antiryska meddelanden än på länge varit fallet. Det smhänger givetvis med den skärpta internationella debatten”.⁸⁵

Myrdal och Undéns förhoppningar från sommaren om att Marshallsamarbetet ska kunna administreras i FN:s regi är nu i praktiken helt överspelade. Uppdelningen av världen i två block är ett faktum. Att Marshallplanen har en politisk innebörd börjar bli allt mer uppenbart. Men det innebär inte att Undén och Myrdal omedelbart kastar sina förhoppningar över bord. Regeringen är i detta läge fortfarande inte redo att ta ställning mellan de framväxande blocken. Kanske finns fortfarande en förhoppning om att ett sådant ställningstagande ska kunna undvikas.

2.1.6. Borgerlig ideologisk offensiv mot delar av den socialdemokratiska partiledningen

Det svenska näringslivet började under den tidiga efterkrigstiden mobilisera en allt intensivare kampanj mot det som man uppfattade som vänsterelement inom den svenska socialdemokratin. Denna högeroffensiv har beskrivits ingående i forskning av såväl Niklas Stenlås och Rikard Westerberg.⁸⁶ De tilltagande antikommunistiska stämningarna hos borgerligheten och näringslivseliten framkommer också i en dagboksanteckning av Tage Erlander den 22 oktober 1947. Erlander har av den österrikiske socialdemokraten Bruno Kreisky fått veta att industrimagnaten Marcus Wallenberg betraktar delar av SAP-ledningen som kommunistisk.

”[Kreisky] berättade om ett samtal som österrikiske ministern haft med Marcus Wallenberg den 22/10. Wallenberg hade talat om för ministern att kommunisterna i Sverige var inte så farliga men att en stark falang inom socialdemokratin med Wigforss i spetsen var kommunister”.⁸⁷

⁸⁵ Undén (2002), sid 210.

⁸⁶ Se Westerberg (2020) och Stenlås (1998).

⁸⁷ Erlander (2001), sid 198f.

Liknande tankar ger högerpartisten Ivar Andersson uttryck för i en dagboksanteckning från den 16 juli 1947 som återges i hans memoarer:

”Undén och Wigforss intagit en allt mera Amerikafientlig inställning. Det beror väl dels på deras socialistiska tro – USA är den enskilda företagsamhetens mönsterland – dels på den skärpta motsättningen mellan USA och Ryssland. Jag vill inte påstå att Undéns hjärta är med ryssarna men han inbillar sig väl att Sverige skall lättare kunna hålla balansen och neutralitetens medelväg om vi undviker alltför nära kontakt med de anglosachsiska länderna och i stället visar ’förståelse’ för Ryssland. Wigforss är, tror jag, mycket mer med hjärtat på Rysslands sida”.⁸⁸

Det kan med tanke på SAP:s antikommunistiska bakgrund förefalla långsökt att kalla dess företrädare för kommunister. Samtidigt så är det en korrekt observation att det fanns en ganska stor ideologisk spännvidd inom socialdemokratien, och att ställningstagandet mellan Sovjetunionen och USA inte var någon självklarhet.

Till falangen längst till vänster kan som tidigare nämnt Georg Branting räknas, och det har i efterhand också konstaterats att han hade nära band till Sovjetunionen i olika former.⁸⁹ Strax till höger om Branting kan Myrdal, Undén och Wigforss placeras.⁹⁰ Att kalla denna trio för kommunister förefaller mycket hårdraget, men de har en tydlig ambition om att hålla Sverige fredat från det som de betraktar som en alltför extrem amerikansk kapitalism. Deras hållning kan förklaras med en – kanske överdriven – optimism gällande socialdemokratins ställning i västvärlden vid andra världskrigets slut.

Myrdal var mycket välbekant med USA efter sina vistelser där och hade knutit sina förhoppningar till Roosevelts New Deal-politik. Dessa förhoppningar tycks också ha smittat av sig på åtminstone Undén. Den mer radikala sidan av New Deal-liberalismen trycktes

⁸⁸ Anderson (1969), sid 177f.

⁸⁹ Carlberg (2023) och Agrell (2003), sid 273 ff.

⁹⁰ Om Myrdal skriver högerpartisten Ivar Anderson i sina memoarer att han betraktades som ”proryss” i USA. Anderson (1969), sid 178.

visserligen snabbt tillbaka vid andra världskrigets slut, men vid hösten 1947 var dessa förhoppningar inte helt krossade.⁹¹

Samtidigt dominerades stora delar av Västeuropa av vänsterlutande regeringar efter andra världskriget. Detta gällde inte minst Storbritannien, dit de svenska socialdemokraterna hade täta band genom systerpartiet Labour. Att Storbritannien skulle detroniseras som stormakt och ersättas av USA stod inte klart omedelbart efter kriget. Tvärtom fanns inom den svenska socialdemokratin en förhoppning om att Storbritannien skulle kunna agera som ett värn mot ett alltför starkt amerikanskt högerinflytande i Europa.

Men även om Undén, Myrdal och Wigforss var en stark och inflytelserik trio så var de inte dominerande inom SAP. Som tidigare nämnts hade bland andra Tage Erlander och Rickard Sandler tidigt gett uttryck för ett annat synsätt på Marshallplanen, och dessa tycks betydligt mer välvilligt inställda till att ansluta Sverige till västblocket.

Att det fanns skiljelinjer inom SAP i synen på utrikespolitiken antyds också i dåvarande internationella sekreteraren Kaj Björks memoarer. Björk återger bland annat ett (odaterat) samtal med Labourpolitikern Denis Healey: ”Healey tyckte sig spåra en skillnad mellan Erlanders och Undéns attityd till västliga samarbetsplaner, vilket jag pliktskyldigt sökte förneka”.⁹² Även historikern Gustaf Jonasson beskriver motsättningar inom regeringen under våren 1948 i sin biografi om Per Edvin Sköld: ”Enligt Fritiof Domö pågick en dragkamp om utrikespolitiken mellan statsministern och finansminister Ernst Wigforss. Statsministern stod på ’västmaktssidans ideologi’, men det var tveksamt om han kunde hävda sig mot Wigforss.”⁹³ Uppgifterna har här färdats i flera led och får behandlas med försiktighet, men det tycks sammantaget stå ganska klart att det fanns en mer östvänlig och en mer västvänlig falang inom SAP-ledningen. Hur stora skillnaderna var kan naturligtvis diskuteras, klyftan förefaller inte ha varit avgrunds djup men ändå betydlig.

⁹¹ För ett mer ingående resonemang om Gunnar Myrdal och New Deal-liberalismen, se till exempel Appelqvist (1995).

⁹² Björk (1990), sid 105.

⁹³ Jonasson (1976), sid 77, med hänvisning vidare till Gunnar Fallas anteckningar på Riksarkivet.

2.1.7. Delsammanfattning

Sommaren och hösten 1947 präglades av det snabbt förändrade världspolitiska läget, med en uppdelning av Europa enligt det kalla krigets skiljelinjer. Socialdemokratin är inledningsvis enig om att försöka överbrygga denna blockuppdelning genom att föra in Marshallhjälpen i FN:s regi, men det visar sig snart utsiktslöst. Toppskiktet inom SAP fördelar sig då snabbt i två huvudsakliga åsiktsriktningar, där den ena (Myrdal/Undén/Wigforss) tycks mer obenägen än den andra (Erlander/Sandler/med flera) att ansluta sig till västblocket. Utöver dessa grupperingar finns även den mycket starkt Marshallplanskritiske Georg Branting, vars argumentation ligger nära kommunisternas.

Undén visar i Strömstadstalet i augusti att han anser att ett socialdemokratiskt Sverige bör gå en tredje väg mellan det kapitalistiska väst och det kommunistiska öst. Detta ger uttryck för en vid tillfället stark tro på Sveriges möjligheter att stå utanför blockbildningen. Någon ny hegemonisk ordning för Västeuropa har alltså vid detta tillfälle ännu inte formerat sig, utan den politiska situationen är fortfarande instabil.

Den svenska neutralitetspolitiken bygger i det här läget på den linje som Östen Undén lade fast i sin utrikespolitiska deklaration 1945, vars utgångspunkt är att det globala samarbetet inom FN ska fungera. Under sommaren och hösten 1947 är det inte helt givet att FN ska falla i denna roll, även om uppdelningen i två block blir allt mer otvetydig. Östen Undén ger i sitt tal i Strömstad neutraliteten en viss ideologisk färg, genom att knyta den till socialdemokratins allmänpolitiska utgångspunkter. På så vis kan Undéns synsätt vid det här tillfället kan sägas ligga i gränslandet mellan ren neutralitet och ideologisk neutralitet.

USA har bjudit in de västeuropeiska staterna till samarbete om återuppbyggnadsarbete inom Marshallplanen, men ännu inte börjat sätta något hårdare tryck på dem för att få sin vilja fram. Ur svensk synvinkel framstår de internationella maktrelationerna vid detta tillfälle sannolikt som relativt oklara, och det har ännu inte blivit tydligt vilken dominerande ställning USA kommer att ha i västvärlden.

Den uppseglande östvästliga konflikten börjar emellertid snabbt få inrikespolitiska konsekvenser. Detta inte minst genom bildandet av Kominform i månadsskiftet september/oktober. Detta innebär att det svenska kommunistiska partiet hamnar i en

motståndarposition till anslutningen till Marshallplanen, och man kan snabbt ana att en kilt slås in mellan socialdemokrater och kommunister. Det är också uppenbart att det från borgerligt håll kommer att drivas en mer västvänlig linje, även om man är överens med regeringen om att Sverige inte ska överge neutraliteten.

2.2 Andra fasen: Västblocket konsolideras

2.2.1. Marshallplanens politiska dimension blir allt tydligare

Under vintern 1947/1948 konsolideras öst- och västblocken ytterligare och det börjar nu bli allt mer uttalat att Marshallsamarbetet också rymmer en politisk dimension. En milstolpe i detta avseende är det tal som den brittiske utrikesministern Ernest Bevin (Labour) håller den 22 januari. I detta börjar konturerna av en västeuropeisk politisk union skisseras, och man börjar nu ana att även ett militärt samarbete inom västblocket kommer att bli verklighet.

Tage Erlander reflekterar över talets betydelse i sina memoarer:

”I mycket bestämda ordalag talade [Bevin] om ett mycket obestämt förslag att sluta samman västern för skydd mot den aggressivitet som han menade att Sovjetunionen hade visat efter världskrigets slut. Bevins tal var ett uttryck för att den engelska arbetarregeringen inte längre trodde på att världens fred kunde garanteras genom internationellt samarbete i Förenta Nationerna. Vi förstod att Europas uppdelning i intressesfärer var oundviklig.”⁹⁴

Några dagar senare fick Östen Undén besök av generalen Helge Ljung, och han beskriver mötet i sin dagbok den 26 januari: ”Samtal om det internationella läget som han tyckte såg kusligt ut. Jag framhöll att den dramatiska uppläggningsen av Bevins tal nog fick förstås mot bakgrunden av att Marshall-planen är under kongressens behandling.”⁹⁵

Iakttagelsen från Undéns sida hade fog för sig. I USA hade den isolationistiska sidan av kongressen (ledd av republikanen Taft) haft vissa framgångar, och Truman och Marshalls stöd till Europa mötte betydande politiskt motstånd. Nu krävdes kraftfullare argument för att få igenom det omfattande hjälppaketet i kongressen. Ett sådant argument kunde vara att visa att stödet hade säkerhetspolitisk betydelse och att ett enat Västeuropa kunde utgöra ett militärt värn mot Sovjetunionen.⁹⁶

⁹⁴ Erlander (1973), sid 369.

⁹⁵ Undén (2002), sid 221.

⁹⁶ McCourt & Mudge (2022), sid 485f..

Samtidigt pågick också förhandlingarna om ett dollarlån för att lindra Sveriges valutabrist. Det blev allt tydligare att det inte skulle bli något sådant om Sverige inte anslöt sig till Marshallplanen. Den amerikanska attityden fick allt mer karaktären av att ”den som inte är med oss är emot oss”. I januari 1948 framfördes kravet att Sverige skulle delta helhjärtat (”wholehearted cooperation”) i Marshallsamarbetet. Detta kommunicerades vid ett möte med Dag Hammarskjöld på amerikanska State Department den 13 januari 1948.⁹⁷

Den högaktige Freeman Matthews, som hade tillträtt som Sverigeambassadör under 1947, anses också ha varit offensiv i sin attityd.⁹⁸ Den svenska hållningen att Marshallsamarbetet var strikt ekonomiskt och inte rymde några andra politiska dimensioner accepterades inte alls. Ett senare telegram från Freeman Matthews (augusti 1948) är illustrativt i detta avseende:

”However much Undén may publicly proclaim that ERP [European Recovery Program] is economic and not political, the closer Sweden is associated with it the more it will gradually be tied to the west whether the government likes it or not”.⁹⁹

Sammantaget ökade alltså trycket på de svenska socialdemokraterna att ta ställning mellan de världspolitiska blocken. Och som Erlander skrev i sin dagbok – nu gick det definitivt inte längre att blunda för att världen hade delats upp i två block. En betydelsefull faktor i detta sammanhang är också den svenska valutabristen. Den minskar ytterligare möjligheterna att undvika ett ställningstagande. Hoppet om att Labourregeringen i Storbritannien skulle peka ut en annan väg för Europa måste också ha fått sig en ordentlig törn efter Bevins tal. Det är lätt att inse att den självsäkra attityd som Undén uppvisat vid Strömstadstalet i augusti nu blir allt svårare att upprätthålla.

Det är också uppenbart att den svenska regeringens linje att presentera Marshallsamarbetet som en rent ekonomisk affär utan politiska inslag blir allt svårare att motivera. Den accepteras ju till exempel inte av USA. Men på denna punkt viker de svenska socialdemokraterna inte ned sig, som vi kommer att se så kommer de aldrig att avvika från denna linje. Och

⁹⁷ Karlsson (1992) sid 156.

⁹⁸ Se bland annat Malmberg (1994), sid 50 och Lundestad (1980), sid 343.

⁹⁹ Silva (1999), sid 73, FRUS 1948 III, sid 473–474.

förklaringen är ganska enkel: då hade det varit svårt att fortsätta hävda att Sverige var neutralt.

2.2.2. Utrikesdebatten i riksdagen den 4 februari 1948¹⁰⁰

Efter Bevins tal var det dags för Undén att åter klargöra Sveriges utrikespolitiska position i offentligheten. Detta gör han i sin utrikesdeklaration i riksdagen den 4 februari 1948. Undéns budskap är att Sveriges neutralitetslinje ligger fast, och inte påverkas av Bevins tal om behovet av en västeuropeisk union. Undén hade innan riksdagsdebatten noga förankrat sitt tal i partiledningen och även redovisat det för kungen utan att möta några invändningar.¹⁰¹

Undén signalerade nu en mer förbehållslöst positiv attityd till deltagandet i Marshallplanen: Han talade om ”det generösa amerikanska initiativet ”och att den svenska regeringen ”har ansett Marshallplanen öppna utsikter till att Europas folk inom en rimlig tid skola kunna bygga upp sin ekonomi på nytt och därmed återvinna självförtroende och förtröstan till framtiden.”¹⁰²

Östen Undéns positiva ord om Marshallplanen uppskattades från borgerligt håll. Bland annat ansåg Högerpartiets Ivar Anderson att Undén nu hade gjort en förflyttning i frågan:

”Jag konstaterar med tillfredsställelse utrikesministerns mycket positiva uttalande om Marshallplanen. Jag kan inte neka till att jag liksom åtskilliga andra i fjol tyckte mig kunna spåra en viss tvekan från den svenska regeringens sida, i varje fall när det gällde att ta ståndpunkt till den överläggning i Paris, som sedan visade sig vara av en så utomordentlig betydelse för Marshallplanens utformning”.¹⁰³

Undén i sin tur förklarade sin tidigare tveksamhet med att det funnits oklarheter kring vilken roll FN:s Europakommission skulle ha:

¹⁰⁰ Riksdagens protokoll 1948:5. Första kammaren.

¹⁰¹ Undén (2002), sid 222.

¹⁰² FK 1948:5, sid 24.

¹⁰³ FK 1948:5, sid 56.

”Jag vill säga, att vad som först verkade en smula förbryllande i förslaget om Pariskonferensen var att Förenta Nationerna alldeles innan förslaget framlades hade organiserat sin nya Europakommission. Samtidigt hade utrikesminister Marshall i ett uttalande till pressen sagt, att aktionen till hjälp åt Europa var avsedd att gälla alla europeiska länder, alla länder väster om Asien. Det var ju också så, att den förberedande konferensen var anordnad med deltagande även från Sovjetunionens sida.”¹⁰⁴

Undén nämnde naturligtvis inte de påtryckningar som Sverige hade utsatts för av amerikanska State Department tidigare under vintern, och kravet på ”helhjärtat deltagande” i Marshallsamarbetet för att få möjlighet till ett dollarlån. Men rimligen hade de amerikanska påtryckningarna haft betydelse för Undéns något modifierade och mer positiva hållning.

Georg Branting tog till orda och kritiserade Marshallplanen, men nu i något mildare ordalag än tidigare. Men han betonade fortfarande samarbetets politiska aspekter:

”Att man i Väst-Europa försöker komma till rätta med aktuella ekonomiska svårigheter genom ett närmare ekonomiskt samarbete och med hjälp av amerikanska krediter, behöver väl icke i princip vara något särdeles anmärkningsvärt. Men det är mycket beklagligt, att dessa strävanden till plan och ekonomiskt samarbete ha kommit att i tiden sammanfalla med en skärpning av de utrikespolitiska motsättningarna mellan de anglosaxiska staterna och Sovjetunionen. Det är också synnerligen beklagligt, att man har velat stärka argumenten för dessa ekonomiska plansträvanden med aggressiva politiska motiveringar, som måste föranleda, att hela projektet väcker misstro på de håll, där man önskar allmänt samförstånd och samarbete”.¹⁰⁵

I Expressen (lib) den 5 februari kommenterades Undéns utrikesdeklaration. Ledarartikeln är ganska talande för hur regeringens bild av Marshallsamarbetet som rent ekonomiskt nu börjar framstå som allt mindre trovärdig:

¹⁰⁴ FK 1948:5, sid 59.

¹⁰⁵ FK 1948:5, sid 66,

”Ryssarna kan inte vara okunniga om att Sverige ideologiskt hör hemma hos de stora demokratierna i väster. Vår anslutning till Marshallgruppen är ur rysk synpunkt därefter ett politiskt ställningstagande – hr Undén må sedan aldrig så ofta upprepa att så inte är fallet. I Marshallplanen ser ryssarna ett amerikanskt försök att med ekonomiska medel bekämpa kommunismen och därmed den ryska politiken i Europa, och den uppfattningen lär inte den svenske utrikesministern kunna rubba. Därför är också deklARATIONEN om vårt avståndstagande från västblocket en överflödsgärning utan effekt”.¹⁰⁶

2.2.4. Marshallfrågan diskuteras i Nordiska arbetarrörelsens samarbetskommitté¹⁰⁷

Några dagar efter Undéns tal i riksdagen, den 7–8 februari 1948, samlades representanter för den nordiska arbetarrörelsen i Stockholm för att diskutera Marshallplanen. Bakgrunden var ett att den norske socialdemokraten och västvännen Haakon Lie hade tagit initiativ för att sammankalla de socialdemokratiska partierna i Marshallländerna till en särskild konferens. Detta skulle innebära en delning av den europeiska socialdemokratin längs det kalla krigets skiljelinjer, och var därför känsligt. Frågan om att delta i en sådan konferens var huvudtemat för samarbetskommitténs möte.

Vissa tveksamheter kring en sådan renodlat västeuropeisk socialdemokratisk international hade framförts av Rickard Sandler när frågan togs upp i partistyrelsen:

”Jag är betänksam för ett deltagande i denna konferens. Å ena sidan är det ett klart intresse för oss att hjälpa till med att förebygga att Marshallhjälpen förknippas med ekonomiska och politiska villkor från USA:s sida. Å andra sidan är det naturligtvis synd att vidga klyftan mellan öster och väster.”¹⁰⁸

Protokollet från den Nordiska arbetarrörelsens samarbetskommitté ger en viss inblick i de diskussioner som fördes. Initiativtagaren Haakon Lie menade att det var ofrånkomligt att

¹⁰⁶ Expressen den 5 februari 1948.

¹⁰⁷ SAMAK, 1213/A/1/5. Mötesprotokoll med bilagor.

¹⁰⁸ Protokoll från partistyrelsen den 18 januari 1948. Sandler uttryckte även likartade synpunkter när frågan behandlades i utrikesnämnden den 23 april 1948: ”Vi har ställt oss i motsättning till Sovjet. Fortsätter Sovjet sin kamp mot Marshallplanen kommer detta att träffa även oss”. Se Wahlbäck (1973), sid 33.

socialdemokratin nu accepterade den internationella blockbildningen, och istället fokuserade på att hjälpas åt att slå tillbaka kommunismen. Lie fick visst medhåll av den svenske socialministern Gustav Möller på mötet. Möller hade dock vissa invändningar:

”Jag undrar hur man med tiden skall undgå bildandet av en västeuropeisk socialdemokratisk international. Men därav skall vi inte dra slutsatsen att vi måste ansluta oss till ett politiskt västblock. I den mån engelsmännen inte kan visa tillräcklig självständighet mot USA, har den amerikanska kapitalismen så många osympatiska sidor, att vi inte bör föra en politik, som kan ge sakligt berättigande åt föreställningen att vi försvarar den amerikanska kapitalismen”, sade Möller.

Gustav Möllers inlägg är intressant, eftersom det ger uttryck för förhoppningen om att den storbritanniska Labourregeringen ska leda in Europa på en egen väg. Uppenbarligen har inte denna förhoppning dött helt efter Bevins tal. Möllers uttalande är också intressant eftersom det så tydligt tar avstånd från den amerikanska kapitalismen. Vid denna tidpunkt tror Möller uppenbarligen fortfarande att det kommer gå att värja sig mot denna. Formuleringarna ekar välbekant från Undéns tal i Strömstad i augusti 1947.

Östen Undén framhårdade å sin sida i att Marshallplanen i grunden är en rent ekonomisk fråga, även om han medgav att den sedan hade politiserats genom stormaktsmotsättningarna: ”Politiseringen av planen har först skett från kommunisternas sida, sedan i någon mån från amerikansk sida”, sade han, och varnade för att en västeuropeisk socialdemokratisk Marshallorganisation kunde innebära en ytterligare politisk dramatisering av frågan.

Partisekreteraren Sven Andersson sneglade precis som Gustav Möller åt möjligheterna att brittiska Labour skulle staka ut en annan riktning: ”Labour vill bevara samarbetet med de östeuropeiska partierna. De nordiska partierna bör inte taga ett initiativ att renodla blockbildningen”, sade han. Även Sven Andersson blickar alltså mot den brittiska Labourregeringen för vägledning i den internationella politiken. I Storbritannien är frågan om hållningen till Marshallplanen ännu inte slutgiltigt avgjord, trots Bevins tal. Det är uppenbart att de svenska socialdemokraterna inväntar den brittiska utvecklingen för att få vägledning om hur man ska agera.

Diskussionen vid den nordiska samarbetskommitténs möte ger uttryck för ett lite besynnerligt mellanläge. Å ena sidan förstår man nu att Marshallplanen innebär ett politiskt ställningstagande, och man inser att det i praktiken inte finns något annat val än att ansluta till västblocket. Men å andra sidan finns kvardröjande förhoppningar om att de östeuropeiska socialdemokratiska partierna även fortsatt ska kunna vara med i det internationella samarbetet. Det är som att socialdemokraterna omfattar två världsbilder samtidigt. Kanske balanserar det politiska tillståndet här precis på gränsen mellan en osäker situation utan hegemonisk ordning, och etableringen av en ny hegemoni. Den kommande månaden skulle situationen komma att klarna betydligt, men just vid den här tidpunkten återstår fortfarande ett visst mått av osäkerhet.

2.2.4. Pragkuppen blir en katalysator för Marshallprocessen

Den definitiva dödsstöten för hoppet om en fredlig samexistens mellan öst och väst blir den så kallade Pragkuppen i månadsskiftet februari/mars 1948. Den dramatiska utvecklingen i Tjeckoslovakien, där en socialdemokratisk regering ersattes med en kommunistisk under kuppertade former, innebar både att Tjeckoslovakien på ett bryskt sätt inlemmades i östblocket och att misstron mot kommunismen slog ut i full blom hos de västeuropeiska socialdemokraterna. Till det försämrade säkerhetspolitiska läget hörde att även Finland utsattes för ryska påtryckningar, vilket så småningom kom att utmynna i den ryskfinska så kallade vänskapspakten. Rykten florerade om att Norge stod näst på tur.¹⁰⁹

Upplevelsen av ett drastiskt försämrat säkerhetsläge beskrivs av Tage Erlander i dagboken den 8 mars:

”I ett slag har den politiska situationen förändrats. Ryssarnas nya framstötter i Tjeckoslovakien och Finland har väckt till liv många vindar i vårt land. Nyss förde vi hårda strider om bensinskattens höjd. Nu verkar det så absolut likgiltigt, var man där stannar. Vi har fått något att fundera över”.¹¹⁰

¹⁰⁹ Se t ex Noreen sid 167.

¹¹⁰ Erlander (2001), sid 210.

Den hastigt försämrade säkerhetssituationen innebar också att det nu gick mycket lättare att komma framåt med samarbetena inom västblocket. Den 17 mars undertecknades Bryssel fördraget, det säkerhetspolitiska samarbete mellan Belgien, Frankrike, Luxemburg, Nederländerna och Storbritannien som kom att bli vägledande för den kommande Atlantpakten och Nato. Den 31 mars klubbades Marshallplanen igenom i den amerikanska kongressen. Drygt två veckor senare, den 16 april, möttes de europeiska mottagarländerna i Paris för att underteckna stadgan till Marshalländernas samarbetsorganisation OEEC (som senare kom att bli OECD).

Krigsskräcken under våren 1948 har i efterhand betraktats som delvis överdriven och alarmistisk, och ett resultat av stormakternas propaganda.¹¹¹ Men oavsett hur stort det verkliga hotet var, så var upplevelsen av en hotfull situation betydelsefull för att få överenskommelserna inom västblocket på plats. När Marshallsamarbetet väl hade klubbats igenom på båda sidorna av Atlanten tycktes det upphetsade världspolitiska tillståndet sedan svalna av.

Det mest intensiva motståndet från den kommunistiska pressen bedarrade, vilket uppmärksammades i ett referat från nyhetsbyrån AP i Aftonbladet (lib) den 8 april:

”Under de senaste dagarna har man i politiska kretsar i London varslat tecken som tyder på en åtminstone tillfällig avslappning i den ryska propagandaoffensiven. [...] Dessutom har den häftiga propagandastormen i Moskvaradion och ryska pressen – som nådde sin höjdpunkt då Marshallplanen antogs i kongressen – i viss mån bedarrat”.¹¹²

I Sverige tycktes socialdemokraterna och de borgerliga partierna nu gå in i en stämning av större konsensus kring utrikespolitiken. Istället blev kommunistpartiet allt mer isolerat som en gemensam huvudfiende på vänsterkanten. Den 7 april uppmärksammade flera tidningar ett tal som Östen Undén hållit vid en socialdemokratisk partisammankomst i Stockholm. Undén gick i talet till attack mot kommunisterna för deras motstånd mot Marshallplanen:

¹¹¹ Bjereld, Johansson & Molin (2008), sid 88.

¹¹² Aftonbladet den 8 april 1948.

”Våra kommunister försöker framställa Marshallplanen som ett lömskt attentat mot de europeiska ländernas ekonomiska och politiska frihet och självständighet. De vill inbilla oss att amerikanernas verkliga motiv är maktlystnad. Det är en absurd förklaring”, sade Undén.¹¹³

De borgerliga ledarsidorna påpekade allt oftare Marshallplanens politiska betydelse. ”Man kan inte resonera bort att Marshallplanen har en politisk sida”, skrev Aftonbladet (lib) den 16 april. ”De reservationer, som man förra året kunde få höra, inte minst från skandinaviskt håll, är nu försvunna”, konstaterade GHT (lib) i en rapport från Paris den 17 april när regeringens representant Karin Kock var på plats för att underteckna OEEC-fördraget.¹¹⁴

En Gallupundersökning som publicerades i DN den 23 mars 1948 ger en fingervisning om hur allmänheten såg på Marshallplanen. Av de 45 procent som säger sig veta vad Marshallplanen innebär har 17 procent svarat att planen är motiverad av hjälpsvilja och humanitet. 35 procent har svarat att den är till för att vinna en exportmarknad och skydda mot amerikansk depression, 16 procent svarar att den motiveras av att återställa ekonomisk balans och 18 procent svarar att den är till för att hindra kommunism och rysk expansion.¹¹⁵

Det tål att understrykas att Marshallsamarbetet betraktades som en händelse av mycket stor betydelse i samtiden. Den 20 april kommenterade Svenska Dagbladets ledarsida undertecknandet av OEEC--fördraget under rubriken ”Vändpunkt för Europa?”:

”Det kan tänkas, att den 16 april 1948 blir ett avgörande datum i vår världsdels historia [...] den ekonomiska samverkan kommer ovillkorligen att följas av ett ökat politiskt samarbete. Det är därför tänkbart, att dessa stater den 16 april i Paris beträdde en väg, som med tidens lopp leder fram till enandet av i varje fall en del av Europa och därmed förverkliga ett mål, vilket hittills betraktats som en ren utopi”.¹¹⁶

¹¹³ Se t ex DN den 7 april 1948.

¹¹⁴ GHT den 17 april 1948.

¹¹⁵ DN den 23 mars 1948.

¹¹⁶ SvD den 20 april 1948.

Den 19 april möttes Tage Erlander och kommunistledaren Sven Linderot i en debatt i ett fullsatt konserthus i Stockholm. Debatten refererades bland annat i GHT (20/4). Argumenten är i det här läget tämligen välbekanta, men förtjänar ändå att återges i korthet:

”Efterkrigsprogrammet riktade sig mot storfinansens [...] Nu deltar Sverige i Marshallplanen, som till administrator har en av USA:s främsta monopolkapitalister, och vi glider in i västblocket som blir ett krigsblock”, sade Sven Linderot, och kopplade på så vis socialdemokraternas inrikespolitiska efterkrigsprogram till debatten om Marshallplanen och de framväxande världspolitiska blocken. Nu hade SAP svikit sina vänsterideal, menade Linderot, för att istället kapitulera inför den amerikanska kapitalismen. Linderot visar tydligt att han anser att det utrikespolitiska vägvalet samtidigt är ett ideologiskt och inrikespolitiskt vägval.

Tage Erlander svarar på detta angrepp genom att hävda att Sverige agerar självständigt, och inte går i någon utländsk makts ledband.

”Kommunisterna påstår, att vår kampanj mot dem syftar mot Sovjet och leder till kriget på västerns sida. Men hr Linderot, som förstår att tala med herrarna i Moskva, borde kunna upplysa dem om att i Sverige bestämmer folket självt politiken och tar inga order av stormakter. Han bör framhålla att i England, Danmark, Norge och Sverige sitter det arbetarregeringar, vilka blott vill gagna det egna folket”, svarade Erlander.

Här framskymtar de kvardröjande förhoppningarna på ett socialdemokratiskt präglat Europa, med den brittiska Labourregeringen som härförare. Erlander framhåller också den svenska socialdemokratin som självständigt agerande, medan kommunisterna enligt hans uppfattning är styrda från Moskva. Detta är en beskyllning som kommer att bli allt vanligare under de kommande månaderna. Man ska ha i åtanke att det stundar riksdagsval till hösten.

2.2.5. Delsammanfattning

Våren 1947 kännetecknades av upplevelsen av ett hastigt försämrat internationellt säkerhetsläge. Nu kan ett stormaktskrig stå för dörren – och det gäller att skynda sig för att få samarbetena inom västblocket på plats. Denna känsla av brådskanie allvar är förlösande för såväl Marshallplanen som det begynnande militära västsamarbetet. En särskild betydelse har av eftervärlden tillmätts Pragkuppen – och detta tycks i mångt och mycket vara korrekt. Pragkuppen intensifierar motsättningarna mellan socialdemokrater och kommunister, och det är nu inte längre kontroversiellt för Undén och Erlander att gå till attack mot SKP – tvärtom så är det något som förväntas av dem.

Detta underlättar i sin tur en mer konsensusliknande stämning mellan Socialdemokraterna och de borgerliga partierna. Även om dessa sinsemellan har nyansskillnader när det gäller graden av västvänlighet, så är det nu tydligt att man har samlats mot den gemensamma kommunistiska motståndaren. Socialdemokraterna kan därmed också börja fundera på ett samarbete högerut efter höstens val. Men gränsen går vid att fullt ut ansluta sig till västblocket, Sverige tänker inte ingå i något militärt samarbete eller någon politisk union. Och om detta är riksdagspartierna överens. På så vis har Socialdemokraterna också desarmerat utrikespolitiken som en potentiellt besvärlig fråga inför valet.

Man kan nu se att den svenska socialdemokratin tydligt börjar anpassa sig till de amerikanska kraven på ett mer helhjärtat samarbete med västblocket. Uppenbarligen har budskapet från State Department till Dag Hammarskjöld i januari gjort intryck. Även om det fortfarande finns förhoppningar på den brittiska Labourregeringen, så börjar nu den amerikanska hegemonin att ta form. Den gör sig påmind både i form av direkta påtryckningar från USA, men också följsamhet från den svenska sidan.

2.3. Tredje fasen: Planen sätts i verket

2.3.1. Socialdemokraternas första maj-manifest domineras av frågan om Marshallplanen

Den mycket stora betydelse som tillmäts Marshallplanen i samtiden tydliggörs när Socialdemokraterna presenterar årets första maj-manifest detta valår 1948. Manifestet domineras av frågan om Marshallsamarbetet. Det inledande stycket i manifestet lyder:

”Fred och normalt utbyte mellan länderna har ännu tre år efter kriget inte blivit verklighet. Därför står det krigshärjade Europas återuppbyggnad alltjämt främst bland dagens problem. En ljuspunkt är att en rad av Europas stater sökt inbördes samarbete för dess lösning. De har med glädje hälsat den amerikanska kongressens beslut att anslå stora gåvor och krediter för dettas ändamål. Sverige deltar helhjärtat i det ekonomiska samarbetet inom Marshallplanens ram, liksom vi tidigare sökt bidra till Europas återhämtning genom gåvor och krediter till krigshärjade länder”.¹¹⁷

I manifestet används alltså formuleringen att Sverige ”deltar helhjärtat” i Marshallplanen. Det är en formulering som är identisk med det krav på ”wholehearted cooperation” som har framförts av amerikanska State Department i januari. Men att ett sådant krav har framförts från USA är vid denna tid naturligtvis fortfarande inte känt i offentligheten. Ordet ”helhjärtat” återkommer även dagen därpå (23/4), när manifestet kommenteras på Arbetets ledarsida:

”I dag talar man inte ens längre om samförstånd i det stormaktspolitiska umgänget. Mera om motsatsen. De aggressiva avsikterna lönar det sig knappast längre att dölja. Den diplomatiska kapplöpningen är i full gång liksom det ömsesidiga propagandakriget. Medan världens folk längtar efter fred och samförstånd [...] Maj-manifestet understryker socialdemokratins tidigare deklARATIONER om sin bestämda vilja att avvisa varje tanke på anslutning till militära eller politiska blockbildningar. Lika naturligt bekänner

¹¹⁷ Arbetet den 22 april 1948.

socialdemokratin sin helhjärtade anslutning till ansträngningarna att återuppbygga Europa”.

Första maj-manifestet ger uttryck för att de svenska socialdemokraterna nu börjar anpassa sig till ett nytt hegemoniskt tillstånd. Signalen till USA är tydlig: säger ni att vi ska delta helhjärtat så deltar vi helhjärtat. Det är en anpassning efter den politiska verkligheten. Något självständigt socialdemokratiskt Europa på en tredje väg mellan stormakterna existerar inte. Det som existerar är Pax Americana, och vill man vara med i den gemenskapen – och få sitt dollarlån – så får man anpassa sig till reglerna.

Samtidigt dröjer sig vissa reservationer mot denna nya världsordning kvar. Sverige tänker inte ansluta sig till ”militära eller politiska blockbildningar”. Detta är den avskalade och rena neutralitet som nu finns kvar, när det storvulna talet om att stå fri mellan storkapitalism och kommunism har klingat av. Borta är nu också förhoppningarna om ”one world”, universalistiska samarbetsformer administrerade genom FN. ”I dag talar man inte ens längre om samförstånd i det stormaktspolitiska umgänget”, som Arbetet skriver. Det kalla krigets gränslinjer är nu definitivt uppdragna.

Och det kalla krigets gränslinjer gör sig också påmind i inrikespolitiken. Nu är kommunisterna den tydliga huvudmotståndaren, och inrikespolitiska och utrikespolitiska argument löper in i varandra i debatten. Kommunisterna anklagar socialdemokraterna för att gå i USA-imperialismens ledband, och socialdemokraterna menar att kommunisterna är styrda från Moskva.

Att det socialdemokratiska första maj-manifestet är en del i en större europeisk trend framgår av artikeln ”1 maj speglar tidens tvister” i Expressen den 1 april. I artikeln konstateras att det går en spricka mellan socialdemokrater och kommunister i hela Europa: Frankrike, Italien och västra Tyskland nämns. Gällande Storbritannien rapporterar Expressen att: ”I ett förenat 1 maj-manifest av det brittiska arbetarpartiet, brittiska LO och Kooperativa förbundet hyllas Marshallplanen som ’ett generöst bidrag av Förenta staternas regering för att påskynda Europas ekonomiska återhämtning’”.¹¹⁸

¹¹⁸ Expressen den 1 april 1947.

2.3.2. SAP:s partikongress i maj 1948

När Tage Erlander inleder socialdemokraternas partikongress fredagen den 9 maj 1948 konstaterar han att omvärlden gör sig påmind. Aldrig tidigare har så många representanter för andra länders socialdemokratiska partier varit på plats på en SAP-kongress.¹¹⁹ En av de utländska gästerna, holländaren Koos Vorrink, tar i sitt anförande upp vikten av ett fördjupat europeiskt samarbete och att man är beredd att kompromissa med det nationella självbestämmandet:

”Vi måste inställa oss på att den nationella suveräniteten måste offras om också inte till 100 procent så dock till mycket stor del. I Holland har vi själva slagit in på denna linje genom att deltaga i Beneluxavtalet, ansluta oss till Brüsselpakten och tillsammans med de övriga 15 nationerna delta i Marshallplanen. Det är nödvändigt, att detta samarbete ytterligare utvecklas mot en sammanslagning”.¹²⁰

När Östen Undén tar till orda på kongressen den 11 maj ger han tydligt uttryck för att den svenska neutraliteten är avgränsad till säkerhetspolitiken. Undén verkar nu helt ha gått in i det som ovan i det teoretiska avsnittet betecknas som ”ren neutralitet”. Någon ambition att ideologiskt ställa sig mellan stormakterna syns inte längre till:

”Den återhållsamhet som vi visar i frågan om militärpolitiska åtaganden har ingen motsvarighet på den ekonomiska politikens område. Sverige är självfallet starkt intresserat av återhämtningen och återuppbyggnaden i Europa, och har bevisat det i handling. Vi är med om sådana planer som vi finner ägnade att främja ökad handel och produktion i det krigshärjade Europa. Från denna utgångspunkt deltar vi i Marshall-planen och har undertecknat stadgan för den nya organisationen i Paris”.¹²¹

Nästa talare är Georg Branting. Han inleder sitt anförande med att lovorda Undén för en konsekvent bedriven neutralitetspolitik. Branting går sedan vidare till att understryka den

¹¹⁹ Kongressprotokollet, sid 7.

¹²⁰ Ibid, sid 22.

¹²¹ Ibid, sid 124.

demokratiska socialismens roll som en ”tredje kraft” mellan väst och öst. Avslutningsvis kommer Branting in på ett ämne som engagerar honom starkt – motståndet mot Franco-diktaturen i Spanien.

”Man får emellertid icke glömma, vad vår kamrat Llopis igår framhöll, när han med en viss bitterhet sade, att med vackra ord om demokratin och med moraliska fördömanden av fascismen kommer man ingen vart. Tio miljoner vackra ord om den västeuropeiska demokratin och den västerländska friheten samtidigt som fascismen förtrampar stora folk i vår egen del av världen, det klingar falskt.”

Branting visar inte något starkt motstånd mot Sveriges deltagande i Marshallplanen i sitt anförande. Tvärtom så lovordar han Undéns neutralitetspolitik. Samtidigt framhåller Branting fortfarande arbetarrörelsens roll för att skapa ett demokratiskt Europa mellan öst och väst. Branting är således inte beredd att skriva under på den ideologiska samhörigheten med västblocket, och han har ännu inte gett upp tanken om Europa som en tredje kraft. Frågan om Franco-Spaniens eventuella deltagande i Marshallplanen är också betydelsefull för Branting. Under våren har det förekommit rykten om att Spanien skulle bjudas in till Marshallsamarbetet, något som senare dementerades.

Smålandspolitikern och chefredaktören för Oskarshamns-Tidningen (s), Evert Kumm, gick i polemik med Branting och gav uttryck för ett helt annat synsätt på den internationella utvecklingen. Kumm menar, att om man ska fördöma utvecklingen i Spanien och Grekland så måste man också protestera mot utvecklingen i Östeuropa, särskilt Tjeckoslovakien. Kumm lämnar därför ett förslag till kongressen om att det ska göras ett sådant utrikespolitiskt ställningstagande. I förslaget skriver Kumm också att han vill se ett tydligare ställningstagande till Marshallplanen.

Något förtydligat ställningstagande till Marshallplanen blir det inte vid kongressen. Däremot antas tre uttalanden i linje med Kumms önskemål: ett uttalande om demokratin och diktaturerna, ett uttalande i Spanienfrågan och ett uttalande om förhållandena i Grekland.

Det ”uttalande om demokratin och diktaturerna” som antas av kongressen tydliggör på vissa sätt var socialdemokratins befinner sig ideologiskt denna försommarmånad 1948.¹²²

I resolutionen sägs det inledningsvis att ”den politiska friheten måste utbyggas till ekonomisk frihet. I rätt för alla till del i samhällets, det vill säga folkets samfälliga rikedomar, i lika tillgänglighet för alla till de andliga kulturella värdena, i den ekonomiska trygghet som är frihetens förutsättning ligger arbetarrörelsens mål”. Efter denna inrikespolitiska positionering till vänster går resolutionen över till att ta avstånd från den politiska utvecklingen i Östeuropa. Här ger SAP på ett mycket explicit sätt uttryck för den besvikelse som följde efter krigsslutets förhoppningar:

”Efter krossandet av de nazistiska och fascistiska regimerna i Europa syntes vägen ligga banad för den politiska demokratin segertåg i vår världsdelen. Tyvärr måste kongressen konstatera att den år 1945 påbörjade lovande utvecklingen inom ett antal diktaturstater till frihet och fulla demokratiska rättigheter bryskt avbrutits.”¹²³

Resolutionstexten går sedan över till att fördöma de kommunistiska partierna:

”Det sålunda uppkomna tillståndet är en bitter frukt av de olika ländernas kommunistiska partiers initiativ och gärningar. [...] De kommunistiska partierna har inför världen avslöjat vilken andas barn de i verkligheten är. Ett stort antal socialdemokratiska politiker, som tveklöst försvarat demokratin fundamentala principer, har kastats i fängelse eller nödgats gå i landsflykt”.

Tydligare än så kan kanske inte den svenska socialdemokratins förändrade syn på utrikespolitiken under åren 1945–1948 uttryckas. Från krigsslutets klockarkärlek österut, via 1946 års rysskredit, till de ökade motsättningarna genom Marshallplanen och framväxten av det kalla kriget. Ett hastigt och intensivt förlopp, som har inneburit stora politiska förflyttningar på kort tid, med konsekvenser både för den internationella politiken och den nationella. Och även för dynamiken inom SAP, där det politiska fiendskapet mot kommunisterna nu står i centrum.

¹²² Kongressprotokollet, sid 243.

I den korta debatten om resolutionen gällande situationen i Grekland tar Zeth Höglund, som tillhör partiets vänsterfalang och är ledande kommunpolitiker i Stockholm, till orda för att rentvå sig när det gäller sina påstådda kommunist sympatier.¹²⁴ Bakgrunden till anklagelserna är bland annat att Höglund ville bjuda in kommunisterna till första maj-tåget i Stockholm 1946.

Tage Erlander välkomnar att Höglunds svär sig fri från kommunismen: ”Jag tror att det är viktigt, oavsett vad man tänker i fråga om den praktiska politiken, att det ideologiska är klart, att om det skall väljas sida, så har Zeth Höglund här bestämt förklarat sig gå emot den kommunistiska ideologin”, säger Erlander.¹²⁵

Efter en kort replikväxling utvecklar Zeth Höglund sedan sina tankegångar. Han ifrågasätter att just inbjudandet av kommunisterna till första maj-tåget skulle ha någon principiell betydelse och placerar in situationen som rådde 1946 i sitt historiska sammanhang: ”[det var] många partivänner vid denna tid, som trodde på möjligheten av en kommunistisk utveckling till en demokratisk uppfattning, precis som det står i föreliggande resolutionsförslaget. Om även jag alltså haft illusioner om denna sak, torde jag vara i mycket gott sällskap”, sade Höglund.¹²⁶

2.3.3. Bilateral avtal med USA – villkoren väcker starka reaktioner

Framåt sommaren 1948 börjar det stå klart vilka villkor USA ställer på mottagarländerna för att dessa ska få Marshallstöd. Villkoren preciseras i bilaterala avtal, som tecknas separat med varje enskild mottagarstat. Avtalsvillkoren för de olika mottagarländerna är dock i princip identiska. När det blir uppenbart vilka motprestationer som förväntas växer plötsligt kritiken mot Marshallplanen i Europa, och den begränsar sig inte längre till kommunistiska eller starkt vänsterlutande kretsar. Det som oroar i mottagarländerna är bland annat den omfattande insyn som USA kommer att få i mottagarländernas ekonomier, frågan om makten över

¹²⁴ Kongressprotokollet, sid 244.

¹²⁵ Ibid, sid 248.

¹²⁶ Ibid, sid 250f.

valutapolitiken och USA:s förtur gällande vissa strategiskt viktiga råvaror i mottagarländerna.¹²⁷

I GHT den 21 juni rapporterar Londonkorrespondenten Alf Martin om brittiska reaktioner under rubriken ”Amerikas villkor är så hårda som segrarens mot en besegrad”:

”I [...] brittiska tidningar har framhållits att USA:s villkor till Marshallländerna är så hårda som om de varit en segrarmakts villkor till en besegrad makt.” [...] ”Protesterna i pressen är resignationens protester, icke maningar att avslå villkoren och ta konsekvenserna. En pessimistisk resignation präglar alla uttalanden i saken.” [...] ”Sunday Express sammanfattar mycket realistiskt stämningen i brittiska kretsar just nu, när den säger att bakom ministrarnas mask av belåtenhet och tillfredsställelse döljer sig djupa farhågor, som nästan närmar sig panik”, skriver Alf Martin. Den brittiska regeringen försöker smyga igenom avtalet, heter det: ”Regeringen vill inte låta underhuset diskutera villkoren förrän det är för sent att ingripa, skriver [Sunday Express]. Regeringen tillämpar samma taktik som när amerikanska lånet och Bretton Woods-överenskommelsen skulle godkännas – underhuset fick debattera dem först när det var för sent”.¹²⁸

Även i Sverige väcker villkoren i avtalet starka reaktioner under våren. Kritiken framförs dock främst internt och når inte offentlighetens ljus. Redan den 1 april uttryckte den socialdemokratiska jordbruksministern Per Edvin Sköld tveksamheter kring villkoren, enligt en anteckning i Östen Undéns dagbok: ”Allm. beredning om Marshall-planen. Stark tvekan i sht hos Sköld på grund av det beroende vari vi skulle komma. Det preliminära svaret till USA betyder att man köper grisen i säcken”.¹²⁹

Sköld gjorde själv följande dagboksanteckning om mötet: ”beredning om Marshallplanen. Två ytterligare U.S.A.-villkor. 1) Rätt för U.S.A. att köpa nyckelvaror för lagring, 2) Rätt för U.S.A. att få alla upplysningar. Jag opponerade mig, fick svar, om vi ej med inga varor. Andra

¹²⁷ För avtalet mellan Sverige och USA i sin helhet, se bilaga.

¹²⁸ GHT den 21 juni 1948.

¹²⁹ Undén (2002), sid 235.

som stå utanför få väl varor, ja men på samma villkor. Hopplöst alltså. Allmän olust. [...] I utrikesutskottet också stor olust. Mest från soc.dem. sida”.¹³⁰

Enligt en anteckning i Undéns dagbok den 7 maj ska Sköld rentav ha hotat att hoppa av regeringen: ”Han vill lämna regeringen av två skäl: den är inte lämpligt sammansatt av ’äldre’ och ’yngre’; vi drages oundvikligen in i en västpakt o det vill han inte vara med om”.¹³¹

Det är svårt att närmare uttolka Per Edvin Skölds bevekelsegrunder ur källmaterialet. Men Sköld förefaller generellt ha haft en mycket strikt syn på neutralitetspolitiken. Under andra världskriget hade han uttryckt missnöje med den svenska anpassningspolitiken mot Nazityskland under krigets inledande skede, och sedan också varit kritisk mot anpassningen till västmakterna i krigets slutskede.¹³²

Genom dagboksanteckningarna om konflikten kring Sköld framskyftar de spänningar som trots allt fanns inom SAP när det gällde frågan om Marshallplanen. Man får överhuvudtaget intrycket att de amerikanska villkoren kom som en kalldusch för mottagarländerna i Europa. De europeiska staterna hade redan bundit sig vid Marshallsamarbetet innan de hade klart för sig vad det innebar. När villkoren sedan lades på bordet var det för sent att backa ur, och förhandlingsutrymmet var mycket begränsat.

Den 21 maj håller Undén en dragning om förslaget till bilateralt avtal: ”Detta förslag framkallade stark reaktion hos Sköld som rentav yrkade att Sverige skulle vägra sluta ett sdnt avtal. Han lugnade sig dock”, antecknar Undén i sin dagbok.¹³³

Att förhandlingsklimatet mellan Sverige och USA var mycket tufft framgår också i en dagboksanteckning av Per Edvin Sköld från den 28 maj: ”Från Köpenhamn meddelas, att Rasmusen [dansk utrikesminister] blivit förskräckt över den fientliga inställning till Sverige, som U.S.A:s ambassadör visat vid ett samtal. Antingen fick Sverige gå med västern eller ut i öknen. Vi har också fått veta att Kullager hotats med repressalier från västmakterna genom

¹³⁰ Jonasson (1976), sid 158.

¹³¹ Undén (2002), sid 240.

¹³² Johansson (1990) sid 54ff.

¹³³ Undén (2002), sid 244.

generalkonsulerna i Göteborg om de sålde kullager till Ryssland – det vore värre än vapenexport”.¹³⁴

Den 28 maj antecknar Östen Undén i sin dagbok att villkoren i avtalet även väckt starka reaktioner även i Frankrike: ”Allmän beredning om det föreliggande fsl till bilateralt avtal med USA. Hammarskjöld hemma från Paris. Han redogjorde för den skarpa kritik som i Paris mött det amerik. förslaget.”¹³⁵

Sammantaget får man intrycket av att entusiasmen kring Marshallplanen förbyts i en mer allvarspräglad stämning i Europa under försommaren 1948. Det börjar nu bli uppenbart att återuppbyggnadsprogrammet inte bara är en altruistisk välgärning från amerikansk sida, den innebär också etablerandet av en ny världsordning. Detta är ett pris som de europeiska regeringarna är beredda att betala, men det lägger viss sordin på den optimistiska retorik som har präglat diskussionerna om Marshallplanen.

2.3.4. Sveriges anslutning till OEEC klubbas i riksdagen den 29 juni 1948¹³⁶

Efter att ha skjutits upp flera gånger hölls riksdagsdebatten om anslutningen till Marshallplanens samarbetsorganisation OEEC den 29 juni 1948. Detta är den första riktigt ingående debatten om Marshallplanen i riksdagen. Men villkoren i det bilaterala avtalet med USA är ännu inte offentliggjorda. Riksdagsledamöterna vet alltså bara delvis vad det är de röstar om, något som man naturligtvis inte är sen att påpeka från kommunistiskt håll.¹³⁷

Östen Undén inleder sitt tal med att beskriva Marshallplanen som ”ett försök till en internationell planeekonomi i väldig skala såsom en utväg att komma ut ur ett krisläge”. Undén hyllar USA för denna insats:

”Själva ryggraden i organisationen är tills vidare den storstilade amerikanska hjälpen. Liksom Förenta staterna under kriget lämnade enorma bidrag till de

¹³⁴ Jonasson (1976), sid 163.

¹³⁵ Undén (2002), sid 246.

¹³⁶ Riksdagens protokoll 1948:28. Andra kammaren.

¹³⁷ SKP hade väckt motioner i både första och andra kammaren om att riksdagsdebatten om OEEC-anslutningen skulle skjutas upp till dess att förhandlingarna om det bilaterala avtalet var klara.

angripna ländernas räddande och under de första efterkrigsåren utövade en jättelik välgörenhet i stora delar av den förödda världen, på samma sätt erbjuder den amerikanska världsmakten nu sina oundgängliga tjänster för att rädda en rad europeiska folk från ekonomiskt och därmed också socialt och politiskt kaos.”¹³⁸

Undéns retorik gränsar nu till det som i teoriavsnittet ovan beskrivits som ”västvänlig alliansfrihet”. Talet i Strömstad i augusti 1947 om att ”socialdemokratin ur allmänpolitiska synpunkter står främmande både för borgerlig storkapitalism och för kommunism” förefaller mycket avlägset. Sverige är nu inordnat i en ny världsordning, en världsordning som inte var etablerad sommaren innan. Och det är nu okontroversiellt för Undén att konstatera att att: ”Sverige har som bekant deltagit i samarbetet angående Marshallplanen ända från början”.¹³⁹

Men Undén medger att det är olyckligt att det bilaterala avtalet med USA inte har hunnit bli klart i tid till dagens beslut:

”Det hade givetvis varit önskvärt, att en proposition angående godkännande av ett dylikt avtal mellan Sverige och USA hade förelegat till behandling redan nu. Emellertid har det inte varit möjligt att slutföra dessa förhandlingar så tidigt. Så snart de avslutats, kommer resultatet att underställas riksdagen genom proposition.”¹⁴⁰

Undén understryker att Sveriges neutralitetslinje ligger fast. Men han konstaterar också att det universalistiska samarbetet inom FN inte blivit vad man hoppas på:

”Det har visserligen varit en utbredd förhoppning både efter det första världskrigets slut och nu efter det andra världskriget, att jämviktspolitiken skulle ha sett sina bästa dagar och ersättas med den nybildade internationella organisationens planmässiga och solidariska politik. Men dessa förhoppningar ha hittills inte gått i uppfyllelse”, konstaterar Undén.¹⁴¹

¹³⁸ AK 1948:28, sid 4.

¹³⁹ AK 1948:28, sid 5.

¹⁴⁰ Ibid.

¹⁴¹ AK 1948:28, sid 7.

Även här ger Undén uttryck för de nya förhållningssätt som den förändrade världsordningen resulterat i. Det blev inte någon ”one world”, det blev ”two worlds”. Och av dessa två världar var det naturligt att Sveriges hemvist skulle bli i den västliga. Men gränsen går vid anslutning till en militär allians, i en sådan kan Sverige inte delta. Detta är den avskalade neutralitet som återstår, och som kommer att bli definierande för Sveriges utrikespolitik fram till Berlinmurens fall.

En som vädrar morgonluft under riksdagsdebatten är oppositionsledaren och folkpartiledaren Bertil Ohlin. Han menar att Socialdemokraterna nu har anpassat sig till en mer västvänlig alliansfrihet helt enligt hans önskemål:

”Det får inte bli tal om någon schematisk medelväg [...], där svensk utrikespolitik ängsligt strävar efter att icke irritera någon av de två parterna. De tendenser i denna riktning, som man tyckte sig spåra hos utrikesminister Undén och den svenska regeringen under fjolåret, ha – det är jag glad att konstatera – inte framträtt på samma sätt i år. En anpassning i god mening av den svenska utrikespolitiken har ägt rum i den riktning som man på vårt håll förordar. Framför allt är det uppenbart att Sveriges anslutning till »Organisationen för europeisk ekonomisk återuppbyggnad» och vår villighet till intim samverkan med Förenta staterna i detta sammanhang innebära ett politiskt ställningstagande av betydande räckvidd”, säger Ohlin.¹⁴²

Ohlins resonemang kan tolkas som ett sätt att vinna billiga poänger inför det stundande riksdagsvalet. Men det ger också uttryck för en förändrad dynamik i den svenska inrikespolitiken. SAP:s anpassning till Marshallplanen innebär förbättrade möjligheter att samarbeta med de borgerliga partierna. Det råder nu i princip konsensus om utrikespolitiken. Och vägen framåt för Sverige som ett marknadsekonomiskt och kapitalistiskt land knutet till västblocket är säkrad. Sverige kommer inte att bli någon socialistisk stat i linje med vissa av de målsättningar som antytts i Arbetarrörelsens efterkrigsprogram.

Ohlin går vidare och underkänner regeringens försök att beskriva Marshallplanen som en rent ekonomisk fråga utan djupare politisk betydelse.

¹⁴² AK 1948:28, sid 11.

”Tanken att de ekonomiska problemens behandling kan eller bör ligga utanför politiken är ohållbar, vare sig det gäller inhemska eller internationella problem. En sådan tanke hyses säkert inte av någon i denna kammare. Sveriges deltagande i det samarbete, som nu håller på att komma i gång med utgångspunkt från den s. k. Marshallplanen, innebär alltså i ett viktigt avseende ett politiskt närmande till västerns demokratier.”¹⁴³

Ohlins uppfattning om Marshallplanens innebörd delas av kommunisten Gustav Johansson, (tillika chefredaktör för Ny Dag). Gustav Johansson understryker också att villkoren i det bilaterala avtalet ännu inte är kända:

”Jag kan i ett avseende, även om det är sällsynt, instämma med professor Ohlin: man kan icke skilja på politiskt och ekonomiskt ställningstagande. Vi stå enligt vår mening inför ett utrikespolitiskt avgörande av oöverskådlig räckvidd, och därför borde vi ha kunnat vänta tills vi sett, vad det verkligen innebar. Genom dessa beslut begiva vi oss enligt vår mening bort från Sveriges traditionella utrikespolitik och slå in på nya vägar. Utrikesutskottet liksom utrikesexcellensen hävdar, att det bara är fråga om ett oskyldigt ekonomiskt engagemang för Europas återuppbyggnad. Detta har redan bestritts av de borgerliga partiernas talesmän. Vi ha i vår motion tillåtit oss kalla denna föreställning en fiktion och, jag tillägger, en fiktion, om vilken alla partier säkert äro medvetna”.¹⁴⁴

Historiens vingslag var onekligen närvarande vid denna – idag i det närmaste helt bortglömda – riksdagsdebatt sommaren 1948. Här tog Sverige klivet in i det kalla kriget, och positionerade sig inför kommande framväxande västeuropeiska samarbeten. Det var ett beslut vars betydelse inte underskattades av sin samtid, även om det har kommit att glömmas bort av eftervärlden. Det var ett beslut av betydande formativ räckvidd.

Kommunisten Gustav Johansson talar om ”en fiktion, om vilken alla partier säkert äro medvetna”, och så var det nog. Även inom socialdemokratin insåg man beslutets innebörd.

¹⁴³ AK 1948:28, sid 11f.

¹⁴⁴ AK 1948:28, sid 27.

Men utåt vidhöll man linjen om att Marshallplanen var en rent ekonomisk fråga. Detta måste tolkas i ljuset av neutralitetspolitiken. Denna fiktion var nödvändig för att även fortsättningsvis kunna beskriva Sveriges utrikespolitik som neutral. Även om man nog förs påstå, att det var en fiktion som även omvärlden var medveten om. Den militära alliansfriheten påverkades inte – åtminstone formellt – av att Sverige deltog i Marshallplanen (det har senare blivit känt att även vissa hemliga militära samarbeten med västmakterna inleddes strax därefter)¹⁴⁵.

Några dagar efter riksdagsdebatten, den 3 juli, undertecknar Östen Undén det bilaterala avtalet med USA tillsammans med ambassadören Freeman Matthews. ”Matthews passade på att tacka mig varmt för mina vänliga ord i RD om USA:s hjälp”, skriver Undén i sin dagbok.¹⁴⁶

2.3.5. Riksdagsdebatten om det bilaterala avtalet den 20 juli 1948¹⁴⁷

Den 20 juli tas det bilaterala avtalet med USA upp till debatt i riksdagen. ”Överenskommelse angående ekonomiskt samarbete mellan Sverige och Amerikas Förenta Stater av den 3 juli 1948” lades nu för första gången fram i offentligheten.¹⁴⁸ Innehållet i avtalet är mycket omfattande och kan inte återges i sin helhet här.¹⁴⁹ Ett par av punkterna förtjänar dock att nämnas särskilt.

Enligt artikel 2b förbinder sig Sverige ”att främja utvecklingen av industri- och jordbruksproduktionen på en sund ekonomisk grundval, att förverkliga de produktionsmål, som må fastställas genom Organisationen för europeiskt ekonomiskt samarbete, samt, när Förenta Staternas regering så önskar, lämna sistnämnda regering detaljerade förslag till särskilda investeringsplaner [...]”

¹⁴⁵ Neutralitetspolitikkommisionen (1994).

¹⁴⁶ Undén (2002), sid 251.

¹⁴⁷ Riksdagens protokoll 1948:32. Första kammaren.

¹⁴⁸ Här citerat från UD:s bok ”Det europeiska ekonomiska återuppbyggnadsarbetet efter det andra världskriget” (1951), sid 55ff.

¹⁴⁹ För avtalet i sin helhet, se bilaga.

Enligt artikel 2c förbinder sig Sverige ”att stabilisera valuta, fastställa eller vidmakthålla välavvägda växelkurser, balansera statsbudgeten, skapa eller vidmakthålla inre finansiell stabilitet, och att överhuvud återställa eller vidmakthålla förtroendet för penningssystemet”.

Enligt artikel 2d ska Sverige ”samarbeta med övriga deltagande länder för att underlätta och stimulera ett ökat utbyte av varor och tjänster mellan de deltagande länderna och med andra länder samt att minska statliga och enskilda hinder för handeln dem emellan och med andra länder”.

Artikel 2.2 innehåller villkor för invandringspolitiken och hur arbetskraften ska fördelas över Europa, ”syftande till fullständigt och effektivt utnyttjande av den i de deltagande länderna tillgängliga arbetskraften, kommer Sveriges regering att välvilligt pröva förslag, som framförs i anslutning till den internationella flyktingorganisationen och som avse vidast möjliga utnyttjande av arbetskraft [...]”.

Artikel 4 innehåller villkor om att Sverige ska ge USA tillgång till vissa råvaror. Artikel 6 innehåller bestämmelser om hur Sverige förväntas hålla USA informerat om de ekonomiska förhållandena i Sverige. Artikel 7 innehåller bestämmelser om att positiv publicitet om det europeiska återuppbyggnadsprogrammet ska spridas till medierna.

Innehållet i avtalet får Georg Branting att gå i taket vid riksdagsdebatten. Men han är nu till synes helt marginaliserad tillsammans med kommunisterna. Deras synpunkter betraktas mer eller mindre som ren Sovjetpropaganda. Branting bemödar sig ändå med att utveckla sina argument. Han skjuter särskilt in sig på artikel 4 i avtalet:

”Vid studium av de bilaterala avtalen finner man [...], att Marshallplanen i vissa stycken ter sig snarare som en organisation för Europas hjälp till Amerika än tvärtom! Enligt överenskommelsens artikel IV skall ju svenska regeringen »bemöda sig om att underlätta överförandet till Förenta staterna, för upplagring eller andra ändamål, av sådana svenska råvaror som erfordras av Förenta staterna till följd av nuvarande eller framtida brister i dess egna resurser». [...] Det förefaller mig också föga »planmässigt», att Europa nu skall i extra

myckenhet exportera råvaror och materiel till Amerika för att sedan köpa igen färdigprodukterna för dyra dollars”.¹⁵⁰

Men Brantings svavelosande debattinlägg väcker föga gensvar i församlingen, bortsett från hos kommunistpartiets Gunnar Öhman:

”Herr talman! I den utrikespolitiska debatt som vi hade här i kammaren den 29 juni anförde jag starka betänkligheter emot landets anslutning till Pariskonventionen. Jag framhöll i den diskussionen som min mening, att det nog var klokt att uppskjuta ställningstagandet i fråga om Parisorganisationen till dess att avtalet om ekonomiskt samarbete med Amerika kunde föreläggas. Nu föreligger detta avtal, och jag måste säga, att de betänkligheter som jag anförde i den tidigare debatten ha blivit ännu mer förstärkta”, säger Öhman.¹⁵¹

Därefter tog socialdemokraten Harald Åkerberg till orda. Han menade att de ståndpunkter som framförts av Branting och Öhman sammanföll med argumentationen mot Marshallplanen från Sovjetunionen. Åkerberg ansåg att det var föga förvånande att USA krävde vissa motprestationer för Marshallstödet:

”Amerikanarna äro affärsmän, och skickliga sådana. De räkna givetvis med att resultatet av hjälpen skall bli en hjälp också åt Amerika. Om det vore så att de stode där med sina penningsäckar, beredda att skänka bort dem, och till och med skapade ingående bestämmelser om att detta inte skulle få medföra någon som helst fördel för Amerika, då måste man ju tro att de vore tokiga!”¹⁵²

Även Högerpartiets ledare Fritiof Domö menade att Brantings och Öhmans argumentation förde tankarna till Moskva: ”Herr Öhman karikerade kanske mer än herr Branting, men de voro i sina uttalanden förvånansvärt lika, när de anförde sina motiveringar för de avslagsyrkanden som de framställde. Den motiveringen känner man igen ord för ord från de senare årens radioutsändningar från Moskva.”¹⁵³

¹⁵⁰ FK 1948:32, sid 11.

¹⁵¹ FK 1948:32, sid 17.

¹⁵² FK 1948:32, sid 19.

¹⁵³ FK 1948:32, sid 26.

Högerpartiets Ernst Wehtje konstaterade i förbigående att Sveriges svaga ekonomi har varit avgörande för den dåliga förhandlingspositionen gentemot USA: ” [...] om vi hade sört för att vårt lands ekonomiska ställning varit bättre, vi därmed också befunnit oss i en starkare ställning vid förhandlingarna. Det hade väl då inte varit uteslutet, att vi hade kunnat få fördelaktigare villkor än som nu blivit fallet”.¹⁵⁴

Kalla krigets skiljelinjer är nu fullt synliga i riksdagen. Det nya hegemoniska tillståndet är etablerat. Att vara emot Marshallplanen betraktas som liktydigt med att vara för Sovjetunionen. Den svenska inrikespolitiken har formerat sig i enlighet med den nya världsordningen. Det är lätt att inse att frågan vid det här laget i praktiken redan är avgjord, riksdagen har ju redan röstat ja till deltagande i OEEC. Att backa ur Marshallsamarbetet nu är otänkbart.

2.3.6. Delsammanfattning

Under senvåren och sommaren 1948 tar Sverige klivet in i det kalla krigets nya världsordning. Denna världsordning har börjat stabilisera sig under de föregående månaderna, när Marshallplanen klubbades i den amerikanska kongressen och mottagarländerna undertecknade fördraget om bildandet av samarbetsorganisationen OEEC. Nu återstår bara anpassningen. Att den nya västeuropeiska hegemoniska ordningen var präglad av supermakten USA stod klart genom villkoren i de bilaterala avtalen. I Storbritannien jämförs det med ett kapitulationsavtal, och i viss mån markerar det ju övergången från 1800-talets Pax Britannica till 1900-talets Pax Americana. Den svenska socialdemokratins förhoppning om att Storbritannien skulle leda ett socialdemokratiskt Europa på en tredje väg måste nu helt ha falnat.

Det mest påtagliga motståndet inom den socialdemokratiska partiledningen kommer från Per Edvin Sköld, även om ytterligare – mer ospecificerade – invändningar anas i källmaterialet. Sköld kan knappast avfärdas som någon kommunistvän. Hans reaktion är snarare en neutralitetspolitisk reflex – Sköld har tidigare uttryckt samma starka motstånd mot anpassning

¹⁵⁴ FK 1948:32, sid 32.

till såväl Tyskland som västmakterna under andra världskriget. Men Sköld får – precis som alla andra inblandade – rätta in sig i ledet. Det finns i det här läget bara en realistisk väg framåt, ett avhopp från Marshallsamarbetet hade uppfattats som att Sverige hade anslutit sig till östblocket, och det var det nog ytterst få som ville. Undéns starka förhoppningar på FN som en universalistisk organisation hade fått ge vika. Precis som i fallet med Nationernas Förbund hade de idealistiska förhoppningarna föga att sätta emot de maktpolitiska realiteterna.

Georg Branting blir kvar inom den socialdemokratiska politiken under lång tid framöver, men inte i någon ledande roll. Han kommer senare att pekas ut som sovjetisk agent i forskning av Wilhelm Agrell och i en populärhistorisk bok av Ingrid Carlberg.¹⁵⁵ De konstaterar dock att det är svårt att reda ut den exakta relationen mellan Branting och Sovjetunionen.

¹⁵⁵ Agrell (2003), Carlberg (2023).

Kapitel 3

Avslutning

3.1. Avslutande diskussion

3.1.1 Sverige tar steget in i kalla kriget

Undersökningen har visat att ställningstagandet till Marshallplanen tillmättes en mycket stor betydelse i sin samtid. Det är tveklöst så att det uppfattades som att Sverige här tog klivet in i det kalla krigets världsordning. Det förefaller motiverat att, i likhet med den nederländska historieskrivning som Susanna Erlandsson hänvisar till, betrakta deltagandet i Marshallplanen som det tillfälle då Sverige väljer sida mellan öst- och västblocket.¹⁵⁶

Detta leder vidare till frågan om neutralitetsbegreppets nyansering. Även om Sverige genom Marshalldeltagandet tar steget in i västblocket, så kvarstår den militära alliansfriheten. Det är ett mycket avskalat neutralitetsbegrepp som kvarstår, men det är detta som SAP-ledningen klamrar sig fast vid när man hävdar att Marshallplanen är förenlig med neutraliteten.

Som visats i undersökningen så innebar detta en förflyttning jämfört med inställningen sommaren 1947, då Undén i sitt tal i Strömstad kopplade neutraliteten till socialdemokratis tredje väg mellan kapitalism och kommunism. Med användning av de i teoriavsnittet redovisade neutralitetsbegreppen skulle SAP-ledningen alltså kunna sägas ha gått från ideologisk neutralitet till ren neutralitet under åren 1947–1948. Men med tanke på de mycket västvänliga uttalanden som görs av Undén under våren och sommaren 1948 och det ställningstagande som anslutningen till Marshallsamarbetet innebär skulle man kunna argumentera för att hållningen till slut landar i västorienterad alliansfrihet.

Sammantaget talar detta för att en nyansering av de dikotoma begreppsparen neutral/icke-neutral och allierad/alliansfri är motiverad. Sverige kan knappast anses ha varit en fullt ut neutral stat efter inträdet i Marshallsamarbetet, men å andra sidan var man inte icke-neutral heller. En mer nyanserad diskussion om dessa begrepp möjliggör en mer flexibel syn på det historiska förloppet, som inte låser sig till befintliga tolkningsramar.

¹⁵⁶ Se ovan, not 30.

3.1.2 Storbritanniens betydelse för SAP:s hållning

Det framgår vid flera tillfällen i källmaterialet att SAP:s ledarskikt inväntar utvecklingen i Storbritannien för att låta denna vara ledande för den egna inställningen till Marshallplanen. Uppenbarligen har det funnits mycket stora förväntningar inom den svenska socialdemokratin på vad den brittiska Labourregeringen skulle kunna uträtta. Dessa förväntningar visar mycket tydligt på den politiskt osäkra situationen under den aktuella tidsperioden.

Genom att läsa historien framlänges kan vi se att denna tro på makten hos det brittiska imperiet dröjer sig kvar, även om den i backspegeln redan har ersatts med det kalla krigets världsordning. Men det är uppenbart att SAP-ledningen under åren 1947–1948 är osäker på vilken roll USA kommer att spela i denna nya världsordning. Därför finns det också utrymme för förhoppningar om en självständig socialdemokratisk tredje väg för Europa, anförd av Storbritannien.

Men under våren 1948 står det allt mer klart att Storbritannien inte har det internationella inflytande man kunnat tro. Om inte förr så blir det helt uppenbart när Storbritannien måste acceptera de tuffa villkoren i det bilaterala avtalet med USA för att få delta i Marshallplanen. Betydelsen av detta bilaterala avtal – vilket finns i sin helhet som bilaga till denna uppsats – måste understrykas. Det är i detta avtal som den verkliga innebörden av Marshallplanen framträder – och det är ett konkret uttryck för etableringen av den amerikanska hegemonin.

3.1.3 Den amerikanska hegemonin och den svenska anpassningen

Undersökningen visar övergången från en oviss och osäker internationell situation till det kalla krigets mer stabila världsordning. För västblockets del handlar detta om en hegemonisk ordning där USA är den ledande supermakten. Etableringen av denna hegemoni sker inledningsvis mycket försiktigt – George C. Marshall betonar att Marshallplanen ska utformas tillsammans med mottagarländerna, och Östeuropa är formellt inbjudet att delta.

Men ganska snart övergår denna inbjudande fas till mer handfasta påtryckningar. Östeuropa lämnar Marshallförhandlingarna och genom bildandet av Kominform under hösten 1948 formeras ett tydligt östblock. I denna allt mer tillspetsade situation blir det angeläget för USA

att ansluta Sverige till västblocket. Påtryckningarna blir allt starkare, och ett avgörande moment tycks vara de krav som framförs från amerikanska utrikesdepartementet till Dag Hammarskjöld i januari 1948 om ”wholehearted cooperation”.

Efter att detta krav förmedlats till Hammarskjöld går den svenska anpassningen tämligen snabbt. Redan i sin utrikespolitiska deklaration den 4 februari signalerar Undén en mer förbehållslöst positiv attityd till Marshallplanen. Detta ska också ses mot bakgrund av att den brittiska utrikesministern Ernest Bevin i sitt tal i januari aviserade att den brittiska kursen låg i linje med bildandet av ett västblock.

Men av diskussionerna vid den Nordiska samarbetskommitténs möte i februari framgår att någon hegemonisk världsordning ännu inte etablerats. Såväl Gustav Möller som Sven Andersson antyder fortfarande förhoppningar om en europeisk tredje väg anförd av brittiska Labour. Det pratas fortfarande mycket kritiskt om den amerikanska kapitalismen, som är något som man vill värja sig emot. Samtidigt tycks insikten om blockbildningens oundviklighet ha sjunkit in. Diskussionerna vid samarbetskommitténs möte ger intrycket av att man nu befinner sig precis på tröskeln till en ny världsordning, de nya insikterna har formerat sig men de äldre föreställningarna dröjer sig fortfarande kvar.

Men efter Pragkuppen och i samband med de tilltagande säkerhetspolitiska spänningarna under våren tycks SAP slutgiltigt överge sina förhoppningar om att kunna stå utanför blockbildningen. Attackerna mot kommunistpartiet blir allt vassare, och hyllningarna till USA mer förbehållslösa. Den nya synen på kommunismen tydliggörs inte minst vid kongressen i maj. Och det helhjärtade stödet till Marshallplanen görs till huvudnummer i första maj-manifestet. I detta skede går det att iakta hur SAP-ledningen fullt ut är anpassad till den nya världsordningen.

3.1.4 Det interna motståndet mot Marshallplanen

Den starkast uttalade motståndaren mot Marshallplanen är Georg Branting. Han får betraktas som något av ett extremfall i sammanhanget – hans argumentation ligger mycket nära kommunisternas, och i efterhand har Brantings band till Sovjetunionen lyfts fram i forskningen. Men det ska sägas att Branting inte var någon helt och hållet marginaliserad person inom socialdemokratin – han var fullt accepterad inom partiet och politiskt verksam i flera decennier

framöver. Brantings motstånd mot Marshallplanen framstår som starkt ideologiskt motiverat – en ståndpunkt som han sannolikt inte var ensam om inom SAP:s vänsterflank. Exempelvis har dåvarande statssekreteraren Per Nyström i efterhand beskrivit Marshallplanen som förödande för europeisk socialism.¹⁵⁷

En mer inflytelserik – och retoriskt mer återhållsam – duo bestod av Gunnar Myrdal och Östen Undén. Myrdal och Undén förefaller inledningsvis ha varit mycket skeptiska mot Marshallplanen, eftersom den hotade att utveckla sig till ett politiskt västblock (vilket också blev fallet). Samtidigt hade Myrdal och Undén stora förhoppningar på det globala samarbetet inom FN. Det var först efter att det blev tydligt att detta globala samarbete inte skulle fungera som Undén istället föll tillbaka på en mer avskalad neutralitetslinje. Detta framstår som en pragmatisk anpassning – när blockbildningen var ett faktum gällde det att så gott som möjligt anpassa sig till denna. Konsekvensen blev att man anslöt sig ekonomiskt till västblocket – men höll fast vid den militära alliansfriheten.

En stark Marshallplansmotståndare i partitoppen var Per Edvin Sköld. Men han tycks först under våren 1948 ha förstått innebörden av Marshallsamarbetet, i takt med att motkraven från USA blev kända. Det framkommer inte mycket om motiven till Skölds motstånd, men man kan ana att det inte främst är ideologiskt motiverat, utan att det handlar om en strikt syn på neutralitetspolitiken. Sköld hade varit mycket kritisk till de anpassningar som gjorts under andra världskriget. Man kan notera att Sköld anser att Marshallplanen tar Sverige in i ett västblock, det är alltså i hans ögon ganska stora kompromisser som görs med neutralitetspolitiken.

3.1.5 Vänsterflankens marginalisering och centristisk konsensus

Undersökningen visar att det öppna motståndet mot Marshallplanen allt mer marginaliseras under åren 1947–1948. Invändningarna från Georg Branting och SKP avfärdas till slut som ren Sovjetpropaganda. Detta är samma utveckling som går att se i övriga Västeuropa, och kan betraktas som ett uttryck för den nya hegemoniska ordningen. Samtidigt skapas en viss

¹⁵⁷ Nyström (1989).

konsensus i utrikespolitiken mellan socialdemokraterna och de borgerliga partierna, vilket underlättar för kommande samarbeten efter riksdagsvalet hösten 1948.

Denna nya hegemoniska ordning kommer också till uttryck vid partikongressen i maj 1948, när Zeth Höglund svär sig fri från kommunist sympatier. Som Höglund själv säger så var han inte ensam om en annan syn på kommunismen ett par år tidigare, men detta hade nu snabbt förändrats.

Men motsättningarna mellan socialdemokrater och kommunister var heller inte nya. Det fanns en befintlig dynamik som den nya världsordningen samspelade med. Redan i sitt anförande vi riksdagsgruppen i januari 1947 aviserar Tage Erlander en offensiv mot kommunistpartiet, långt innan Marshallplanen var påtänkt. Precis som andra forskare har påpekat så är det en bedömningsfråga i vilken grad det sker en inrikespolitisk anpassning till den nya världsordningen, och i vilken mån denna världsordning stämmer överens med redan rådande inrikespolitiska förhållanden.

Man kan ana en klyvning i SAP:s ledarskikt när det gäller denna fråga. Trion Myrdal, Undén och Wigforss lutade något mer åt vänster, och den nya utvecklingen blev mer svårsmält för dem. Men för Erlander, Åkerberg, med flera tycks det ha varit mindre svårt att acceptera en västorientering i utrikespolitiken och en orientering mot mitten i inrikespolitiken. Kanske var detta delvis en generationsfråga – det äldre gardet hade en mer levande relation till den ryska revolutionen och tsarväldets fall, medan de yngre socialdemokraterna var mer västorienterade. Isåfall utgjorde kanske Per Albin Hanssons död och valet av Tage Erlander som partiledare ett viktigt skifte. Men detta är antaganden som skulle behöva beläggas med vidare forskning.

3.1.6 Sammanfattande slutsatser

Föreliggande studie har förhoppningsvis bidragit till en mer finkornig och detaljerad bild av den svenska socialdemokratins anpassning till den nya världsordningen 1947–1948, detta genom att studera ledande partiföreträdares förhållningssätt till Marshallplanen. Anslutningen till Marshallplanen är ett undanskymt moment i historieskrivningen om den svenska efterkrigstiden, men som visats i undersökningen uppfattades det som mycket betydelsefullt i samtiden.

Genom användningen av de teoretiska perspektiven har studien kunnat åskådliggöra samspelet mellan den internationella och den nationella politiska nivån, och detta under det kalla krigets själva formeringsfas. Periodens karaktär av osäkerhet och föränderlighet har därmed åskådliggjorts.

Genom att anlägga ett kombinerat nationellt och internationellt perspektiv har uppsatsen kunnat visa hur den politiska utvecklingen i Sverige under åren 1947–1948 låg i linje med den politiska utvecklingen i resten av Västeuropa. Det kalla krigets nya världsordning etablerades också på den svenska politiska arenan. Detta är inte minst tydligt i den förändrade synen på kommunismen som ett både världspolitiskt och inrikespolitiskt hot.

3.2. Vidare forskning

3.2.1. Marshallplanen som brytpunkt för socialdemokratins idéutveckling

Ett forskningsfält som har fått utelämnas ur denna uppsats är det som behandlar den svenska socialdemokratins idéutveckling. Det finns inom detta fält olika uppfattningar om vilken påverkan internationella faktorer hade på socialdemokratins eventuella avradikalisering under efterkrigstiden. Denna fråga är i sin tur beroende av bland annat vilket mått av radikalitet man tillmäter Arbetarrörelsens efterkrigsprogram – något som i sig inte är en helt lätt fråga.

Men i min undersökning blir det i varje fall tydligt att den socialdemokratiska vänsterflygeln lider ett nederlag genom Sveriges anslutning till Marshallplanen. Och de starka invändningar mot amerikansk kapitalism som uttrycks av bland andra Gustav Möller, Gunnar Myrdal och Östen Undén blir allt mer sällsynta i takt med att partiet anpassar sig till den nya världsordningen.

Frågan är om detta innebar en brytpunkt för den svenska socialdemokratins utveckling. Det faller utanför avgränsningarna för denna studie, men skulle kunna undersökas i vidare forskning. En sådan undersökning skulle både behöva fördjupa källstudierna – och använda en betydligt bredare flora av källmaterial – samt vidga undersökningsperioden både framåt och bakåt i tiden.

3.2.2. Betydelsen av Marshallplanen och OEEC för den svenska inrikespolitiken

En annan fråga som skulle förtjäna mer forskning är hur anslutningen till Marshallplanen och OEEC påverkade den svenska politiken under de kommande åren. Det bilaterala avtal som tecknades i samband med Marshallplanen innehåller detaljerade förhållningsregler om alltifrån arbetskraftsinvandring till ekonomisk planering. Vilka konsekvenser hade detta för vilken politik som var möjlig att föra av svenska regeringar under de kommande åren?

Här anar man att det internationella inflytandet på den nationella politiken har varit större än hur det framställts. Det räcker att se sig om i den nutida politiken för att se att sådant som

beslutas på EU-nivå ofta framstår som nationella beslut i debatt och media. Kanske har vi överskattat den nationella politikens handlingsutrymme även under den tidiga efterkrigstiden, långt innan sådant som EU-medlemskap blev aktuellt.

Föreliggande studie visar förhoppningsvis på fruktbarheten i att anlägga ett internationellt perspektiv på inrikespolitiken, och vice versa. Dessa kan inte betraktas som två separata fält, utan måste studeras i ljuset av varandra. Likadant är det med den ekonomiska historien och den politiska historien. Anledningen till att anslutningen till Marshallplanen blivit så sparsamt belyst i svensk historieskrivning är sannolikt att det har betraktats som en ekonomisk fråga. Det var först när Birgit Karlsson i början på 1990-talet började att ingående studera relationen mellan ekonomi och politik som Marshallplanens verkliga innebörd för svenskt vidkommande började bli tydlig.

3.4. Käll- och litteraturförteckning

Otryckta källor

Landshövding Per Nyströms arkiv - GLA/A0651

SAMAK, 1213/A/1/5. Arbetarrörelsens nordiska samarbetskommitté. Mötesprotokoll med bilagor. Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek.

Förtroenderådet/gruppstyrelsen, protokoll 1271/A/1/A/4. SAP/Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek.

Riksdagsgruppen, protokoll. 1271/A/2/4 och 1271/A/2/5. SAP/Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek.

Verkställande utskottets protokoll, 1889/A/3/A/7 och 1889/A/3/A/8. SAP/Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek.

Partistyrelsens protokoll, 1889/A/2/A/14 och 1889/A/2/A/15. SAP/Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek.

Utrikesnämnden, memorialprotokoll den 8 juli 1947. RA/614/6144.02/A 2.

Tryckta källor

Anderson, Ivar, *Från det nära förflutna: människor och händelser 1940-1955*, Norstedt, Stockholm, 1969

Andersson, Sven, *På Per Albins tid*, Tiden, Stockholm, 1980

Björk, Kaj, *Kallt krig: människor och idéer*, Tiden, Stockholm, 1990

Det europeiska ekonomiska återuppbyggnadsarbetet efter det andra världskriget: (Marshallplanen), [Fritzes hovbokh.], Utrikesdepartementet, Stockholm, 1951

Erlander, Tage, *Tage Erlander 1940-1949*, Tiden, Stockholm, 1973

Erlander, Tage, *Dagböcker 1945-1949*, Gidlund, Hedemora, 2001

Jonasson, Gustaf, *Per Edvin Sköld 1946-1951*, Uppsala univ., Uppsala, 1976 (Boken består av en biografidel och en del innehållande Skölds dagboksanteckningar).

Nyström, Per, 'Det sista brevet', *Historia och biografi : artiklar och essäer 1933-1989.*, S. 355-387, 1989

Riksdagens protokoll 1948:5. Första kammaren.

Riksdagens protokoll 1948:28. Andra kammaren.

Riksdagens protokoll 1948:32. Första kammaren.

Sveriges socialdemokratiska arbetareparti. Kongress 1948. *Protokoll*. Stockholm: Partiet.

Undén, Östen, *Anteckningar 1918-1952*, Kungl. Samf. för utgivande av handskrifter rörande Skandinaviens historia, Stockholm, 2002

Wigforss, Ernst, *Minnen. 3 1932-1949*, Tiden, Stockholm, 1954

Digitala källor

Foreign Relations of the United States, 1948, Western Europe, Volume III:
<https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1948v03>

Kungliga bibliotekets dagstidningsarkiv: tidningar.kb.se

OECD:s hemsida: <https://www.oecd.org/en/about/history/the-marshall-plan-speech-at-harvard-university-5-june-1947.html>

Litteratur

Agrell, Wilhelm, *Venona: spåren från ett underrättelsekrig*, Historiska media, Lund, 2003

Ahlström, Göran & Carlson, Benny, *Vägval i valutafrågan Sverige och Bretton Woods*, 1. uppl., SNS förlag, Stockholm, 2006

Appelqvist, Örjan, 'Mellan två neutraliteter: om Myrdals roll i det svenska brobyggandets ursprung', *Sverige inför en ny världsordning, 1945-50.*, S. [71]-84, 1995

Appelqvist, Örjan, *Bruten brygga: Gunnar Myrdal och Sveriges ekonomiska efterkrigspolitik 1943-1947*, Santérus, Diss. Stockholm : Univ., Stockholm, 2000

Bjereld, Ulf, Johansson, Alf W. & Molin, Karl, *Sveriges säkerhet och världens fred: svensk utrikespolitik under kalla kriget*, Santérus, Stockholm, 2008

Bjereld, Ulf & Ekengren, Ann-Marie, *Från neutralitet till Nato: svensk utrikespolitik under 200 år*, Upplaga 1, Studentlitteratur, Lund, 2024

Carlberg, Ingrid, *Marionetterna: en berättelse om världen som politisk teater*, Norstedts, [Stockholm], 2023

Erlandsson, Susanna, *Window of opportunity: Dutch and Swedish security ideas and strategies 1942-1948*, Acta Universitatis Upsaliensis, Diss. Uppsala : Uppsala universitet, 2015, Uppsala. (2015a)

- Erlandsson, Susanna. 'Bakom allians(frihet)en. Om Sverige, Nederländerna och 1948 års säkerhetspolitiska val'. *Militärhistorisk Tidskrift 2015:1*. (2015b)
- Forser, Tomas & Tjäder, Per Arne, *Tredje ståndpunkten: en debatt från det kalla krigets dagar*, Cavefors, Staffanstorp, 1972
- Gramsci, Antonio, *Selections from the prison notebooks of Antonio Gramsci*, London, 1971
- Håstad, Elis, *Den svenska utrikesdebatten om FN och alliansfrihet*, Kooperativa förbundets bokförl., Stockholm, 1955
- Johansson, Alf W., 'Per Albin Hansson och utrikespolitiken under andra världskriget.', *Socialdemokratin och svensk utrikespolitik / redaktion: Bo Huldt och Klaus Misgeld.*, S. 50-61, 1990
- Jonter, Thomas, *Socialiseringen som kom av sig: Sverige, oljan och USA:s planer på en ny ekonomisk världsordning 1945-1949*, Carlsson, Diss. Uppsala : Univ., 1995, Stockholm, 1994
- Karlsson, Birgit, *Handelspolitik eller politisk handling: Sveriges handel med öststaterna 1946-1952*, Ekonomisk-historiska institutionen, Univ., Diss. Göteborg : Univ., Göteborg, 1992
- Karlsson, Birgit. 'Neutrality and Economy: The Redefining of Swedish Neutrality, 1946-52'. *Journal of Peace Research*, 32(1), 37-48. 1995
- Karlsson, Birgit, *Att handla neutralt: Sverige och den ekonomiska integrationen i Västeuropa 1948-1972*, Handelshögsk., Göteborgs univ., Göteborg, 2001
- Kronvall, Olof & Petersson, Magnus, *Svensk säkerhetspolitik i supermakternas skugga 1945-1991*, 3:e upplagan, Santérus Förlag, Stockholm, 2024
- Lundestad, Geir, *America, Scandinavia, and the cold war 1945-1949*, Univ.-forl., Oslo, 1980
- Malmberg, Mikael af, *Den ståndaktiga nationalstaten: Sverige och den västeuropeiska integrationen 1945-1959*, Lund Univ. Press, Diss. Lund : Univ., 1995, Lund, 1994
- Malmberg, Mikael af, *Neutrality and state-building in Sweden*, Palgrave, Basingstoke, 2001
- Misgeld, Klaus, 'As the Iron Curtain descended: the Co-ordinating Committee of the Nordic Labour Movement and the Socialist International between Potsdam and Geneva (1945-55)', *Scandinavian journal of history.*, 1988 (13), s. 49-63, 1988
- Molin, Karl, 'Neutralitetens dolda kris (1948-49).', *Socialdemokratin och svensk utrikespolitik / redaktion: Bo Huldt och Klaus Misgeld.*, S. 74-86, 1990
- McCourt, David. M., & Mudge, Stephanie. L. (2022). Anything but Inevitable: How the Marshall Plan Became Possible. *Politics & Society*, 51(4), 463-492. 2022
- Möller, Yngve, *Östen Undén: en biografi*, Norstedt, Stockholm, 1986

Möller, Yngve, 'Östen Undéns utrikespolitik.', *Socialdemokratin och svensk utrikespolitik / redaktion: Bo Huldt och Klaus Misgeld.*, S. 62-71, 1990

Neutralitetspolitikkommissionen, *Om kriget kommit: förberedelser för mottagandet av militärt bistånd 1949-1969 : betänkande*, Fritze, Stockholm, 1994

Noreen, Erik, *Brobygge eller blockbildning?: de norska och svenska utrikesledningarnas säkerhetspolitiska föreställningar 1945-1948*, Carlsson, Diss. Uppsala : Univ., Stockholm, 1994

Putnam, Robert D. 'Diplomacy and Domestic Politics: The Logic of Two-Level Games.' *International Organization* 42, no. 3 (1988): 427-60.

Rothstein, Bo, *Den korporativa staten: intresseorganisationer och statsförvaltning i svensk politik*, 1. uppl., Norstedts juridik, Stockholm, 1992

Schmidt, Werner, *Antikommunism och kommunism under det korta 1900-talet*, Nordic Academic Press, Lund, 2002

Schüllerqvist, Bengt, 'Från kosackval till kohandel – SAP blir ett regeringsdugligt parti, *Folkhemmet tur och retur?: nya perspektiv på svensk socialdemokrati*, Bosdotter, Kjersti (red.), Arbetarnas kulturhistoriska sällskap, Huddinge, 2014

Sevón, Cay, *Visionen om Europa: svensk neutralitet och europeisk återuppbyggnad 1945-1948*, Suomen historiallinen seura, Diss. Helsingfors : Univ., Helsinki, 1995

Silva, Charles, 'Att omvärdera svensk utrikespolitik 1945-1950', *Sverige inför en ny världsordning, 1945-50.*, S. [9]-27, 1995

Silva, Charles, *Keep them strong, keep them friendly: Swedish-American relations and the Pax Americana, 1948-1952*, Univ., Diss. Stockholm : Univ., Stockholm, 1999

Stenlås, Niklas, *Den inre kretsen: den svenska ekonomiska elitens inflytande över partipolitik och opinionsbildning 1940-1949*, Arkiv, Diss. Uppsala : Univ., Lund, 1998

Svanberg, Johan, *Europas kärna och utkanter: facklig internationalism under kalla kriget och Europaintegrationen 1947-1972*, Nordic academic press, Lund, 2023

Westerberg, Rikard, *Socialists at the gate: swedish business and the defense of free enterprise, 1940-1985*, Stockholm School of Economics, Diss. Stockholm : Handelshögskolan i Stockholm, 2020, Stockholm, 2020

Vickers, Rhiannon, *Manipulating hegemony: state power, labour and the Marshall Plan in Britain*, 1. publ., Macmillan, Basingstoke, 2000

Vickers, Rhiannon, *The Labour Party and the world. Volume 1. The evolution of Labour's foreign policy, 1900-51*, Manchester University Press, Manchester, 2003

Wahlbäck, Krister, *Norden och blockuppdelningen 1948-49*, Utrikespolitiska institutet, Stockholm, 1973

Winnerstig, Mike, 'A most unsordid dollar imperialism?', *The Marshall Plan at 60*, Erixon, Fredrik (red.), Timbro, Stockholm, 2008

Bilaga

Bilaga.

**Överenskommelse
angående ekonomiskt samarbete
mellan Sverige och Amerikas
Förenade Stater**

**Economic Cooperation Agreement
between Sweden and the United
States of America**

Inledning

Sveriges och Amerikas Förenade Staters regeringar:

som äro medvetna om att ett återställande eller upprätthållande i Europas länder av grundsatserna om individens frihet, fria institutioner och verklig oavhängighet till stor del är beroende av att sunda ekonomiska förhållanden och stabila internationella ekonomiska förbindelser skapas samt av att Europas länder uppnå sunt ekonomiskt liv utan beroende av särskild hjälp utifrån;

som äro medvetna om att sunda ekonomiska förhållanden i Europa äro väsentliga förutsättningar för att förverkliga Förenade Nationernas syftemål;

som anse, att uppnåendet av sådana förhållanden kräver en europeisk återuppbyggnadsplan för självhjälp och ömsesidigt samarbete, öppen för alla nationer vilka medverka i en sådan plan, grundad på starka produktionsansträngningar, utvidgning av utrikeshandeln, skapande eller upprätthållande av inre finansiell stabilitet och utvecklandet av ekonomiskt samarbete, däribland alla möjliga åtgärder för att fastställa och vidmakthålla välavvägda växelkurser och minska handelshinder;

som finna, att till befrämjande av dessa principer Sveriges regering förenat sig med andra likasinnade länder i en konvention angående europeiskt ekonomiskt samarbete, undertecknad i Paris den 16 april 1948, enligt vilken signatärmakterna till konventionen åtagit sig att såsom

Preamble

The Governments of Sweden and the United States of America:

Recognizing that the restoration or maintenance in European countries of principles of individual liberty, free institutions, and genuine independence rests largely upon the establishment of sound economic conditions, stable international economic relationships, and the achievement by the countries of Europe of a healthy economy independent of extraordinary outside assistance;

Recognizing that a strong and prosperous European economy is essential for the attainment of the purposes of the United Nations;

Considering that the achievement of such conditions calls for a European recovery plan of self-help and mutual cooperation, open to all nations which cooperate in such a plan, based upon a strong production effort, the expansion of foreign trade, the creation or maintenance of internal financial stability and the development of economic cooperation, including all possible steps to establish and maintain valid rates of exchange and to reduce trade barriers;

Considering that in furtherance of these principles the Government of Sweden has joined with other like-minded nations in a Convention for European Economic Cooperation signed at Paris on April 16, 1948, under which the signatories of that Convention agreed to undertake as

sin omedelbara uppgift utarbete och genomföra ett gemensamt återuppbyggnadsprogram, samt att Sveriges regering är medlem i den Organisation för europeiskt ekonomiskt samarbete, som upprättats enligt förenämnda konventions bestämmelser;

som vidare finna, att till främjande av dessa principer Förenta Staternas regering antagit 1948 års lag om ekonomiskt samarbete angående bistånd från Förenta Staternas sida till länder, som deltaga i ett gemensamt europeiskt återuppbyggnadsprogram, i syfte att möjliggöra för dessa länder att genom egna och gemensamma ansträngningar bliva oberoende av särskild ekonomisk hjälp utifrån;

som konstatera, att Sveriges regering redan givit uttryck åt sin anslutning till syftemålen och principerna i 1948 års lag om ekonomiskt samarbete;

som vilja redovisa de överenskomna riktlinjerna för den hjälp, som lämnas av Förenta Staternas regering enligt 1948 års lag om ekonomiskt samarbete respektive mottages av Sverige, samt de åtgärder som de två regeringarna skola vidtaga var för sig och gemensamt för att främja Sveriges ekonomiska återhämtning såsom en oskiljbar del av det gemensamma europeiska återuppbyggnadsprogrammet;

hava överenskommit om följande:

Artikel I

(Bistånd och samarbete)

1. Förenta Staternas regering utfäster sig att bistå Sverige genom att ställa till förfogande för Sveriges regering eller för varje person, myndighet eller organisation, som anvisas av sistnämnda regering, sådant bistånd, varom framställning må göras av denna och som godkänts av Förenta Staternas regering. Förenta Staternas regering kommer att lämna detta bistånd enligt de bestäm-

their immediate task the elaboration and execution of a joint recovery program, and that the Government of Sweden is a member of the Organization for European Economic Cooperation created pursuant to the provisions of that Convention;

Considering also that, in furtherance of these principles, the Government of the United States of America has enacted the Economic Cooperation Act of 1948, providing for the furnishing of assistance by the United States of America to nations participating in a joint program for European recovery, in order to enable such nations through their own individual and concerted efforts to become independent of extraordinary outside economic assistance;

Taking note that the Government of Sweden has already expressed its adherence to the purposes and policies of the Economic Cooperation Act of 1948;

Desiring to set forth the understandings which govern the furnishing of assistance by the Government of the United States of America under the Economic Cooperation Act of 1948, the receipt of such assistance by Sweden, and the measures which the two Governments will take individually and together in furthering the recovery of Sweden as an integral part of the joint program for European recovery;

Have agreed as follows:

Article I

(Assistance and Cooperation)

1. The Government of the United States of America undertakes to assist Sweden, by making available to the Government of Sweden or to any person, agency or organization designated by the latter Government such assistance as may be requested by it and approved by the Government of the United States of America. The Government of the United States of America will furnish this

melser och på alla de villkor, förutsättningar och bestämmelser rörande biståndets upphörande, som gälla enligt 1948 års lag om ekonomiskt samarbete jämte tilläggs-, ändrings- och anslagsförfattningar, samt kommer att ställa till Sveriges regerings förfogande endast sådana varor, tjänster och annat bistånd, som må lämnas enligt sagda lag och författningar.

2. Sveriges regering kommer att genom enskilda åtgärder samt genom Organisationen för europeiskt ekonomiskt samarbete i enlighet med konventionen angående europeiskt ekonomiskt samarbete, undertecknad i Paris den 16 april 1948, tillsammans med andra deltagande länder oavlatligt bemöda sig att genom ett gemensamt återuppbyggnadsprogram snabbt uppnå sådana ekonomiska förhållanden i Europa, som äro nödvändiga för bestående fred och välbefinnande, och som möjliggöra för de europeiska länder, som deltaga i ett sådant gemensamt återuppbyggnadsprogram, att bliva oberoende av särskild ekonomisk hjälp utifrån inom denna överenskommelses giltighetstid. Sveriges regering bekräftar sin tidigare tillkännagivna avsikt att vidtaga åtgärder för att fullfölja de allmänna åtagandena i konventionen angående europeiskt ekonomiskt samarbete, att även fortsättningsvis aktivt deltaga i arbetet inom Organisationen för europeiskt ekonomiskt samarbete och att vidhålla sin anslutning till syftemålen och principerna i 1948 års lag om ekonomiskt samarbete.

3. Vad beträffar bistånd som lämnats Sverige av Förenta Staternas regering och som anskaffats från områden utanför Förenta Staterna, dess territorier och besittningar, kommer Sveriges regering att samarbeta med Förenta Staternas regering i syfte att säkerställa, att anskaffningen verkställas till rimliga priser och på rimliga villkor och sker på sådant sätt, att de dollarbelopp, som därigenom ställas till förfogande för det land, varifrån anskaffningen sker,

assistance under the provisions, and subject to all of the terms, conditions, and termination provisions, of the Economic Cooperation Act of 1948, acts amendatory and supplementary thereto and appropriation acts thereunder, and will make available to the Government of Sweden only such commodities, services and other assistance as are authorized to be made available by such acts.

2. The Government of Sweden, acting individually and through the Organization for European Economic Cooperation, consistently with the Convention for European Economic Cooperation signed at Paris on April 16, 1948, will exert sustained efforts in common with other participating countries speedily to achieve through a joint recovery program economic conditions in Europe essential to lasting peace and prosperity and to enable the countries of Europe participating in such a joint recovery program to become independent of extraordinary outside economic assistance within the period of this Agreement. The Government of Sweden reaffirms its intention to take action to carry out the provisions of the General Obligations of the Convention for European Economic Cooperation, to continue to participate actively in the work of the Organization for European Economic Cooperation, and to continue to adhere to the purposes and policies of the Economic Cooperation Act of 1948.

3. With respect to assistance furnished by the Government of the United States of America to Sweden and procured from areas outside the United States of America, its territories and possessions, the Government of Sweden will cooperate with the Government of the United States of America in ensuring that procurement will be effected at reasonable prices and on reasonable terms and so as to arrange that the dollars thereby made available to the

användas i överensstämmelse med de anordningar, som av Förenta Staternas regering vidtagas med detta land.

country from which the assistance is procured are used in a manner consistent with any arrangements made by the Government of the United States of America with such country.

Artikel II

(Allmänna åtaganden)

1. För att uppnå största möjliga återhämtning genom utnyttjande av bistånd som mottages från Förenta Staternas regering kommer Sveriges regering att göra alla ansträngningar i syfte

a) att vidtaga eller vidmakthålla de åtgärder som äro nödvändiga för att säkerställa effektiv och praktisk användning av alla de resurser som stå till Sveriges regerings förfogande, däribland

(i) åtgärder som må bliva nödvändiga för att säkerställa att varor och tjänster, som erhållits genom bistånd enligt denna överenskommelse, användas för ändamål, som äro förenliga med denna överenskommelse, samt, i den mån detta är praktiskt genomförbart, med de allmänna syften, som angivas i de planer som lämnas av Sveriges regering till stöd för önskemål om bistånd från Förenta Staternas regering;

(ii) åtgärder för att genom ett effektivt system, som godkänts av Organisationen för europeiskt ekonomiskt samarbete, följa och överblicka användningen av tillgängliga resurser; samt

(iii) åtgärder, i den utsträckning som är praktiskt genomförbar, för att lokalisera, identifiera och till främjande av det gemensamma programmet för europeisk återuppbyggnad utnyttja tillgångar och inkomster därav, som tillhöra svenska medborgare och äro belägna i Förenta Staterna, dess territorier eller besittningar. Ingenting i denna bestämmelse ålägger Förenta Staternas regering någon skyldighet att medverka i genomförandet av ifrågavarande åtgärder eller Sveriges regering att förfoga över sådana tillgångar;

Article II

(General Undertakings)

1. In order to achieve the maximum recovery through the employment of assistance received from the Government of the United States of America, the Government of Sweden will use its best endeavors:

(a) to adopt or maintain the measures necessary to ensure efficient and practical use of all the resources available to it, including

(i) such measures as may be necessary to ensure that the commodities and services obtained with assistance furnished under this Agreement are used for purposes consistent with this Agreement and, as far as practicable, with the general purposes outlined in the schedules furnished by the Government of Sweden in support of the requirements of assistance to be furnished by the Government of the United States of America;

(ii) the observation and review of the use of such resources through an effective follow-up system approved by the Organization for European Economic Cooperation; and

(iii) to the extent practicable, measures to locate, identify and put into appropriate use in furtherance of the joint program for European recovery, assets, and earnings therefrom, which belong to nationals of Sweden and which are situated within the United States of America, its territories or possessions. Nothing in this clause imposes any obligation on the Government of the United States of America to assist in carrying out such measures or on the Government of Sweden to dispose of such assets;

b) att främja utvecklingen av industri- och jordbruksproduktionen på en sund ekonomisk grundval, att förverkliga de produktionsmål, som må fastställas genom Organisationen för europeiskt ekonomiskt samarbete, samt, när Förenta Staternas regering så önskar, lämna sistnämnda regering detaljerade förslag till särskilda investeringsplaner, vilka av Sveriges regering föreslås bli genomförda till avsevärd del med bistånd ställt till förfogande enligt denna överenskommelse, däribland, när detta låter sig göra, investeringsplaner för ökad produktion av stål, transportmedel och livsmedel;

c) att stabilisera valutan, fastställa eller vidmakthålla välvägd växelkurser, balansera statsbudgeten, skapa eller vidmakthålla inre finansiell stabilitet, och att överhuvud återställa eller vidmakthålla förtroendet för penningssystemet; samt

d) att samarbeta med övriga deltagande länder för att underlätta och stimulera ett ökat utbyte av varor och tjänster mellan de deltagande länderna och med andra länder samt att minska statliga och enskilda hinder för handeln dem emellan och med andra länder.

2. Med hänsyn tagen till artikel 8 i konventionen angående europeiskt ekonomiskt samarbete, syftande till fullständigt och effektivt utnyttjande av den i de deltagande länderna tillgängliga arbetskraften, kommer Sveriges regering att välvilligt pröva förslag, som framföres i anslutning till den internationella flyktingorganisationen och som avse vidast möjliga utnyttjande av arbetskraft, som är tillgänglig i något av de deltagande länderna, till främjande av att denna överenskommelses syftemål förverkligas.

3. Sveriges regering kommer att vidtaga de åtgärder den finner lämpliga och kommer att samarbeta med andra deltagande länder för att förhindra sådana affärsmetoder eller anordningar berörande den interna-

(b) to promote the development of industrial and agricultural production on a sound economic basis; to achieve such production targets as may be established through the Organization for European Economic Cooperation; and when desired by the Government of the United States of America, to communicate to that Government detailed proposals for specific projects contemplated by the Government of Sweden to be undertaken in substantial part with assistance made available pursuant to this Agreement, including whenever practicable projects for increased production of steel, transportation facilities and food;

(c) to stabilize its currency, establish or maintain a valid rate of exchange, balance its governmental budget, create or maintain internal financial stability, and generally restore or maintain confidence in its monetary system; and

(d) to cooperate with other participating countries in facilitating and stimulating an increasing interchange of goods and services among the participating countries and with other countries and in reducing public and private barriers to trade among themselves and with other countries.

2. Taking into account Article 8 of the Convention for European Economic Cooperation looking toward the full and effective use of manpower available in the participating countries the Government of Sweden will accord sympathetic consideration to proposals made in conjunction with the International Refugee Organization directed to the largest practicable utilization of manpower available in any of the participating countries in furtherance of the accomplishment of the purposes of this Agreement.

3. The Government of Sweden will take the measures which it deems appropriate, and will cooperate with other participating countries, to prevent, on the part of private or public commercial enterprises, business

tionella handeln från enskilda eller allmänna företags sida, som inskränka konkurrensen, begränsa tillträdet till marknader eller uppamma monopolistisk kontroll, närhelst sådana metoder eller anordningar inkräkta på genomförandet av det gemensamma programmet för europeisk återuppbyggnad.

Artikel III
(Garantier)

1. Sveriges och Förenta Staternas regeringar komma att, på begäran av endera regeringen, samråda rörande investeringsplaner i Sverige, vilka framläggas av medborgare i Förenta Staterna och rörande vilka Förenta Staternas regering lämpligen må ställa garantier för valutatransferering enligt artikel 111 (b) (3) i 1948 års lag om ekonomiskt samarbete.

2. Sveriges regering medgiver, att om Förenta Staternas regering verkställer betalning i dollar till någon under en garanti av förenämnda slag, sådana kronbelopp eller kronkrediter, som må överlåtas på eller överföras till Förenta Staternas regering enligt nämnda lagrum, skola betraktas såsom egendom tillhörig Förenta Staternas regering.

Artikel IV
(Tillgång till råvaror)

1. Sveriges regering kommer att underlätta överförande till Förenta Staterna för upplagring eller andra ändamål av råvaror av svenskt ursprung som erfordras av Förenta Staterna till följd av brister eller eventuella framtida brister i dess egna resurser, på sådana skäligena villkor för försäljning, byte, kompensationsaffärer eller annorledes, och i sådana kvantiteter samt under sådan tidrymd, som må överenskommas mellan Sveriges och Förenta Staternas regeringar efter tillbörligt hänsyn-

practices or business arrangements affecting international trade which restrain competition, limit access to markets or foster monopolistic control whenever such practices or arrangements have the effect of interfering with the achievement of the joint program of European recovery.

Article III
(Guaranties)

1. The Governments of Sweden and the United States of America will, upon the request of either Government, consult respecting projects in Sweden proposed by nationals of the United States of America and with regard to which the Government of the United States of America may appropriately make guaranties of currency transfer under section 111 (b) (3) of the Economic Cooperation Act of 1948.

2. The Government of Sweden agrees that if the Government of the United States of America makes payment in United States dollars to any person under such a guaranty, any kronor or credits in kronor, assigned or transferred to the Government of the United States of America pursuant to that section shall be recognized as property of the Government of the United States of America.

Article IV
(Access to Materials)

1. The Government of Sweden will facilitate the transfer to the United States of America, for stockpiling or other purposes, of materials originating in Sweden which are required by the United States of America as a result of deficiencies or potential deficiencies in its own resources, upon such reasonable terms of sale, exchange, barter or otherwise, and in such quantities, and for such period of time, as may be agreed to between the Governments of Sweden and the United States of America, after due

tagande till Sveriges skäligen behov av sådana råvaror för inhemsk användning och för kommersiell export. Sveriges regering kommer att vidtaga sådana särskilda åtgärder som må vara nödvändiga för att genomföra bestämmelserna i detta moment, däribland främjandet av ökad produktion av sådana råvaror inom Sverige, och avlägsnandet av hinder för överförande av sådana råvaror till Förenta Staterna. Sveriges regering kommer att på begäran av Förenta Staternas regering inleda förhandlingar angående de närmare anordningar, vilka kunna vara nödvändiga för genomförandet av bestämmelserna i detta moment.

2. Sveriges regering, som erkänner principen om lika behandling med avseende på ianspråktagande av Förenta Staternas och de deltagande ländernas naturtillgångar, kommer att på begäran av Förenta Staternas regering, där skäl därtill föreligga, förhandla angående a) ett program upptagande de minimikvantiteter som skola kunna framdeles köpas av och levereras till Förenta Staterna till världsmarknadspriser, såsom en rättvis andel av de råvaror av svenskt ursprung, som Förenta Staterna behöver till följd av brister eller eventuella framtida brister i de egna resurserna, för att trygga tillgången för Förenta Staternas industri till en rättvis andel i sådana råvaror, antingen i viss procent av produktionen eller vissa absoluta kvantiteter, b) anordningar för att bereda lämpligt skydd för rätten för varje amerikansk medborgare eller för varje bolag, handelsbolag eller annan samslutning, som bildats enligt Förenta Staternas lagar eller enligt lagarna i någon av dess delstater eller territorier, och vari de övervägande intressena tillkomma amerikanska medborgare, att bidra till utvecklingen av produktionen av sådana råvaror på villkor motsvarande dem som gälla för svenska medborgare, samt c) ett överenskommet program

regard for the reasonable requirements of Sweden for domestic use and commercial export of such materials. The Government of Sweden will take such specific measures as may be necessary to carry out the provisions of this paragraph, including the promotion of the increased production of such materials within Sweden, and the removal of any hindrances to the transfer of such materials to the United States of America. The Government of Sweden will, when so requested by the Government of the United States of America, enter into negotiations for detailed arrangements necessary to carry out the provisions of this paragraph.

2. Recognizing the principle of equity in respect to the drain upon the natural resources of the United States of America and of the participating countries, the Government of Sweden will, when so requested by the Government of the United States of America, negotiate where applicable (a) a future schedule of minimum availabilities to the United States of America for future purchase and delivery of a fair share of materials originating in Sweden which are required by the United States of America as a result of deficiencies or potential deficiencies in its own resources at world market prices so as to protect the access of United States industry to an equitable share of such materials either in percentages of production or in absolute quantities from Sweden, (b) arrangements providing suitable protection for the right of access for any citizen of the United States of America or any corporation, partnership, or other association created under the laws of the United States of America or of any State or Territory thereof and substantially beneficially owned by citizens of the United States of America, in the development of such materials on terms of treatment equivalent to those afforded to the nationals of Sweden, and, (c) an agreed schedule of in-

avseende ökad produktion av sådana råvaror, där så är praktiskt genomförbart i Sverige, respektive leverans av en överenskommen procentandel av en sålunda ökad produktion att överförs till Förenta Staterna på längre sikt i betraktande av det bistånd som lämnats av Förenta Staterna enligt denna överenskommelse.

3. Sveriges regering kommer att på begäran av Förenta Staternas regering samarbeta där så befinnes lämpligt till främjande av syftet med momenten 1 och 2 av denna artikel i vad avser råvaror av annat än svenskt ursprung.

Artikel V

(Resor)

Sveriges regering kommer att samarbeta med Förenta Staternas regering för att underlätta och uppmuntra främjandet och utvecklingen av amerikanska medborgares resor till och i de deltagande länderna.

Artikel VI

(Samråd och överlämnande av uppgifter)

1. De båda regeringarna komma att på enderas begäran samråda rörande varje fråga avseende tillämpningen av denna överenskommelse respektive verksamhet eller anordningar som genomförs enligt denna överenskommelse.

2. Sveriges regering kommer att till Förenta Staternas regering översända, i den form och på sådana tider som må angivas av den senare regeringen efter samråd med Sveriges regering:

a) detaljerade uppgifter angående investeringsplaner, program och åtgärder som föreslagits eller antagits av Sveriges regering i syfte att genomföra bestämmelserna i denna

creased production of such materials where practicable in Sweden and for delivery of an agreed percentage of such increased production to be transferred to the United States of America on a long-term basis in consideration of assistance furnished by the United States of America under this Agreement.

3. The Government of Sweden, when so requested by the Government of the United States of America, will cooperate, wherever appropriate, to further the objectives of paragraphs 1 and 2 of this Article in respect of materials originating outside of Sweden.

Article V

(Travel Arrangements)

The Government of Sweden will cooperate with the Government of the United States of America in facilitating and encouraging the promotion and development of travel by citizens of the United States of America to and within participating countries.

Article VI

(Consultation and Transmittal of Information)

1. The two Governments will, upon the request of either of them, consult regarding any matter relating to the application of this Agreement or to operations or arrangements carried out pursuant to this Agreement.

2. The Government of Sweden will communicate to the Government of the United States of America in a form and at intervals to be indicated by the latter after consultation with the Government of Sweden:

(a) detailed information of projects, programs and measures proposed or adopted by the Government of Sweden to carry out the provisions of this Agreement and the General

Kungl. Maj:ts proposition nr 297.

17

överenskommelse och de allmänna åtagandena i konventionen angående europeiskt ekonomiskt samarbete;

b) fullständiga redogörelser kvartalsvis för verksamheten under denna överenskommelse, däribland en redogörelse för användningen av medel, varor och tjänster som mottagits under densamma;

c) uppgifter angående de ekonomiska förhållandena i Sverige samt övriga belysande uppgifter, vilka äro nödvändiga för att komplettera dem som Förenta Staternas regering mottagit genom Organisationen för europeiskt ekonomiskt samarbete, och vilka må erfordras för Förenta Staternas regering för att bestämma arten och omfattningen av verksamheten enligt 1948 års lag om ekonomiskt samarbete och bedöma effektiviteten av det bistånd, som lämnats eller planeras enligt denna överenskommelse, samt överhuvud framstegen i det gemensamma återuppbyggnadsprogrammet.

3. Sveriges regering kommer att vara Förenta Staternas regering behjälplig med att erhålla de upplysningar rörande de i artikel IV berörda råvarorna av svenskt ursprung, som äro nödvändiga för att utarbeta och genomföra de i artikeln avsedda anordningarna.

Artikel VII

(Publicitet)

1. Sveriges och Förenta Staternas regeringar äro medvetna om att det är i deras ömsesidiga intresse att full offentlighet gives åt syften och framsteg, avseende det gemensamma europeiska återuppbyggnadsprogrammet, och åt de åtgärder som vidtagas till främjande av detta program. De äro medvetna om att en vid spridning av upplysningar om framstegen i programmet är önskvärd i syfte att utveckla känslan för de gemensamma ansträngningar och den ömsesidiga hjälp som äro väsentliga för att förverkliga programmets syftemål.

2 *Bihang till riksdagens protokoll 1948. 1 saml. Nr 297.*

Obligations of the Convention for European Economic Cooperation;

(b) full statements of operations under this Agreement, including a statement of the use of funds, commodities and services received thereunder, such statements to be made in each calendar quarter;

(c) information regarding its economy and any other relevant information, necessary to supplement that obtained by the Government of the United States of America from the Organization for European Economic Cooperation, which the Government of the United States of America may need to determine the nature and scope of operations under the Economic Cooperation Act of 1948, and to evaluate the effectiveness of assistance furnished or contemplated under this Agreement and generally the progress of the joint recovery program.

3. The Government of Sweden will assist the Government of the United States of America to obtain information relating to the materials originating in Sweden referred to in Article IV which is necessary to the formulation and execution of the arrangements provided for in that Article.

Article VII

(Publicity)

1. The Governments of Sweden and the United States of America recognize that it is in their mutual interest that full publicity be given to the objectives and progress of the joint program for European recovery and of the actions taken in furtherance of that program. It is recognized that wide dissemination of information on the progress of the program is desirable in order to develop the sense of common effort and mutual aid which are essential to the accomplishment of the objectives of the program.

2. Förenta Staternas regering kommer att uppmuntra att sådana upplysningar spridas och göra dem tillgängliga för allmän nyhetsförmedling.

3. Sveriges regering kommer att, såväl direkt som i samverkan med Organisationen för europeiskt ekonomiskt samarbete, uppmuntra att sådana upplysningar spridas. Den kommer att göra upplysningarna tillgängliga genom organen för allmän nyhetsförmedling och vidtaga alla genomförbara åtgärder för att trygga att ändamålsenliga anordningar för sådan nyhetsförmedling äro tillfinnandes. Den kommer vidare att förse övriga deltagande länder samt Organisationen för europeiskt ekonomiskt samarbete med fullständiga uppgifter om framstegen i programmet för ekonomisk återuppbyggnad.

4. Sveriges regering kommer att varje kvartal i Sverige offentliggöra fullständiga redogörelser för åtgöranden enligt denna överenskommelse, däribland uppgifter angående användningen av mottagna medel, varor och tjänster.

Artikel VIII

(Representation)

1. Sveriges regering samtycker till att mottaga en särskild delegation för ekonomiskt samarbete, som kommer att utföra vad som enligt denna överenskommelse ankommer på Förenta Staterna inom Sverige.

2. Sveriges regering kommer att efter vederbörligt meddelande från Förenta Staternas ambassadör i Sverige betrakta den särskilda delegationen och dess medlemmar samt Förenta Staternas särskilda representant i Europa såsom delar av Förenta Staternas ambassad i Sverige för att de skola komma i åtnjutande av de privilegier och immuniteter, som givits ambassaden och dess medlemmar i motsvarande rangställning. Sveriges regering kommer vidare att bereda lämpliga förmåner för med-

2. The Government of the United States of America will encourage the dissemination of such information and will make it available to the media of public information.

3. The Government of Sweden will encourage the dissemination of such information both directly and in cooperation with the Organization for European Economic Cooperation. It will make such information available to the media of public information and take all practicable steps to ensure that appropriate facilities are provided for such dissemination. It will further provide other participating countries and the Organization for European Economic Cooperation with full information on the progress of the program for economic recovery.

4. The Government of Sweden will make public in Sweden in each calendar quarter, full statements of operations under this Agreement, including information as to the use of funds, commodities and services received.

Article VIII

(Missions)

1. The Government of Sweden agrees to receive a Special Mission for Economic Cooperation which will discharge the responsibilities of the Government of the United States of America in Sweden under this Agreement.

2. The Government of Sweden will, upon appropriate notification from the Ambassador of the United States of America in Sweden, consider the Special Mission and its personnel, and the United States Special Representative in Europe, as part of the Embassy of the United States of America in Sweden for the purpose of enjoying the privileges and immunities accorded to that Embassy and its personnel of comparable rank. The Government of Sweden will further accord appropriate courtesies to the

Kungl. Maj:ts proposition nr 297.

19

lemmarna i det sammansatta utskottet för utländskt ekonomiskt samarbete i Förenta Staternas kongress samt dess personal och bevilja dem de lättnader och det bistånd som äro nödvändiga för att deras åligganden skola kunna effektivt genomföras.

3. Sveriges regering kommer att, direkt och genom sina ombud vid Organisationen för europeiskt ekonomiskt samarbete, i full utsträckning samarbeta med den särskilda delegationen, Förenta Staternas särskilda representant i Europa och hans personal samt det sammansatta utskottets medlemmar och personal. Detta samarbete skall även omfatta lämnandet av alla uppgifter och all hjälp som erfordras för att följa och överblicka genomförandet av denna överenskommelse, däribland användningen av därunder lämnat bistånd.

Artikel IX

(Reglering av enskilda medborgares anspråk)

1. Sveriges och Förenta Staternas regeringar samtycka att underställa Internationella domstolen varje anspråk, som omfattas av endera regeringen på en av dess medborgares vägnar gentemot den andra regeringen beträffande ersättning för skada, som uppkommit till följd av statliga åtgärder (med undantag av åtgärder avseende egendom eller intressen tillhöriga fiendlig makt) vidtagna efter den 3 april 1948 av den andra regeringen och avseende sådan medborgares egendom eller intressen, däribland kontrakt eller koncessioner som beviljats av den andra regeringens vederbörligen behöriga myndigheter. Det är underförstått att vardera regeringens åtagande med avseende å anspråk, som enligt detta moment omfattas av den andra regeringen, för vardera regeringens del sker i kraft av och begränsas genom villkoren och förbehållen i det gällande erkännande av den Internationella domstolens obligatoriska jurisdiktion enligt artikel 36 i domstolens stadga som rege-

members and staff of the Joint Committee on Foreign Economic Cooperation of the Congress of the United States of America, and grant them the facilities and assistance necessary to the effective performance of their responsibilities.

3. The Government of Sweden, directly and through its representatives on the Organization for European Economic Cooperation, will extend full cooperation to the Special Mission, to the United States Special Representative in Europe and his staff, and to the members and staff of the Joint Committee. Such cooperation shall include the provision of all information and facilities necessary to the observation and review of the carrying out of this Agreement, including the use of assistance furnished under it.

Article IX

(Settlement of Claims of Nationals)

1. The Governments of Sweden and the United States of America agree to submit to the decision of the International Court of Justice any claim espoused by either Government on behalf of one of its nationals against the other Government for compensation for damage arising as a consequence of governmental measures (other than measures concerning enemy property or interests) taken after April 3, 1948, by the other Government and affecting property or interests of such national, including contracts with or concessions granted by duly authorized authorities of such other Government. It is understood that the undertaking of each Government in respect of claims espoused by the other Government pursuant to this paragraph is made in the case of each Government under the authority of and is limited by the terms and conditions of such effective recognition as it has heretofore given to the compulsory jurisdiction of the International Court of

ringen i fråga tidigare avgivit. Bestämmelserna i detta stycke skola icke i något avseende inkräkta på endera regeringens övriga eventuellt föreliggande rättigheter att hänvända sig till Internationella domstolen eller på rätten att omfatta och framföra anspråk, grundade på påstådda brott av endera regeringen mot rättigheter och skyldigheter enligt avtal, överenskommelser eller internationella rättsprinciper.

2. Sveriges och Förenata Staternas regeringar samtycka vidare till att sådana anspråk i stället för till domstolen må hänskjutas till varje annan skiljedomstol varom överenskommelse träffats.

3. Det är vidare underförstått att ingendera regeringen skall omfatta ett anspråk enligt denna artikel förrän dess medborgare uttömt de rättsmedel, som stå honom till buds hos de administrativa och judiciella domstolarna i det land, där anspråket uppkom.

Artikel X

(Definitioner)

I denna överenskommelse menas med uttrycket »deltagande land»

a) varje land, som undertecknade kommitténs för europeiskt ekonomiskt samarbete rapport den 22 september 1947 i Paris jämte territorier för vilka landet har internationellt ansvar och för vilka överenskommelsen angående ekonomiskt samarbete mellan vederbörande land och Förenata Staternas regering tillämpas, samt

b) varje annat land (däribland varje ockupationszon i Tyskland samt områden under internationell förvaltning eller kontroll och det fria området Trieste eller endera av dettas zoner), helt eller delvis beläget i Europa, jämte underlydande områden under dess förvaltning; för den tid som landet är anslutet till konventionen för europeiskt ekonomiskt samarbete och deltagar i ett

Justice under Article 36 of the Statute of the Court. The provisions of this paragraph shall be in all respects without prejudice to other rights of access, if any, of either Government to the International Court of Justice or to the espousal and presentation of claims based upon alleged violations by either Government of rights and duties arising under treaties, agreements or principles of international law.

2. The Governments of Sweden and the United States of America further agree that such claims may be referred, in lieu of the Court, to any arbitral tribunal mutually agreed upon.

3. It is further understood that neither Government will espouse a claim pursuant to this Article until its national has exhausted the remedies available to him in the administrative and judicial tribunals of the country in which the claim arose.

Article X

(Definitions)

As used in this Agreement the term »participating country» means

(a) any country which signed the Report of the Committee of European Economic Cooperation at Paris on September 22, 1947, and territories for which it has international responsibility and to which the Economic Cooperation Agreement concluded between that country and the Government of the United States of America has been applied, and

(b) any other country (including any of the zones of occupation of Germany and areas under international administration or control, and the Free Territory of Trieste or either of its zones) wholly or partly in Europe, together with dependent areas under its administration; for so long as such country is a party to the Convention for European Economic Cooperation and adheres

Kungl. Maj:ts proposition nr 297.

21

gemensamt program för europeisk återuppbyggnad avsett att förverkliga denna överenskommelses syftemål.

to a joint program for European recovery designed to accomplish the purpose of this Agreement.

Artikel XI

(Ikraftträdande, ändringar, giltighetstid)

1. Denna överenskommelse skall träda i kraft å dagen för dess ratifikation av Hans Majestät Konungen av Sverige med Riksdagens godkännande. Med förbehåll för bestämmelserna i momenten 2 och 3 av denna artikel skall överenskommelsen förbli i kraft till och med den 30 juni 1953, och om icke minst sex månader före den 30 juni 1953 endera regeringen givit den andra skriftlig notifikation om sin avsikt att bringa överenskommelsen att upphöra nämnda dag, skall överenskommelsen förbli i kraft därefter intill sex månader från den dag, då sådan notifikation lämnats.

2. Om under denna överenskommelses giltighetstid endera regeringen skulle anse att en fundamental ändring skett i de grundläggande förutsättningarna för denna överenskommelse, skall den underrätta den andra regeringen härom skriftligen, och de två regeringarna skola därefter samråda för att uppgöra om tilllägg till, ändring eller upphörande av överenskommelsen. Om de två regeringarna icke tre månader efter sådan notifikation enats om vilka åtgärder, som böra vidtagas under omständigheterna, må endera regeringen lämna den andra skriftlig notifikation om sin avsikt att bringa överenskommelsen till upphörande. Med förbehåll för bestämmelserna i moment 3 av denna artikel skall därefter överenskommelsen upphöra antingen

a) sex månader efter dagen för sådan notifikation om avsikt att bringa överenskommelsen till upphörande, eller

b) efter sådan kortare period, varom överenskommelse må träffas, som är tillräcklig för att säkerställa att

Article XI

(Entry into Force, Amendment, Duration)

1. This Agreement shall become effective on the date of ratification by His Majesty the King of Sweden with the consent of the Riksdag. Subject to the provisions of paragraphs 2 and 3 of this Article, it shall remain in force until June 30, 1953, and, unless at least six months before June 30, 1953, either Government shall have given notice in writing to the other of intention to terminate the Agreement on that date, it shall remain in force thereafter until the expiration of six months from the date on which such notice shall have been given.

2. If, during the life of this Agreement, either Government should consider there has been a fundamental change in the basic assumptions underlying this Agreement, it shall so notify the other Government in writing and the two Governments will thereupon consult with a view to agreeing upon the amendment, modification or termination of this Agreement. If, after three months from such notification, the two Governments have not agreed upon the action to be taken in the circumstances, either Government may give notice in writing to the other of intention to terminate this Agreement. Then, subject to the provisions of paragraph 3 of this Article, this Agreement shall terminate either:

(a) six months after the date of such notice of intention to terminate, or

(b) after such shorter period as may be agreed to be sufficient to ensure that the obligations of the Govern-

Sveriges regeringis åtaganden genomföras med avseende på sådant bistånd som fortsättningsvis må lämnas av Förenta Staternas regering efter tidpunkten för notifikationen;

dock att artikel IV och moment 3 av artikel VI skola förbliva i kraft ytterligare två år efter dagen för notifikationen, dock senast till och med den 30 juni 1953.

3. Tilläggsöverenskommelser och anordningar, varom förhandlats i enlighet med denna överenskommelse, må förbliva i kraft efter överenskommelsens upphörande, och giltighetstiden för sådana tilläggsöverenskommelser respektive anordningar skall bestämmas av däri givna föreskrifter.

Moment 2 av artikel III skall förbliva i kraft så länge som de garantibetalningar, som behandlas i nämnda artikel, må komma att verkställas av Förenta Staternas regering.

4. Ändringar i denna överenskommelse må när som helst överenskommast mellan de båda regeringarna.

5. Bilagan till denna överenskommelse utgör en del av densamma.

6. Överenskommelsen skall registreras hos Förenta Nationernas generalsekreterare.

Till bekräftelse härav hava respektive ombud, vilka vederbörligen befullmäktigats för ändamålet, undertecknat denna överenskommelse.

Som skedde i Stockholm, i tvenne exemplar, på svenska och engelska språken, vilka båda texter äga lika vitsord, den .¹

ment of Sweden are performed in respect of any assistance which may continue to be furnished by the Government of the United States of America after the date of such notice;

provided, however, that Article IV and paragraph 3 of Article VI shall remain in effect until two years after the date of such notice of intention to terminate, but not later than June 30, 1953.

3. Subsidiary agreements and arrangements negotiated pursuant to this Agreement may remain in force beyond the date of termination of this Agreement and the period of effectiveness of such subsidiary agreements and arrangements shall be governed by their own terms.

Paragraph 2 of Article III shall remain in effect for so long as the guaranty payments referred to in that Article may be made by the Government of the United States of America.

4. This Agreement may be amended at any time by agreement between the two Governments.

5. The Annex to this Agreement forms an integral part thereof.

6. This Agreement shall be registered with the Secretary-General of the United Nations.

IN WITNESS WHEREOF the respective representatives, duly authorized for the purpose, have signed the present Agreement.

DONE at Stockholm, in duplicate, in the Swedish and English languages, both texts authentic, this .¹

För svenska regeringen:

For the Government of the United States of America:

¹ Undertecknandet är avsett att äga rum den 3 juli 1948.